

D 26/13

BOREČ 12

28. LETNIK

1976

BOREC 12/1976 ★ XXVIII

Revija za zgodovino NOB in ohranjevanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan

Križnar, Radko Polič, dr. Miro Stiplovšek, France Šušteršič in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Sinkovec

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Miklošičeva 28/I

Poštni predal 203, telefon: n. c. 320-476, interna: 34

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vsebina

- 641 **Lado Ambrožič-Novljan:** Priprave na sprejem štajerskih brigad na Savi
655 **Franci Lakovič:** Prišli že vsi so, pesem
656 **Miha Klinar:** Mrtva pravljica, pesem
656 **Miha Klinar:** Pozabljen grob, pesem
657 **Dr. Tone Ferenc:** Nemška policija v operacijski coni »Jadransko primorje«
1943—1945
677 **Boris Višnovec:** Naše družbene bolezni
688 **Benjamin Gracer:** Pesmi
689 **Zvone Kržišnik:** Pesem o razrednem boju in revoluciji

Politični razgledi

- 697 **Florjan Laimiš:** Vzhodni Timor — cena za resnico in svobodo

Književnost — ocene

- 700 **Janko Poljanec:** Hudi časi — vedro čelo
701 **Črtomir Sinkovec:** Albert Klun: Prekomorci v narodnoosvobodilni vojni
702 **Iztok Ilich:** Victor Marchetti-John D. Marks: CIA in kult obveščevalne dejavnosti
704 **Bibliografija**
V oceno smo prejeli

Podoba na naslovni strani: Alenka Gerlovič: Partizanska kurirja, 1944, linorez

Revija »Borec« je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza-Tita odlikovana ob petindvajsetletnici izhajanja z redom zasluga za narod s srebrnimi žarki

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Miklošičeva 28/I., telefon 320-477, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celoletna naročnina znaša 80 dinarjev, polletna 40 dinarjev. Posamezna številka 8 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Lado Ambrožič-Novljan

Priprave za sprejem štajerskih brigad na Savi

Objavljamo odlomek iz monografije Dvanajste brigade Lada Ambrožiča-Novljana. Odlomek obravnava znameniti pohod Dvanajste brigade in Dolenjskega odreda do Save konec februarja in v začetku marca 1945. leta. Naloga obeh enot je bila priskočiti na pomoč štajerskim partizanskim brigadam pri prehajanju čez Savo in jih potem spremljati čez mejo na Dolenjsko.

Meseca februarja 1945, ko so se na Štajerskem vrstile ofenzivne operacije druga za drugo, so bile razmere za obstoj enot IV. operativne cone zelo težke. Glavni štab Slovenije je presojal razmere na Štajerskem z veliko skrbjo, kakor je to storil vedno, kadar je v kaki slovenski pokrajini divjala sovražna ofenziva in ogrožala obstoj partizanskih enot. Tako je bilo v Ljubljanski pokrajini konec leta 1943, ko je glavni štab Slovenije pripravljal načrt za evakuacijo vseh divizij s področja Slovenije na Hrvatsko, tako je bilo na Primorskem spomladi 1944 in tako je bilo sedaj, proti koncu vojne, ko je glavni štab Slovenije v vojnih razmerah na Štajerskem videl nevarnost za obstoj taktičnih partizanskih enot. Na Štajerskem in Koroškem so bile tedaj XIV. divizija s tremi brigadami in dve štajerski brigadi pod poveljstvom operativnega štaba ter pet odredov. Vsem je poveljeval štab IV. operativne cone. Glavni štab Slovenije je sodil, da bodo razmere na Štajerskem vedno bolj slabe. Sovjetske armade so izredno hitro napredovale na Madžarskem in pričakovati je bilo, da bodo v kratkem začele potiskati nemško balkansko grupacijo s severnega področja Slovenije, jugoslovanske armade pa z vsega jugoslovanskega ozemlja proti Avstriji. Pot umika sovražnih enot bo peljala čez slovensko ozemlje, zlasti skozi Štajersko in slovensko Koroško. Tedaj se bodo na slovenskem ozemlju sovražne enote tako zgostile, da bo obstanek partizanskih enot na Štajerskem vprašljiv. Glavni štab Slovenije se je odločil predlagati vrhovnemu komandantu jugoslovanske vojske maršalu Titu, naj ukaže, da se XIV. divizija z obema štajerskima brigadama in štabom IV. operativne cone umakne na področje VII. korpusa. Vrhovni komandant je ta predlog sprejel in izdal ukaz za premestitev vseh štajerskih enot, razen odredov na Dolenjsko.

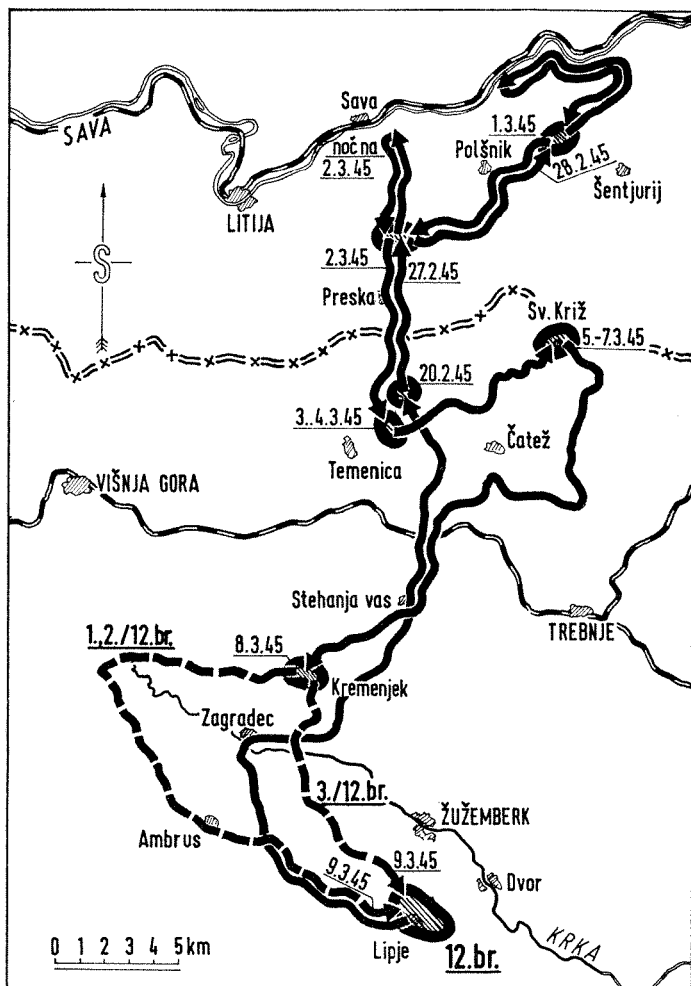
Če bi to odločitev izpeljali, bi bila usodnega pomena in bi imela velike posledice, ki jih na tem mestu le na kratko navedimo. Dolgoletna vojna izkušnja je pokazala, da partizanskih enot ni veljalo umikati s področij, kjer so se uspešno bojevale. Posledice takega ukrepa bi bile v tem, da bi sovražnik brez boja dobil oblast nad vsem ozemljem, ki so ga sicer varovale partizanske enote in da bi postopoma fizično likvidiral vsa žarišča osvobodilnega gibanja, tako da bi njegove pripadnike in simpatizerje ter sodelavce OF in KPS pobil ali polovil; s tem bi se odprla pot slovenski reakciji, ki bi brez odpora obvladala izpraznjeno področje in si ustvarila politično bazo za razširjanje svojih idej in političnih ciljev; sovražnik bi si na izpraznjenem področju brez velikega truda ustvarjal baze za svoja obrambna prizadevanja ali za nemoten umik z jugoslovanskega ozemlja. Razume se, da bi bil to velik udarec za osvobodilno gibanje. Nadalje je treba poudariti, da bi umik štajerskih partizanskih brigad na Dolenjsko pomenil tudi veliko oviro za osvoboditev Koroške. V štajerskih partizanskih enotah je bila izvedena politična akcija, ki je pojasnjevala borcem in borkam probleme osvoboditve Koroške. Seveda ni bilo znano, katere zavezniške enote bodo prodrle v Avstrijo in imele vpliv na težnje koroških Slovencev po osvoboditvi. Jasno je bilo samo to, da morajo na Koroško naše, slovenske partizanske enote, ki bodo ob podpori enot drugih jugoslovanskih narodov zavarovale interese slovenske narodnostne manjšine, ki se je hrabro uprla nacističnim osvajalcem in se pridružila partizanom v boju proti nacizmu. Kdo bo torej opravil na Koroškem zgodovinsko nalogo, če bodo brigade zapustile Štajersko?

Na koncu moramo odgovoriti še na eno vprašanje, ki je bilo važno za odločitev o premestitvi štajerskih partizanskih čet. Ali je glavni štab Slovenije vodila pri tem sklepu le misel na ohranitev žive sile? Prav gotovo je bila skrb za ohranitev partizanskih enot glavni razlog za premestitev Štajercev. Toda glavni štab Slovenije je hotel s to premestitvijo reševati še drug pereč problem. Na osvobojenem ozemlju Bele krajine je bilo tako veliko ljudi in ustanov, da je veljalo njihovi varnosti posvetiti največjo skrb in pozornost. Ko so se enote VII. korpusa morale umakniti na desni breg Krke, je postalo jasno, da sovražnik lahko sproži ofenzivo, ki bo ogrozila svobodo belokranjskega ozemlja. Kako naj potem glavni štab Slovenije zavaruje vse bolnice, štabe osvobodilnega gibanja, poveljstva, partizanske enote, zaledne vojaške ustanove, invalide, prebivalstvo itd.? Čeprav je glavni štab Slovenije že pripravljal evakuacijo Bele krajine in so zavezniška letala prepeljala že precej ranjencev, invalidov in političnih delavcev na osvobojeno ozemlje Dalmacije in hrvaškega Primorja, je varnost Bele krajine in njenega prebivalstva pomenila še vedno izreden problem. S prihodom petih bojevitih in izkušenih štajerskih brigad bi se razmere na bojiščih VII. korpusa korenito spremenile. Upanje je bilo, da bi korpus uspel ponovno povrniti izgubljene dele Dolenjske, pomakniti fronto na dolenjsko komunikacijo ali pa celo ponovno izolirati Novo mesto od stiškega domobranskega vozlišča in ustvariti stanje, kot je bilo sredi leta 1944. To bi Beli krajini zagotovilo varnost in omogočilo nemoteno pripravljanje za končno osvoboditev Slovenije. To je bil torej še eden od pomembnih razlogov, ki so narekovali premestitev štajerskih brigad na Dolenjsko.

Oglejmo si sedaj, kako je potekala akcija za sprejem štajerskih enot na Savi in kako se je končala.

Glavni štab je pripravil vse potrebno, da bi štajerske enote zavaroval pri prehodu čez Savo in jim potem omogočil, da bi se varno premestile na področje Suhe kra-

jine in Dolenjskih Toplic. Štabu VII. korpusa je dal na voljo sredstva za izvedbo premestitvene operacije, štab korpusa pa je pripravil načrt in naloge razdelil med divizije. Petnajsta divizija je bila najbolj primerna za izpeljavo načrta. Poznala je kraje in razmere na obmejnem področju in bila je najmočnejša enota VII. korpusa.

Skica poti 12. brigade in Dolenjskega odreda iz Lipja v Suhi krajini do Save in nazaj. Skico je izdelal V. Stimac

V svoji sestavi je imela tudi Dolenjski odred, kar je bilo zelo pomembno, saj je operativno področje tega odreda bilo prav področje, na katerem naj bi se odvijala akcija. V Dolenjskem odredu, ki je imel tri bataljone in je bil dobro oborožen, je imela divizija torej izvrstno moč. Tudi 12. brigada je bila dobra enota, ki je prav tako poznala obmejno področje, saj se je tam večkrat borila. To sta bili torej dve enoti, ki ju je bilo treba upoštevati pri sestavi taktične skupine za podporo prehoda štajerskih enot čez Savo. Vendar ta skupina še ni bila zadosti močna. Sicer je bila sposobna zadostiti nalogam za prehod čez reko, toda za zavarovanje mejnega področja ni zadostovala. Sovražnik, zlasti pa domobranski bataljoni, so bili dobri

poznavalci nekdanje nemško-italijanske razmejitvene linije, ki je bila utrjena in tako pripravljena, da je ni bilo lahko prekoračiti. Kot vemo, je bila tedaj na »meji« žična ograda, ki je bila minirana. Prehodov ali prostorov za prehajanje je bilo zelo malo in sovražne čete so jih dobro poznale. Če bi jih utegnile pravočasno zapreti, bi se partizani znašli v zelo neugodnih razmerah med Savo in »mejo«, kjer bi imeli premajhen prostor za manevriranje. Štab XV. divizije se je zato odločil, da bo poslal na »mejo« še Gubčevo brigado, ki je tudi dobro poznala teren. Njena naloga je bila zavarovati prehode čez »mejo«, skozi katere bi prišlo na Dolenjsko kar 5 štajerskih brigad, Dvanajsta in Dolenjski odred. To bi bila dotlej največja invazija partizanskih čet na obmejno področje. Gubčeva brigada pa je imela še eno nalogo. Na »meji« naj bi prevzemala ranjence in jih premeščala v roške bolnišnice. Dvanajsto brigado in Dolenjski odred je bilo treba na vsak način osvoboditi vsega, kar bi oviralo njuno sposobnost za hiter maneuver. Sedaj lahko na kratko povzamemo načrt XV. divizije. Z bojno skupino, sestavljeno iz 12. brigade in Dolenjskega odreda, hitro prodreti do Save in na označenem področju zavarovati prehajanje štajerskih partizanskih enot čez reko. Nato jih popeljati čez »mejo«. Z Gubčevo brigado, ki bi za bojno skupino potovala dan kasneje, zavarovati prehode čez »mejo« na področju Prmskovega, Poljan in Sv. Križa (Gabrovke), zagotoviti rezervno zalogo municije in evakuacijo ranjencev v bolnišnice. Moramo potrditi, da je bil načrt dober in smotr.

Dodatno k načrtu akcije XV. divizije moramo omeniti še prispevek štaba VII. korpusa, ki je odredil, da morajo še nekatere partizanske enote iz sestave XV. in XVIII. divizije zavarovati prehajanje enot XV. divizije in štajerskih brigad čez dolensko komunikacijo in čez Krko. To zavarovanje je obsegalo demonstrativne napade na nekatere sovražnikove postojanke, kot so npr. Občine, pošiljanje bojnih skupin čez Krko za okrepitev partizanskih enot na pohodu z obmejnega področja in drugo.

V skladu s predvideno akcijo je štab XV. divizije premestil 12. brigado z izpostavljenih položajev v sredo bojne razporeditve enot VII. korpusa v Suhi krajini, da bi se lahko pripravila na pohod. Na dan začetka pohoda je bila takole razporejena: štab brigade in 1. bataljon sta bila v Velikem Lipju, 2. v Malem Lipju, 3. v Klopcah. Brigada je popoldne 25. februarja 1945 dobila predhodno obvestilo štaba XV. divizije, naj se nemudoma pripravi na dolgo pot in naj se razbremenijo. To je pomenilo, da mora pustiti v Suhi krajini komoro in vse tiste partizane, ki za dolg marš niso bili sposobni. Do tedaj brigada ni bila vajena živeti brez komore. Težke mitraljeze so razdelili med borce, da so jih nosili, kajti tudi tovarne in jezdne živali je bilo treba pustiti. Z ureditvijo materialne strani pohoda je šlo lahko, težje pa je bilo izločiti borce. Razveseljiv je bil pojav, da nihče od borcev ni hotel biti izčrpan ali fizično nesposoben za pohod. Partizani so se upirali na vse načine. Tedaj je bilo zelo poniževalno za borca, če so ga pustili v komori in ga s tem izločili iz akcije. Ker pri vseh, za katere so sodili, da izrednih naporov ne bi vzdržali, prepričevanje ni zalego, je moral poseči vmes sanitetni referent brigade. Do 16. ure je bilo nato vse pripravljeno. Medtem so intendanti in kuharji pripravili obilno večerjo, vsak borec pa je prejel na pot še kos kuhanega mesa kot suho hrano.

Popoldne ob 15. uri sta prišla v brigadni štab načelnik štaba Alojz Dragan in namestnik političnega komisarja XV. divizije Ivan Picelj-Jon. Šele ta dva sta brigadnemu štabu izročila povelje komandanta divizije za pohod do Save. Tako so ukrepali zaradi tajnosti. Načelnik štaba je štabu brigade pojasnil, da bodo pomagali štajerskim brigadam pri prehajanju čez Savo in »mejo« in pri potovanju na Dolenjsko. Pojasnil je, da na Štajerskem ni več dobrih pogojev za obstanek brigad,

ker je Štajerska postala frontno zaledje. Na Dolenjskem pa je imel VII. korpus zelo dolgo fronto, ki je z lastnimi silami ni bil več sposoben držati. Pojasnil je tudi velik pomen osvobodjenega ozemlja v Beli krajini, na Kočevskem in v Suhi krajini ter na Gorjancih, ki ga je treba braniti. Sedanja fronta VII. korpusa pa bi bila izhodišče za osvobodilni pohod proti Ljubljani. Na kratko so v štabu še analizirali maršruto in ugotavljali najslabše točke na poti, ki bi jih bilo treba posebno zavarovati. Prva je bila prehod čez Krko. Od časa do časa so jo branile enote bataljonov slovenskega domobranstva ali pa katere druge čete. Brigadi so pojasnili, da bo prehajanje čez Krko zavarovala 15. brigada. Nadalje bi morali biti zelo pazljivi pri prehajanju čez dolenjsko cesto na Medvedjeku. Na področju Primskovega se ne bi bilo treba dolgo zadževati, ampak bi bilo treba hiteti proti Savi; na področje nemške meje pa bi dan za njimi prišla Gubčeva brigada. Za brigado in Dolenjski odred bo bivanje na področju med »mejo« in Savo zelo nevarno, vendar ko bodo štajerske enote čez Savo, sovražnik ne bo imel tako velike moči, da bi preprečil pohod tako velike grupacije na Dolenjsko. Če pa se prehajanje čez Savo začasno ne bo posrečilo, potem bosta morala 12. brigada in Dolenjski odred manevrirati in se izogibati večjim bitkam. Divizija bo po potrebi pošiljala pomoč. Varnosti pohoda obeh parti-zanskih enot sta glavni štab Slovenije in štab VII. korpusa posvetila veliko pozornosti.

Brigada je bila tedaj organizirana v tri bataljone, imela je štab, obveščevalni center in oddelek za zveze. S seboj so vzeli radijsko postajo, s katero so znali že kar dobro ravnati in jo koristno uporabljati. Brigada je bila izvrstno oborožena. Minometov ni jemala s seboj, ker je bilo pretežko nositi toliko min. Brigada je bila torej zelo gibčna, lahka, sposobna za manevriranje in po borčevski sestavi in oborožitvi zelo udarna. Poveljniški kader je bil skrben in je čutil veliko odgovornost do naloge, ki jo je brigada prejela.

Proti večeru se je brigada dvignila in v dolgi koloni odkorakala skozi zasneženo Suho krajino. Hitela je, kajti pred njo je bila dolga pot. V prvi etapi naj bi opravila marš do Primskovega in Poljan pri Primskovem. V Brezovem dolu se je sestala z Dolenjskim odredom, ki je bil, podobno kot Dvanajsta, pripravljen na pohod. Tu sta se sestala oba štaba in se sporazumela o nadaljevanju pohoda. Sestavili so bojno skupino. Komandanta sta se dogovorila, da bo v prvi etapi pohoda na čelu Dolenjski odred. Glede poveljevanja je bilo urejeno tako, da bo po prihodu Gubčeve brigade na položaje Poljane poveljevanje koordiniral namestnik komandanta XV. divizije Aleksander Vojnović. Vendar ni bilo zagotovo znano, ali bosta 12. brigada in odred vedno skupaj. To je bilo odvisno od razmer na bojišču. Glede bojne skupine je bilo določeno, da ji bo poveljeval komandant 12. brigade, kadar ne bo namestnika komandanta XV. divizije. V takem primeru pa sta enoti sicer vedno ukrepali po prejšnjem soglasnem sporazumu.

Bojna skupina je v dolgi koloni odpotovala do Dečje vasi pri Zagradcu, kjer je že bila 15. brigada. Pod njeno zaščito je prekoračila Krko, kar se ji je posrečilo brez incidentov in nadaljevala pot s hitrim maršem skozi Valično vas in Orlako. Tu je bil odrejen krajši počitek. Poveljnik brigade je odposlal obveščevalce, da bi pregledali možnosti za prehod čez cesto Trebnje—Radohova vas in železnico. Potem so potovali dalje skozi Podbukovje na Babno goro in so 26. 2. ob 3. uri prispeli v Stehanjo vas. Tu so že našli poročilo obveščevalne patrulje, da je prehod čez cesto možen in da tam ni sovražnika. Bojna skupina je morala hitro nadaljevati pohod, če je hotela še za dne prekoračiti obe dolenjski komunikaciji in priti na cilj, še preden bi ljudje v vaseh vstali. Komandant je poslal v zavarovanje na cesto dve četi iz 1. bataljona. Ena se je postavila proti Korenitki, druga pa proti Velikemu

Gabru. Tretjo četo 1. bataljona je poslal še naprej, da bi zavarovala prehajanje čez železnico. Na Medvedjeku je bojna skupina šla čez cesto. Prednji oddelek se je tu srečal z nekim civilistom, ki se ni hotel ustaviti na poziv, zato so ga ustrelili. To je bilo edino streljanje na vsej poti. Potem so prečkali še železnico pri Prapročah, nato pa se je 1. bataljon 12. brigade razporedil na začetju kolone kot zaščitni oddelek. Nadaljnja smer pohoda je bojno skupino peljala skozi vas Potok. Ko so prispeli v Mačji dol, se je že porajala jutranja zarja. Pohiteti je bilo treba. Šli so še skozi Dolenji in Gorenji vrh in bili so na cilju. Dolenjski odred se je razmestil na Primskovem, 12. brigada pa v vasi Poljane. Bojna skupina si je z razmestitvijo zagotovila odlične obrambne položaje. Preden so vkorakali v vas, sta 2. in 3. bataljon naselje obkolila, da nihče ni mogel iz njega. Nato sta se vselila najprej štab in 1. bataljon, zatem pa še ostale čete, ki niso bile določene za zavarovanje. Zavarovanje okoli vasi je bilo tako tesno, da nihče od civilistov ni mogel ven. To je bil ukrep za tajnost pohoda. Na enak način je po dogovoru postopal Dolenjski odred. Pri Dvanajsti je najprej stražil okoli vasi 3. bataljon, medtem ko so drugi odšli na počitek; potem so bataljone zamenjali. Ves dan ni bilo bojev.

Na Poljanah je nastala ob prihodu Dvanajste zelo zanimiva situacija. Vaščani, ki so bili deloma pod vplivom belogardizma, sploh niso mogli verjeti, da so v vasi partizani. Nekateri so namreč sodili, da so to domobranci, ki pa se skrivajo za partizanskimi uniformami, da bi ukanili partizane, kakor so to že večkrat storili. Vaščani so bili napačno obveščeni o razmerah na svetovnih bojiščih in o domačih zadevah. Domobranska propaganda je držala prebivalstvo v veliki zablodi glede izida druge svetovne vojne. Ko je brigada uredila vse, kar je bilo potrebno za varnost, je organizirala obveščevalno službo in intendanco. Nekateri obveščevalci so si odšli ogledovat pot, po kateri je nameravala partizanska bojna skupina potovati naslednjo noč. Proti najbližjim postojankam v Temenici in Šentlovrencu, kjer so gospodarili domobranci, pa so poslali izvidniške patrolje. Nato so našli v vasi kotle in začeli kuhati kosilo, hrano pa so nabrali kar v vasi. Dvanajsta se je zelo potrudila, da so čete redno dobivale dobro hrano. Vsi tisti, ki niso bili zaposleni, so odšli počivat. Brigada in Dolenjski odred sta imela ves dan mir, kar je pomenilo, da sta res v tajnosti izpeljala bojno nalogo.

Druga etapa pohoda je skozi Pusti malen bojno skupino najprej pripeljala na položaje, ki niso bili daleč od Litije in so ponujali dobro obrambo. Bojna skupina je popolnoma obvladovala cesto iz Litije proti Moravčam. Dolenjski odred se je postavil v vas Gradišče pri Mamolju, Dvanajsta pa v Jablaniške Laze. Brigadi sta bili oddaljeni druga od druge kako uro hoda, toda s položajev ene se je videlo na nastanišča druge. Partizanski enoti sta na novih pozicijah počivali, a počutili sta se osamljeni. Nekdaj je bilo področje južno od nemške meje v partizanskih rokah in partizanska enota, ki se je borila na tem področju, je imela zavarovan hrbet in možnost, da se umakne čez »mejo« k svojim. Skoraj vse vasi so bile prazne, kajti Nemci so slovensko prebivalstvo preselili. Le v Jablaniških Lazah, kjer se je naselil štab brigade, je bilo še nekaj ljudi. Medtem ko so zahodno stran proti Litiji zavarovale enote Dolenjskega odreda, je brigada zavarovala zlasti smer proti Preski, kjer je bila sovražna postojanka. Na položaje okoli nastanišča so se postavile čete. Pomlad je že silila v deželo in sneg je že začel kopneti.

Dopoldne je bilo vse mirno. Na Poljane je zjutraj tega dne prispela Gubčeva brigada, ki pa so jo domobranci takoj napadli. Verjetno je bil ta napad namenjen Dvanajsti. Domobranci je Gubčeva pregnala v dolino, a je vendar imela izgube. Popoldne se je vnel boj pri 3. bataljonu 12. brigade, ki je bil v zasedi pri Preski. Sovražnik je bil poražen, vendar brigada ni posvetila posebne pozornosti temu boju,

Partizanski bolničar nudi prvo pomoč ranjenemu borcu. Fotografija je nastala v 12. brigadi leta 1944

ker so jo čakale odgovornejše naloge. Že 26. februarja je namreč štab IV. operativne cone sporočil glavnemu štabu Slovenije, da je vseh pet brigad na pohodu k Savi in da jo bodo prešle v noči na 1. marec 1945 na odseku med vasjo Sava in Breg pri Litiji. Cona je želela, naj štab VII. korpusa postavi 12. brigado na ta odsek za zavarovanje prehoda in naj bo na mestu 27. februarja. To je bil razlog, da sta se partizanski enoti postavili 27. februarja prav na zahtevano mesto, le k Savi bi se bilo treba spustiti. Toda že istega dne je štajerska cona sporočila glavnemu štabu Slovenije, da čez Savo na izbranem odseku ne bo mogla. Odločila se je za spremembo odseka, na katerem bi prešla Savo in izbrala drzen načrt, po katerem bi demonstrativno napadla Zagorje, med bojem pa likvidirala posadko na levem bregu Save ob mostu, medtem ko naj bi Dvanajsta uničila bunker na desnem bregu Save, ki je branil most. Vendar pa tudi te zamisli ni mogla izpeljati. Nato se je IV. operativna cona odločila zgraditi pontonski most iz gumijastih čolnov, ki jih ji je v te namene na prošnjo glavnega štaba Slovenije poslalo zavezniško letalstvo in jih odvglo na primerna mesta. Glede na to so spremenili mesto prehoda čez reko, ki naj bi bilo nekoliko nižje blizu savskega mosta pri Zagorju. Tam je na levem bregu Save vas Krbulje. Poveljstvi obeh partizanskih enot sta se morali torej dogovoriti, kaj naj glede na prejete podatke storita. Komandant Dolenjskega odreda je bil tedaj Anton Kralj-Petek, politični komisar pa Franc Arko. Partizanska bojna skupina se je odločila, da se bo premestila na področje Klenovika, vzhodno od Polšnika. Tu so bili najboljše pogoji za zavarovanje prehajanja štajerskih brigad čez reko in tudi za zavarovanje operativnega področja. Zavarovati pa ga je bilo

treba dobro, kajti blizu Klenovika je bila sovražnikova postojanka Sv. Jurij pod Kumom, ki je imela dobro povezavo z večjimi sovražnikovimi postojankami ob Savi ter posebno z Zagorjem in Trbovljami.

Bojna skupina je bila kar hitro na domenjenih položajih. Partizani so se naselili po praznih domovih, kajti Nemci so tudi od tod preselili vse slovensko prebivalstvo. Enoti sta se zavarovali in poslali obveščevalne patrulje zlasti na Savo. Radisti so vzpostavili zvezo s štabom VII. korpusa in IV. operativne cone. Razveseljav je bil podatek obveščevalnega oddelka štaba VII. korpusa, da sovražnik ni okrepil postojank vzdolž dolenjske ceste, kar je bilo za organizacijo vrnitve velike važnosti.

Kako je pri štajerskih brigadah onkraj Save, niso imeli posebnih podatkov, saj jih tudi niso potrebovali. Sami so se lahko prepričali, da so se zapletle v težke boje, saj so slišali hrumenje borbe, ki je prihajalo s severa. Bali so se, da s prehodom ne bo nič, kajti pod pogoji, ko so se razvemale borbe, je bilo tako akcijo težko izvesti. Toda obvestila iz štaba VII. korpusa so jih bodrila in upali so, da bodo to noč vendarle pozdravili štajerske borce na dolenjskih tleh in jih popeljali čez Krko.

Kot zanimivost naj omenimo, da sovražnik ni bil kdove kako skrben glede ugotavljanja prebivališč partizanskih enot. To je pokazal boj s sovražno enoto, ki se je zaletela v partizansko zasedo pri Orljeku, bila presenečena in potolčena. Ujetnik je izjavil, da niso vedeli za prisotnost partizanskih čet na njihovem območju. Vendar je bila na ta način prisotnost bojne skupine odkrita in pričakovati je bilo sovražnih napadov.

Zvečer sta partizanski enoti krenili k Savi in se razpostavili, kot sta se bili dogovorili. Dvanajsta je prevzela neposredno zavarovanje prehajanja čez Savo. Bojna skupina si je zavarovala hrbet na ta način, da sta obe enoti pustili po en bataljon v nastanišču. Del štaba 12. brigade s komandantom brigade Vidom Jeričem je spremljal svoja dva bataljona in jima neposredno poveljeval. S seboj so ponesli tudi radijsko postajo, kajti štab VII. korpusa je organiziral neposredno povezavo med štabom IV. operativne cone in 12. brigade. Dolgo so se trudili, da bi se povezali s štajerci. Končno je bila zveza vzpostavljena. Brigada je prejela obvestilo, da štajerske enote to noč ne bodo mogle čez reko. Ko je namreč Bračičeva brigada ob enih ponoči 1. marca 1945 začela graditi pontonski most, se je že pri prvih poizkusih pokazalo, da s tehničnimi sredstvi, ki jih je imela na voljo, ne bo nič. Po eni strani partizani niso bili večji ravnanja s takimi sredstvi, po drugi pa tudi borci niso bili izurjeni za prehajanje po takem mostu. Velika nadloga je bilo tudi topniško obstreljevanje, s katerim so sovražnikovi artileristi vso noč ovirali štajerce. Štajerske brigade so se zato umaknile od reke in se začele pripravljati na ponovitev prihodnje noč. Tudi partizanski enoti sta se vrnila v svoja dotedanja nastanišča.

Partizanska bojna skupina se je torej vrnila v Klenovik. Partizani se niso nič kaj dobro počutili. Vedeli so, da bo sovražnik kmalu odgovoril na njihovo prisotnost. Iz štaba korpusa so tudi že prejeli obvestilo, da se krepijo postojanke vzdolž dolenjske ceste. Obveščevalci pa so poročali, da se krepijo tudi postojanke v njihovi neposredni bližini, zlasti v Sv. Jurju pod Kumom in v Preski. Grmenja težkega orožja, ki je prihajalo z druge strani Save, pa je oznanjalo, da se tam bije bitka, ki se je oddaljevala, kakor je kazalo, in da zato s ponovnim prehodom čez reko verjetno ne bo nič.

Vendar štajerske partizanske enote niso vrgle puške v koruzo. Mesto prehoda so premestile ob reki navzgor med kraja Litija in Sava. To je bilo približno tam, kjer sta 12. brigada in Dolenjski odred Štajerce pričakovala že 27. februarja. Zatorej sta se morali partizanski enoti še podnevi premakniti. Dopoldne sta odkorakali mimo Polšnika in se razmestili: Dvanajsta na Jablaniške Laze, Dolenjski odred pa

na Gradišče pri Mamolju. Drugi bataljon 12. brigade je bil v zaselku Dolgi rt in je bil odgovoren za zavarovanje s področja Polšnika in iz zaledja. Zvečer sta partizanski enoti odšli v dolino, vsaka z dvema bataljonoma. Dvanajsta je pustila v Dolgem rtu 2. bataljon, Dolenjski odred pa 2. bataljon na Gradišču.

Vso noč so čakali, toda Štajercev ni bilo. Zjutraj 2. marca sta se partizanski enoti vrnili na nastanišča in pričakovali navodil za nadaljnje delovanje. Štab korpusa se je odločil, naj se bojna skupina umakne čez »mejo« in naj na primernem mestu, na položajih med Primskovim in Gabrovko, počaka na nadaljnja navodila.

Zanima nas, kakšne so bile razmere onkraj Save, kjer si je štab IV. operativne cone prizadeval prepeljati na Dolenjsko XIV. divizijo in Šlandrovo ter Zidanškovo brigado? Kot smo videli, tudi poskus prehajanja v noči na 2. marec ni uspel. Štajerske brigade so bile odkrite in sovražnik se je z vso silo pognal proti njim, da bi jim preprečil pohod proti jugu. Nato se je štab IV. operativne cone odločil, da z vsemi brigadami hkrati ne bo več poskušal čez Savo. Tako veliko število partizanov je bilo prevelik cilj za sovražnika in tudi tajnosti ni bilo mogoče zagotoviti. Brigade naj bi šle torej čez reko posamič ali pa v manjših skupinah. Glavni štab Slovenije je 6. marca zahteval, naj štajerske brigade na vsak način izsilijo prehod čez Savo. Odločno vztrajanje glavnega štaba Slovenije je bilo odločilno tudi za sklep, naj 12. brigada in Dolenjski odred še čakata na »meji«. Toda v prvi polovici marca ni bilo mogoče organizirati posamičnega prehajanja čez Savo. Na Štajerskem je namreč bil zelo aktiven polk gorskih lovcev »Treeck«, na področju Mozirskih planin pa je začela veliko hajko 14. SS divizija »Galizien«. Štajerske brigade so bile zapletene v težke obrambne boje. Seveda so te razmere prisilile obe partizanski enoti južno od »meje«, da prenehata čakati na Štajerce in da se zlasti zaradi težkih bojnih razmer umakneta v Suho krajino.

Ko se je bojna skupina vrnila čez »mejo«, se je Dolenjski odred naselil v Gradišču pri Primskovem, 12. brigada pa na Primskovem. Enoti sta bili kar blizu skupaj, zasedli pa sta najboljše obrambne točke tistega področja. Tudi tukaj so onemogočili vaščanom, da bi zapuščali vasi in tako prispevali k zagotovitvi tajnosti bivanja. Še vedno so pričakovali poziv štaba VII. korpusa, naj gredo ponovno k Savi. Do 4. marca je bojna skupina ostala v omenjenih dveh vaseh, nato se je premaknila bližje »meji«, da bi ji bilo lažje pohiteti na Savo. Dolenjski odred se je nastanil v vasi Vodice, 12. brigada pa v vasi Brezovo.* Potovali so v noči na 5. marec in so zelo hitro dospeli na cilj, saj pot ni bila dolga. Odred je imel na skrbi severno smer, brigada pa južno in zahodno. Že prejšnji dan so oddali ranjence Gubčevi brigadi. Kot je bilo načrtovano, je Gubčeva prišla na Poljane 27. februarja, dan za Dvanajsto in je imela še istega dne boj. Napad domobrancev je verjetno veljal še 12. brigadi. Gubčeva je sovražnika pregnala. Ko je od bojne skupine prevzela ranjence, je srečno s pomočjo partizanskih čet, ki jih ji je poslal štab VII. korpusa naproti, prispela v Suho krajino.

Dvanajsta brigada se je takole razporedila za obrambo. Prvi bataljon so postavili severno od vasi Brezovo. Varoval je področje ceste, ki pelje iz Brezovega v Čeplje in dalje proti Dolam. Levo od ceste (zahodno) so postavili eno četo, na samo cesto v bližini kapelice, kjer je bila vzpetina, so postavili drugo četo, tretja pa je bila desno (vzhodno) od ceste. Komandant brigade, ki je dobro poznal okolje, saj je bil tu domačin, je sodil, da je ta smer najvažnejša in od tod so pričakovali prvi in najmočnejši napad. Drugi bataljon brez ene čete so postavili desno od prvega bataljona. Razporedil se je tako, da je zavaroval brigadi hrbet iz smeri, ki je po Tiha-

* Ta vas je na specialkah označena z imenom Brezje.

bojski rebri (greben med vasjo Tihaboj in Cirknik) peljala proti Brezovemu z jugovzhoda. Ta bataljon bi obenem podpiral umik bojne skupine čez Tihabojsko reber, če bi v tak manever bila prisiljena. Tretji bataljon se je postavil južno od vasi in je imel pod nadzorstvom Sv. Križ (Gabrovko) in Moravško goro. Tukaj so bili imenitni položaji za obrambo in v štabu brigade so sodili, da v tej smeri nima sovražnik nobenih možnosti za uspeh. Zahodni bok brigadne razporeditve je zapiral Dolenjski odred na Vodica, ki se je postavil tako, da je zlasti branil smer iz Javorja in jugozahoda. Taka je bila razporeditev enot v primeru sovražnikovega napada. Za zavarovanje so poslali še obveščevalne patrulje v vse smeri.

Dne 6. marca 1945 je bil štab brigade obveščen, da je glavni štab Slovenije imenoval 12. brigado za udarno. Naredbo o tem je glavni štab izdal 1. marca 1945, kakor smo že prej omenili. V brigadi je zavladalo veliko navdušenje. Štab brigade se je odločil, da bo kljub napetosti, ki jo je povzročalo pričakovanje velikega sovražnega napada, pripravil v vasi proslavo. Tako so 6. marca pripravili za večerjo nekaj boljšega, dobili so vino in skupaj s prebivalstvom praznovali veliki dogodek. Politični komisarji pa so pri vseh enotah imeli politične sestanke, na katerih so poročali o častnem nazivu brigade in o dogodkih na svetovnih in domačih bojiščih. Borci so se takih sestankov zelo veselili.

Bojni skupini ni bilo treba dolgo čakati na sovražno akcijo. Začela se je 7. marca 1945 in 12. udarna narodnoosvobodilna brigada, kakor so jo odslej uradno imenovali, je imela priložnost, da se izkaže. Nemci so napadli s svoje, tj. z nemške strani, onkraj »meje« z lastnimi četami, ki pa jih ni bilo veliko, in z dvema četama slovenskih domobrancev iz 1. bataljona. Sovražnika je bilo za dva nepopolna bataljona. Zakaj ni sovražnik izkoristil ugodne priložnosti, ki se mu je ponujala že več dni in ni napadel bojne skupine s tako močnimi silami, da bi jo obkolil in dodobra porazil? Preprosto, ni imel na voljo zadosti sil. Za ta dan je komaj zaposlil 1. bataljon slovenskih domobrancev iz Stične, 5. bataljon pa je prispel na bojišče šele popoldne, ko ni bilo več izgledov, da bi porazili partizane. Vendar je bil boj srdit. Bojna skupina se je dobro upirala, 5. bataljon slovenskih domobrancev pa z juga ni imel nobenih uspehov. Bojna skupina je med bojem izvedla le en manjši manever, in sicer tedaj, ko se je 12. brigadi približal Dolenjski odred z namenom, da bi preprečil sovražniku med obe enoti zabiti klin in ju tako razdvojiti. Sovražnik je imel izgube in je komaj reševal padle in ranjene pred partizanskim ognjem. Povedati je treba, da prave koordinacije med severno sovražnikovo skupino in južno ni bilo. Ko je sovražnik uvidel, da z bojem na odprtem zemljišču ne bo dosegel odločilnega uspeha, je začel s težkimi minometi močno obstreljevati Brezovo. Potem je uporabil še zažigalne mine in vas je začela goreti. To je poslabšalo položaj partizanskih čet. Vaščani so zbegani tekali okoli, sejali nered in gasili goreča poslopja. Brigada je morala pomagati vaščanom, kolikor je mogla. Del partizanov se je na položajih boril dalje, del pa jih je gasil. Glede na take razmere so se sestali k posvetu oba štaba enot in načelnik štaba XV. divizije, ki je ostal pri bojni skupini. Vendar enotnih pogledov na bojne razmere ni bilo. Eni so bili za to, naj se bojna skupina nemudoma umakne, drugi pa so bili mnenja, da se je treba boriti do mraka. Prvič na tej bojni poti se je zgodilo, da odgovorni poveljniki niso dosegli enotnega mnenja. Tisti del štaba brigade, ki se je zavzemal za to, da do mraka ostanejo na položajih, je sodil, da bi bilo politično popolnoma zgrešeno v stiski zaradi požara pustiti vaščane na cedilu, da bi izgubili še tisto premoženje, ki jim je v vojni ostalo. Zato so prevzeli odgovornost za boj in vztrajanje do mraka na bojišču. Bojno skupino pa so zelo motila poročila, da se krepijo postojanke ob dolenjski cesti in da se bo

Nande Vidmar: V snegu in viharju, 1944, risba. Akad. slikar Nande Vidmar je bil borec 12. brigade

torej zelo težko prebiti čez »mejo«, kajti sedaj je bilo jasno, da je sovražnik začel hajko in da se je treba čimprej umakniti.

Ko se je razvil za boj še 5. bataljon slovenskih domobrancev, proti kateremu je brigada postavila ves 3. bataljon in še četo drugega, so poveljniki izdali povelje, da se brez posebnega povelja ne sme nobena partizanska enota umakniti. Ker so se vsi držali tega povelja, so si zagotovili organiziranost v borbi. Tudi na varnost smeri za umik so mislili. Drugi bataljon je pazil na jugovzhodno smer, ki je ves čas borbe ostala prosta. Medtem pa je sovražnik že obkolil partizansko bojno skupino in nadaljeval boj. Bojna skupina je imela že precej ranjencev. Odločili so se, da bodo lažji ranjenci korakali vsak v svoji enoti, hujše in nesposobne za hojo pa bodo zbrali v odrednem bataljonu, ki jih bo prenašal ali pa bodo jahali konje.

Medtem so se popoldne vrstili juriši sovražnih čet. Sedaj je sovražnik imel na bojišču že tri nepopolne bataljone in je uspel doseči dva in polkratno premoč nad partizani. Toda obrambni položaji partizanske bojne skupine so bili čvrsti, le pri četi 1. bataljona, kjer je padel četni komandir, je prišlo do omahovanja. Tedaj je komandant bataljona poslal na mesto padlega komandirja namestnika komandanta bataljona, ki je prevzel poveljstvo in nato je bilo vse v redu. Ko se je zmračilo,

je bil izdan ukaz za umik, ki ga je bojna skupina dobro izvedla. Po Tihabojski rebri so zvečer srečno prispeli v Cirknik.

S tem se je končala težka bitka, doslej najtežja v posebni akciji bojne skupine. Podatkov o izgubah ni. Menda je bojna skupina imela tega dne 2 mrtva in nekoliko ranjenih. Dvanajsta je zaplenila puškomitraljez in nekoliko municije ter opreme. Sovražnik je imel po partizanski sodbi 8 mrtvih in 16 ranjenih. Potem ko sta se partizanski enoti umaknili na Cirknik, so se tudi sovražne enote začele umikati. Nemci so odšli v savsko dolino, 1. bataljon slovenskih domobrancev v Stično, 5. pa v Trebnje. Zvečer so intendanti pripravili večerjo.

Tedaj se je bilo treba odločiti o nadaljnjih ukrepih. Ali naj ostanejo na Cirkniku in na področju Čateža, ali naj se umaknejo čez cesto na področje Kremenjka? Sovražnik bi jih na doseženih mestih vsekakor zjutraj napadel. Bali so se, da bi zbral še močnejše sile, ki bi se jim bojna skupina še težje upirala. Prejeli so tudi obvestila iz štaba VII. korpusa o tem, da je dolenska cesta zelo zastražena, Krka pa blokirana. Poveljnikom je bilo jasno, da do dne ne bodo mogli doseči Krke in iti čez njo. Če se torej odločijo za nadaljevanje pohoda, morajo računati s tem, da bodo do dne komaj dosegli področje Sel pri Šumberku. Čez dan bo pač treba ostati tam in se do večera boriti, če bodo napadeni, kakor so to storili na Brezovem. Tako so se odločili. Po kratkem počitku in po večerji so se odpravili na pot. Ranjence 12. brigade je prevzel 2. bataljon. Dobil so nekoliko konj, da so olajšali transport ranjencev. Pohodna kolona se je takole razvrstila: v predhodnici je bil 1. bataljon 12. brigade, za njim 3. bataljon in nato 2. z ranjenci. Odred je korakal zadaj in je zagotavljal zaščito. To so storili zato, ker so sodili, da jih bo sovražnik v primeru akcije napadel iz začelja. Bojna skupina je korakala skozi Roje in Zagorico, med Praprečami in Stehanjo vasjo pa je šla čez železnico in cesto. Že med prehajanjem čez železnico so poslali na Medvedjek bataljon Dolenjskega odreda, da bi na cesti postavil zasedo. Dolga kolona bojne skupine je nato šla čez cesto brez nevšečnosti. Šele ko je njeno jedro bilo na drugi strani ceste, je prišla domobranska enota, ki je nameravala prehod pri Medvedjeku zasesti. Partizani so bili pripravljeni na tako možnost in so že prej postavili zasedo, na katero so naleteli domobranci ter se presenečeni umaknili. Bojna skupina je tako srečno premostila eno največjih ovir na svoji poti. Nadaljevala je marš skozi Stehanjo vas in mimo Sel pri Šumberku ob 11. uri 8. marca 1945 dospela na Kremenjak. Kremenjak si je izbrala zato, ker je nudil odlične položaje za borbo. Področje je poleg tega pokrito z gozdom in v njem bi se lahko skrile in zakamuflirale strelske vrste. Poveljniki so se zbrali na posvet. Ponovno so se morali odločiti o tem, kaj naj store. Ali naj podnevi le nadaljujejo potovanje ali naj se ustavijo in sprejmejo borbo? Dobro so vedeli, da bo sovražnik obveščen o njihovem pohodu in da jih bo zagotovo napadel. Bali so se, da bi se ob Krki ne zapletli v boje. Rajši so se odločili za to, da bodo sprejeli boj na Kremenjku in zvečer nadaljevali potovanje. Borci so bili že zelo utrujeni, a čakalo jih je še veliko naporov.

Najprej so organizirali krožno obrambo. Prvi bataljon 12. brigade je postavil strelsko linijo v smeri proti Lučarjevemu kalu in Srebotnici, 2. bataljon pa se je usmeril proti Kitnemu vrhu. Oba bataljona sta se naslonila na koto 454, ki je obvladovala vse področje. Tretji bataljon je prevzel v varstvo ranjence, kar je storil z dvema četama, eno pa je postavil v smeri proti Valični vasi. Dolenjski odred je prevzel vzhodne položaje in je branil bojno razporeditev od Orlake do Srebotnice. Poveljstvo bojne skupine je hotelo preprečiti, da bi jih sovražnik prezgodaj našel. V ta namen ni poslalo nobene ogledniške patrolje iz bojnega taborišča. Vse obveščevalce pa so porazdelili v strelske vrste. Pred strelske linije so postavili

na približno 100 do 200 metrov izpostavljene bojne skupine tako na gosto, da so videle druga drugo. Nadzorovale so teren pred seboj in so imele možnost takoj obvestiti jedro enot o pohodu sovražnih čet, obenem pa jih z mitralješkim ognjem ustaviti. Poveljstva so sodila, da so storila vse, kar je bilo v njihovi moči in da bojna skupina sedaj lahko mirno pričakuje sovražnika. Zavedali so se tudi slabosti, ki so jih imeli. Za manever namreč ni bilo nobene možnosti. Če bi jih sovražnik še podnevi vrgel s položajev, bi to pomenilo, da bi zabredli v tako situacijo, ki bi sovražniku dajala možnost za zmago.

Sovražnik je seveda kmalu zvedel za prisotnost partizanske bojne skupine na področju Kremenjka. Začutil je priložnost, ko bi partizansko bojno skupino lahko napadel, jo obkolil ali pa potisnil v dolino Krke. Zbral je 1. in 5. domobranski bataljon, ki sta se proti partizanski bojni skupini borila že na nemški meji, in še nekatere nemške čete. Prvi domobranski bataljon je prispel nekoliko pred 16. uro iz Stične na Lučarjev kal. Za neposreden napad so odredili dve četi tega bataljona. S Kitnega vrha je 2. bataljon 12. brigade napadla 28. četa, z Lučarjevega kala pa je 1. bataljon 12. brigade napadla še 16. četa 1. domobranskega bataljona. Peti bataljon slovenskih domobrancev, ki je prenočil v Trebnjem, se je v Velikem Gabru združil z neko nemško četo in odšel skupaj z njo v Sela pri Šumberku. Večji del tega bataljona se je razporedil za napad med Srebotnicami in Lučarjevim kalom, del bataljona z nemško četo pa je udaril proti Dolenjskemu odredu iz Srebotnice. Domobranci so tudi zasedli odsek ceste med Volčjimi jamami in Seli pri Šumberku, en del pa je napadel Dolenjski odred iz Orlake. Tako je bila partizanska bojna skupina napadena z vseh strani in partizani so se branili v obkolitvi. Ob 16. uri se je začel srdit boj. Le s severne strani med Srebotnicami in Lučarjevim kalom ni bilo čutiti sovražnega pritiska. Po enournem boju, ko sta obe strani izvajali juriše in sta se včasih borili prsi v prsi je bil sovražnik povsod odbit, le pri prvem bataljonu, kjer je bil težko ranjen njegov hrabri komandant Janez Prezelj, je prišlo do omahovanja, ker so nekateri padli ali pa so poveljniki bili ranjeni. Kljub temu, da je poveljnik 12. brigade okreplil 1. bataljon, so se čete začele umikati proti koti 454. Nastopil je kritičen trenutek. Tedaj je komandant brigade zbral bojno grupo, sestavljeno iz osmih puškomitraljeških skupin in strelcev z brzostrelkami ter bombašev. Namen je bil napasti v smeri proti zahodu, nato pa z udarom v hrbet odpreti pot ostalim enotam iz obkolitve. Najbolj so jih skrbeli ranjenci. Napad udarne skupine se je posrečil, obroč je bil prebit; nato je del udarne skupine napadel domobrance v hrbet, kar je zaleglo in preboj se je razširil tako, da bi bile lahko skozi odšle vse partizanske enote. Udarne skupina, ki je napadla domobrance v hrbet, se je prebijala do kote 454, da bi povedla 3. bataljon z ranjenci in odred iz obkolitve. Toda udarna skupina ni več našla partizanov, ki jih je iskala. Razdelili so se bili v dve skupini. K tisti, v kateri je bil 3. bataljon in del Dolenjskega odreda, je namreč prihitel Alojz Dragan, načelnik štaba XV. divizije, in je bataljonu ukazal, naj se z jurišem prebije proti jugovzhodu. Ko prvi juriš ni uspel, so ga ponovili in se s pomočjo bomb in avtomatskega orožja prebili v odrejeno smer. Ko so v koloni nadaljevali pohod, so se na neki majhni čistini znašli pred nemško zasedo in zašli na odprtem zemljišču v težak položaj. Sovražna zaseda je štela kakih 15 do 20 mož in na čelu kolone je nastala majhna zmeda. Sovražnik pa je v zrak izstrelil rdečo raketo. V čelni skupini sta bila načelnik štaba brigade Marjan Žitnik in namestnik političnega komisarja brigade Jože Butara. Že sta hotela ukazati ogenj, ko se jima je približal nemški oficir in začel pogovor v slabi srbohrvaščini in ruščini ter dejal, da so njihove enote imele nalogo ta dan uničiti 12. brigado in Dolenjski odred. Njegova enota pa je imela poleg

drugih tudi nalogo postaviti ob Krki zasede. To je tudi storila, le pri Drašči vasi vzhodno od Zagradca pri jezui, ki so ga sicer partizani imeli za prehod, zasede namerno ni postavila. Prehod bo torej prost do 21. ure, kar naj partizani izkoristijo. Zatr dil je, da je partizanski simpatizer in da se bo prihodnji dan javil v Lipju partizanom z večjo skupino vojakov. Nemški oziroma ruski oficir, ki je bil očitno iz sestave polka »Variagov«, je partizanskim poveljnikom izročil svojo fotografijo. Rdeča raketa pa, ki so jo izstrelili, je pomenila, da na smeri njihove zasede ni partizanov.

Partizanski poveljniki sovražnemu oficirju niso zaupali, a so vendarle nadaljevali pot in blizu vasi Zavr h naleteli na del 3. bataljona, s katerim so bili med bojem izgubili zvezo. Tu je bil tudi del ranjencev in nekoliko partizanov iz Dolenjskega odreda. Vodil jih je ranjeni politični komisar brigade Stefan Gebert-Stepko, ki so ga poveljniki partizanske skupine obvestili o sestanku s sovražnim oficirjem. Dogovorili so se, da bodo le nadaljevali pohod v smeri jezui pri Drašči vasi, vendar se bodo za vsak primer dobro zavarovali. Ko so prispeli do prehoda čez Krko, so postavili na vsako stran reke zasede in Krko srečno prešli, ne da bi jih sovražnik vznemirjal. Pri prenašanju ranjencev je deroča voda spodnesla nosače in težki ranjenec je utonil, kajti v temi ga niso mogli najti in rešiti. To je bil borec 1. bataljona Dolenjskega odreda Anton Mihelič, ki je bil doma iz Moravč pri Domžalah. Ko je bila partizanska skupina čez Krko, je mobilizirala vozove za prevoz ranjencev. Povedati je treba, da so pri oskrbovanju ranjencev na prehodu čez Krko sodelovala Sadarjeva dekleta, ki so ranjencem kuhala čaj in preskrbela večerjo. Tretji bataljon je prispel v Veliko Lipje zjutraj 9. marca 1945.*

Vrniti se moramo k 12. brigadi (k 1. in 2. bataljonu) in Dolenjskemu odredu. Dvanajsta brigada je potem, ko ni mogla najti ne 3. bataljona ne Dolenjskega odreda, šla skozi priborjeno vrzel v smeri proti izviru Krke. Dolenjski odred pa je samostojno ubral isto pot in je korakal nekoliko za Dvanajsto, seveda ne da bi vedel, koga ima pred seboj. Tako sta obe skupini prispeli na področje Muljave, obšli izvir Krke in se nato ponoči umikali skozi Suho krajino, ne da bi bili vedeli druga za drugo. Odred je potoval mimo Kitnega vrha in Sušice in je pri Znojilah prekorščil cesto, ki pelje skozi Muljavo v Ivančno gorico ter odšel na Ilovo goro. Dvanajsta pa je korakala mimo Muljave, obšla izvir Krke in takoj zavila proti Ambrusu. Dne 9. marca je prvi prispel na cilj v Suho krajino Dolenjski odred, pa čeprav je opravil daljšo pot kot 12. brigada. Dvanajsta brigada je prišla v Lipje okoli poldneva, zadovoljna, ker je tam našla svoj 3. bataljon z ranjenci in ker je zvedela, da je tudi Dolenjski odred srečno prispel v Ratje. Velja zapisati, da je bila pot 12. brigade in Dolenjskega odreda od Vodice oziroma Brezovega do Lipja in Ratja dolga okoli 55 km. Opravili so jo z maršem, ki je trajal 42 ur, od tega so počivali le 6 ur. Le 7. 3. 45 zvečer so na Cirkniku zaužili večerjo, potem hrane niso več dobili. Med pohodom pa so imeli še težak boj na Kremenjku. Odred je imel 9 mrtvih, 15 pa je bilo ranjenih. Po prihodu v Ratje so pogrešali 32 borcev. Manjkalo je tudi 6 puškomitraljezov, 24 pušk in 2 brzostrelki. Med pogrešanimi je bila večina tistih, ki so zaradi izčrpanosti na poti omagali, toda vrnili so se v odred kasneje, tako da izgube niso bile takšne, kot so jih nakazovali prvi podatki. Na Kremenjku naj bi sovražnik na odseku odreda imel 20 mrtvih in 30 ranjenih. Dvanajsta je imela na Kremenjku 4 mrtve in 11 ranjenih, pogrešala pa je 6 bor-

* Zvečer se je v štabu brigade res javil oficir, ki je prejšnjega dne 3. bataljonu nakazal pot za pohod iz sovražne obkolutve. (Podatke o tem je prispeval Jože Butara. Pismena izjava je v arhivu odbora 12. brigade.)

cev. Sovražnik pa naj bi imel v boju na Kremenjku z njo 22 mrtvih in 24 ranjenih. Podatki o sovražnikovih izgubah so bržkone pretirani.

Dvanajstdnevni marš je bil končan. Trajal je od 25. februarja do 9. marca 1945. Posebnost je bila v tem, da sta bili v akciji dve partizanski enoti, kar zahteva posebno pozorno organizacijo poveljevanja. Kar zadeva potovanje, manevriranje in boj, se je marš uspešno končal. Pokazal je izredne sposobnosti obeh partizanskih enot, vzdržnost borcev in bork ter hrabrost v boju. Poveljniški kader pa je pokazal, da čuti odgovornost do težke naloge. Zelo je skrbel za varnost enot in za to, da borci niso po nepotrebnem trpeli pomanjkanja. V bojih je poveljniški kader neprestano ocenjeval razmere na bojišču in pametno ukrepal, da enoti ne bi bili poraženi. Poglavitna skrb pa je bila seveda posvečena izpolnitvi naloge, ki je bila v tem, da omogočijo štajerskim partizanom prehod čez Savo in jih popeljejo na Dolenjsko. Akcije v zvezi s to nalogo so bile zelo tvegane, vendar dobro izpeljane, čeprav objektivni razlogi niso dovolili Štajercem, da bi izpolnili povelje vrhovnega komandanta tovariša Tita. Posebno pozornost velja posvetiti akciji obeh enot 7., 8. in 9. marca. Brigada je dokazala, da je zaslužila naziv udarna.

Gradivo in viri, ki so bili uporabljeni za ta odlomek: knjiga depeš v institutu za zgodovino delavskega gibanja (AIZDG) v Ljubljani fascikel 41/III in fasc. 68/II; mesečno poročilo štaba VII. korpusa JA za čas od 28. 2. do 31. 3. 45. v IZDG fasc. 154/1; operativno poročilo štaba VII. korpusa od 1. 3. do 1. 4. 45. v AIZDG fasc. 153/II; Vid Jerič, »Trinajst dni borb in pohoda 12. brigade«, v arhivu odbora 12. brigade; opombe odbora 12. brigade v arh. tega odbora; operativni dnevnik štaba VII. korpusa od 1. 1. do 28. 2. 45. Zbornik VI-18-125; dr. Miroslav Stiplošek, »Šlandrova brigada«, str. 645 do 651; Jože Peskar, »Dolenjski odred« str. str. 459 do 471; dnevnik Jožeta Lužarja v arh. odbora 12. brigade; pisni prispevek Jožeta Butare v arh. odbora 12. brigade.

Franci Lakovič

Prišli že vsi so

*Prišli že vsi so,
njega pa ni,
deklica solzne
ima črne oči.*

*Dolgo že čaka
fanta zvestó,
on pa počiva
pod črno zemljo.*

*Prišli že vsi so,
njega pa ni,
dolge, predolge
zdaj bodo noči.*

Miha Klinar

Mrtva pravljica

*Nekje v davnini je pravljica:
deklica z zlatimi lasmi.*

*Iz sive mrtve davnine
sijejo skozi spomine
njene oči.*

*Moji lasje pa sivijo,
gubast je moj obraz.
V srcu pokopane spiyo
sanje, zlate od njenih las.*

*V srcu globoko spiyo
sanje in sinje oči.
Nikoli se več ne zbudijo
sanje in sinje oči.*

Miha Klinar

Pozabljen grob

*Nekje, joj, nekje je samotni grob.
Samotni grob sredi gozdnih jas.
V njem je v lobanjo že zdavnaj strohnel
njen mladi obraz.*

*Nekje sredi host je samotni grob.
V njem so okostenele njene dlani.
V njem so sprhnele v prst sinje oči
in blesk njenih las.*

*Nekje, joj, nekje v mojem srcu je grob,
ki ga že zdavnaj zagrebel je čas,
kakor zagrebel je mojo mladost
nekje sredi host.*

Dr. Tone Ferenc

Nemška policija v operacijski coni »Jadransko primorje« 1943—1945

2

Kmalu so prvi in drugi oddelek združili v oddelek I/II in ga je vodil esesovski in policijski stotnik ter višji policijski inspektor Alfred Schrank. Med esesovskimi oficirji v tem združenem oddelku smo zasledili poročnika Heinza Friedricha in Strückerja ter podporočnika Alfonsa Pelko in Kurta Döhnerta. Poznamo imena najmanj 19 esesovskih in policijskih podoficirjev in mož, in kaže, da jih je bilo med njimi največ iz referata II C 3, ki je skrbel za prometna sredstva in so bili v njem tudi vozniki avtomobilov.

Vsebinsko najpomembnejša oddelka poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu sta bila prav gotovo III. in IV. oddelek in sta bila tudi najštevilnejša. III. oddelek je bil oddelek varnostne službe za »nemška življenjska območja« (SD — Inland, deutsche Lebensgebiete) in se je notranje delil v več pododdelkov (III A — pravo, III B — narodnost, III C — kultura, III D — gospodarstvo) in ti naprej v referate. Oddelek je vodil esesovski stotnik dr. Karl Pattig in v njem so bili vsaj še tile esesovski oficirji, katerih zadolžitve niso natančneje znane: stotniki Bethcke, Knopp in Bauer, poročniki Erich Ufken, Heinrich Friedrich, dr. Lichtenberger in Walter Weyler, podporočnika Wolfgang Molitor in Wilhelm Stankusch ter SS-Sonderführer Wilhelm Kofler, dva podoficirja ter sedem uslužbencev. Naloga tega oddelka je bila spremljati in razčlenjevati dogajanje na omenjenih štirih področjih ter predlagati ukrepe za njihove spremembe in izboljšanje.

Osrednji in za zatiranje narodnoosvobodilnega gibanja daleč najpomembnejši oddelek je bil IV. oddelek, ki je bil oddelek tajne državne policije (gestapo) in se je ukvarjal »z izsledovanjem in zatiranjem nasprotnikov«. Tudi ta oddelek je bil zelo razvejan, podobno kot urad IV v glavnem državnem varnostnem uradu v Berlinu (vodil ga je SS-Gruppenführer in generallajtnant policije Heinrich Müller), in je imel več strokovnih referatov. Referat IV A 1 se je ukvarjal z zatiranjem komuniz-

SS-Brigadeführer in generalmajor policije Wilhelm Günther, poveljnik varnostne policije in varnostne službe v Trstu. (Izv. v BDC)

ma, marksizma, ilegale in sovražne propagande, referat IV A 2 se je ukvarjal z zaščito pred sabotажami in z zatiranjem sabotažne dejavnosti, referat IV A 3 se je ukvarjal s t. i. reakcijo, opozicijo, legitimizmom, liberalizmom in emigracijo. Referat B 1 se je ukvarjal s političnim katolicizmom, referat IV B 2 s političnim protestantizmom, referat IV B 3 z drugimi cerkvami in prostozidarstvom, referat IV B 4 pa z zatiranjem Židov in s tehničnimi vprašanji izganjanja nenemškega prebivalstva. Referat IV C 1 je skrbel za politično označevanje ljudi in je vodil kartoteke, referat IV C 2 je bil referat za zapore in pošiljanje ljudi v koncentracijska in delovna taborišča.

Ti in še drugi referati v IV. oddelku poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu (znan je tudi obstoj referata IV E, ki se je ukvarjal z vprašanji industrijske zaščite in zavarovanje za vojno pomembnih objektov) seveda niso bili enakovredni. Glede na močan in širok narodnoosvobodilni boj so bili prav gotovo daleč pomembnejši referati, ki so se ukvarjali s tem vprašanjem, kakor pa npr. referati, ki so obravnavali druga vprašanja. Torej so bili najpomembnejši referati IV A 1, IV A 2 in IV C 2. Slednjega je obveščevalni list poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu opisal takole: »Referat IV C 2 je referat za zapore poveljnika varnostne policije Trst. Zapiranje in izpuščanje jetnikov gre praviloma preko referata IV C 2, kjer vodijo tudi kartoteko jetnikov, ki jih pošiljajo v zapor, za poveljnika varnostne policije. Izpustitve, zahteve za koncentracijska taborišča, za delo v rajhu je torej treba praviloma predložiti za odločitev vodji oddelka IV.«

Pomen IV. oddelka v primerjavi z drugimi oddelki se je že na zunaj kazal v tem, da ga je vedno vodil esesovski major in ne stotnik ali poročnik kot druge. Do srede oktobra 1944 ga je vodil kriminalni direktor August Schiffer, ki je prišel iz Berlina (prej je bil nekaj let v Stettinu), odšel pa je v Bolzano. Nasledil ga je pravnik in vladni svetnik Hermann Metzker, ki je bil na tem položaju do konca vojne. V IV. oddelku so za daljši ali krajši čas delali tile esesovski oficirji: poročnik Rudolf Scholz, Friedrich Steurer, Ernst Floreck, Fritz Schwörer, Paul Möller in Wilhelm Hudy ter podporočnik Karl Keplinger. Znana so imena vsaj 25 esesov-

SS-Oberführer dr. Emanuel Schaeffer, poveljnik varnostne policije in varnostne službe v Trstu. (Izv. v BDC)

skih podoficirjev in dveh uslužbencev oziroma uslužbenk, znana je tudi cela vrsta prevajalcev in prevajalk, nemške, italijanske, slovenske in hrvaške narodnosti.

Najtesneje povezan z oddelkom IV je deloval oddelek IV N, ki se v virih pojavlja včasih tudi kot referat IV N (Nachrichtendienst und Vertrauenspersonen) v oddelku IV. Vemo, da so takšni oddelki obstajali tudi v drugih pokrajinah, npr. v Spodnji Štajerski in Gorenjski, kjer je bilo zelo razvito narodnoosvobodilno gibanje. Kaže, da je šlo najprej res za poseben referat v oddelku IV, ki je imel obveščevalno nalogo pri iskanju in zatiranju nasprotnikov nemškega rajha in fašizma in je imel tudi skrb za zaupnike (Vertrauensmänner). Zaradi svoje pomembnosti se je ta referat verjetno sčasoma osamosvojil in ga srečamo med drugimi oddelki. Referat ali oddelek je redno in zelo sistematično zbiral podatke o partizanskih enotah, njihovi moči, oborožitvi, namenih itd., pri čemer se je opiral na poročila orožniških in policijskih enot, ustanov itd., na podatke svojih zaupnikov in zaslišanih ujetnikov. Zbrane podatke je razčlenjeval in nato predlagal redarstveni policiji ustrezne ukrepe. O kadrovski sestavi tega referata ali oddelka nimamo podatkov.

Oddelek V, ki je bil oddelek kriminalne policije za zatiranje kriminala (razen t. i. političnega), je bil manj pomemben od IV. in tudi skromnejši, saj so mnogo dela zanj opravile razne ustanove italijanske policije. Oddelek je vodil esesovski podporočnik (pozneje poročnik) Karl Weissmann. Niso nam znani niti drugi oficirji niti približno število sodelavcev oddelka.

Poslednja oddelka, o katerih tudi nimamo podatkov o njuni kadrovski sestavi, sta bila oddelka VI in VII. Oddelek VI (SD-Auslandsnachrichtendienst) je skrbel za obveščevalno službo v inozemstvu, oddelek VII (Ideologische Forschung und Gebrauch) pa se je ukvarjal z ideološkimi raziskavami in njihovo uporabo v praksi. Medtem ko za oddelek VI vemo le to, da je obstajal tudi v Trstu, pa za oddelek VII vemo le to, da je bil v njem tudi esesovski podporočnik Waldemar Hüsing.

Poveljnik varnostne policije in varnostne službe v operacijski coni »Jadransko primorje« v Trstu je imel v pokrajinah svoje izpostave, ki so se najprej imenovala

SS-Sturmführer Hans Rexeisen, poveljnik varnostne policije in varnostne službe v Trstu (Izv. v BDC)

»Aussendienststellen« in pozneje »Aussenkommandos«. Vodili so jih esesovski in policijski stotniki in poročniki.

Kaže, da v začetku ni bilo izpostave v Trstu in da so vse zadeve, ki bi jih obravnavala tržaška izpostava, obravnavali v uradu poveljnika varnostne policije za operacijsko cono »Adriatisches Küstenland« na Piazza Oberdann 4 v Trstu in so šele pozneje, sredi leta 1944 za tržaško pokrajino ustanovili svojo izpostavo. Bila je v Barkovljah, na Via Bonafata 3. Vodil jo je esesovski stotnik Günther Labitzke in je bil v njej tudi esesovski poročnik Karl Kepplinger ter najmanj devet esesovskih podoficirjev, od katerih so nekateri nekaj časa delali tudi v oddelku IV poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu.

Izpostavo v Gorici je najprej vodil esesovski stotnik Kossek, za njim esesovski poročnik Andreas Cerne, in od junija 1944 do osvoboditve esesovski stotnik Herbert Wuth. Vemo, da je v tej izpostavi delal tudi esesovski podporočnik Karl Gschladt, najmanj 5 podoficirjev in dve uradnici.

Izpostavo na Reki je verjetno najprej vodil esesovski poročnik Zörner, za njim esesovski stotnik Heinrich Schlünzan in ko je ta postal tožilec pri posebnem sodišču za javno varnost v Trstu, esesovski stotnik Fritz Hinays. V tej izpostavi je delalo še nekaj esesovskih oficirjev: stotnik Knopp, poročnika Becker in Erich Ufken, podporočnik Rössler, vsaj enajst podoficirjev in vsaj ena uradnica.

Konec leta 1944 so tej izpostavi priključili skupino obmejne carinske zaščite pod poveljstvom carinskega inspektorja Bruns. Ti graničarji, ki so varovali mejo operacijske cone »Jadransko primorje« nasproti t. i. Neodvisni državi Hrvaški (kaže, da jih na drugih območjih te operacijske cone ni bilo), so prej spadali pod nemško finančno ministrstvo, dokler niso vseh graničarjev podredili varnostni policiji in varnostni službi.

Izpostavo v Pulju je ves čas vodil esesovski poročnik Helmut Prash, avstrijski Nemec, ki je bil v letih 1941—1942 okrožni šolski vodja in sodelavec gestapa v Kam-

*SS-Hauptsturmführer dr. Karl Patig.
(Izv. v BDC)*

niku. Bil je edini v operacijski coni »Jadransko primorje«, ki si je zaradi svoje zavzetosti pri zatiranju narodnoosvobodilnega gibanja prislužil »zlato značko za boj proti tolпам«. Iz njegovega urada je znan le še esesovski podporočnik Hoffmeister in enajst podoficirjev.

Med najmočnejše izpostave poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu lahko štejemo izpostavo v Vidmu (Udine), kar je glede na velikost furlanske pokrajine tudi razumljivo. Izpostavo je najprej vodil esesovski poročnik Binder, za njim poročnik Paul Möller in nato stotnik Heinz Schmiedtke. Iz te izpostave poznamo še nekaj esesovskih oficirjev, in sicer: stotnika Borcherta, poročnike Wilhelma Alwanga, Fritza Schwörerja in Pattererja, podporočnika Karla Weissmanna in Helmuta Albrechta ter SS-Sonderführerja Wilhelma Koflerja, ki je bil verjetno prej pripadnik vojaške obveščevalne službe »Abwehr«. Vemo za imena vsaj enajstih esesovskih podoficirjev ter treh uradnic.

Seveda pa imenoma navedeni oficirji in število podoficirjev tako v uradu poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu kot v njegovih pravkar naštetih izpostavah niso vsi. Poznamo še imena nekaterih oficirjev (npr. majorja Wilhelma Beissnerja in Ernsta Bibersteina, stotnika Hermanna Altmanna in Sprenkmanna, podporočnika Arna Wolfa in SS-Sonderführerja Staneka) ter najmanj 52 esesovskih podoficirjev in 13 uradnikov ter uradnic, za katere nimamo podatkov, v katerem oddelku ali izpostavi so delali.

Na območju poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu je bilo tudi nekaj postojank (Stützpunkte) varnostne policije in varnostne službe. Te so bile podrejene ustrezni izpostavi varnostne policije in varnostne službe. Vendar teh postojank ni bilo mnogo. Vemo, da so bile na Sušaku (vodja esesovski podoficir Wilhelm Kiefer, nato esesovski podoficir Paul Kleemann), v Ilirski Bistrici (vodja

*SS-Sturmbannführer August Schiffer.
(Izv. v BDC)*

esesovski poročnik Becker, sodelavec podoficir Erich Eberhardt), v Pazinu in Portorožu.

Ne vemo pa, ali je bila v Palmanovi od jeseni 1944 tudi postojanka varnostne policije in varnostne službe, ki je bila podrejena izpostavi v Vidmu, ali pa je bil tam nekaj mesecev nek »posebni oddelek«, (Sonderkommando). Tja je namreč 1. novembra 1944 prispel oddelek miličnikov, 2. četa I. bataljona V. polka milice za teritorialno obrambo; vodil ga je esesovski stotnik Herbert Packebusch in v njem so bili oficirji milice: stotnik Ernesto Ruggiero (doma iz Neaplja), podporočnika Romolo Cella in Giacomo Rottigni, nekaj podoficirjev (med njimi Egidij Rebec, podčastnik iz divizije X. Mas, doma iz Trsta, ter okoli 50 mož. V neki vojašnici (Piave) so si uredili zapore in mučilnico; skupaj z vodom iz 24. SS brigade kraških lovcev, ki ga je vodil stotnik Odorico Borsatti (doma iz Pulja), so ustrahovali območje Palmanove, zasledovali partizane in pristaše osvobodilnega gibanja itd. Poročajo, da so prijeli in zaprli ter mučili okrog 500 ljudi in so jih mnogo postrelili. Packebuschev oddelek je deloval v Palmanovi do umika nemškega okupatorja iz Furlanije, miličniki-zločinci so bili po vojni postavljeni pred sodišče in jih je bilo nekaj obsojenih na smrt.

Verjetno so vsaj v zgodnji pomladi 1945, če ne že prej, ustanovili tudi posebno četo pripadnikov varnostne policije in varnostne službe, ki jo je vodil Schmidt. Uporabljal jo je operativni štab za boj proti partizanom v operacijah proti narodnoosvobodilni vojski. Morda je bil Schmidt oficir v oddelku ali referatu IV N?

4. Redarstvena policija (Ordnungspolizei)

Druga velika veja nemške policije tako v nemškem rajhu kot v zasedenih deželah je bila redarstvena policija (Ordnungspolizei), ki jo je vodil glavni urad redarstvene policije v Berlinu (Hauptamt Ordnungspolizei). Načelnik tega urada oziroma redarstvene policije sploh je bil najprej SS-Obergruppenführer in general policije Kurt Daluge, ki je leta 1942 postal tudi Heydrichov naslednik na Češkem in Moravskem. Ko pa je ta leta 1943 zbolel, ga je kot vršilec dolžnosti načelnika redarstvene policije nasledil SS-Obergruppenführer in general policije Alfred

*SS-Sturmbannführer Hermann Metzker.
(Izv. v BDC)*

Wünnenberg, za državnega protektorja Češke in Moravske pa je Hitler tisto leto imenoval dotedanjega notranjega ministra dr. Wilhelma Fricka. Avgusta 1943 je namreč postal notranji minister sam Heinrich Himmler.

Nemška redarstvena policija je imela tri sestavine: a) zaščitno policijo (Schutzpolizei), b) orožništvo (Gendarmerie) in c) tehnično nujno službo (Technische Nothilfe). Prva je bila večinoma urejena najprej v čete in bataljone, od poletja 1943 praviloma v polke, ki so leta 1943 postali SS policijski polki, imela pa je celó svojo divizijo t. i. 4. SS-Polizeidivision na vzhodni fronti. Poleg tega je imela svoje oddelke (Kommando der Schutzpolizei) po mestih, kjer praviloma ni bilo orožništva, razdeljene v policijske revirje. Orožništvo je bilo praviloma organizirano po teritorialnem načelu z orožniškimi postajami po občinah, orožniškimi okrožji in glavarstvi ter komandanti orožništva pri državnih namestnikih v deželah. Za nujne potrebe so tudi orožništvo uredili v vode, čete in bataljone, vendar to ni bila stalna praksa. Tehnična nujna služba je bila urejena po t. i. pripravnostih (Bereitschaften) na terenu in je morala nastopiti s tehničnimi sredstvi pri katastrofah (požar, povodenj, potres itd.).

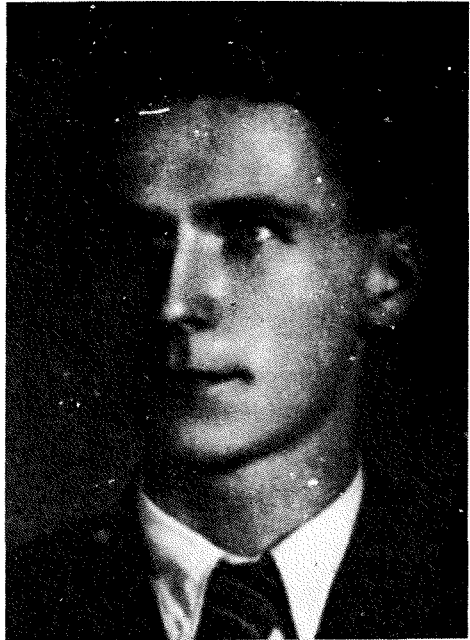
Temeljna naloga redarstvene policije je bila varovanje javnega reda in mira in je bila tozadevni organ uprave in varnostne policije. V pokrajinah, kjer je bil razvit narodnoosvobodilni boj, je bila njena temeljna naloga zasledovanje in uničevanje oboroženih partizanskih oddelkov, deloma tudi varovanje pomembnejših objektov, če teh ni varovala obratna zaščita ali kakšen drug oborožen oddelek (npr. enote t. i. deželnih strelcev, Landeschützenbataillone).

Redarstveno policijo v zasedenih pokrajinah je vodil poveljnik redarstvene policije (v nemškem rajhu mu je bil soroden inspektor redarstvene policije v vojnem okrožju, seveda z manjšimi pristojnostmi), ki je bil navadno polkovnik ali generalmajor policije. Operativno je bil podrejen višjemu vodji SS in policije v tisti pokrajini ali vojnem okrožju (ki je v nekaterih pokrajinah bil tudi vodja operativnega štaba za uničevanje tolp), organizacijsko pa glavnemu uradu redarstvene policije oziroma načelniku redarstvene policije (Dalugeju ali Wünnenbergu) v Berlinu. Za poveljnika redarstvene policije v operacijski coni »Jadransko primorje« je Wün-

enberg 22. 9. 1943 imenoval esesovskega polkovnika (SS-Standartenführer) in polkovnika zaščitne policije Hermanna Kintrupa. Kaže, da se je za prihod tega oficirja v Trst zavzel tudi Globocnik, saj je bil Kintrup namestnik poveljnika nekega policijskega polka in poveljnik redarstvene policije v Lublinu, od 1. avgusta 1941 pa načelnik štaba pooblaščenca državnega vodje SS za ureditev postojank SS in policije na vzhodu. Ko je Himmler 20. 7. 1941 obiskal Lublin, ga je sprejel v SS in mu dodelil čin esesovskega polkovnika. Kintrup je ostal v Trstu do konca vojne. Imel je ustrezen štab, ki je bil seveda organiziran kot vojaški štab in ne npr. kot urad poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu. Načelnik štaba je postal esesovski major in major zaščitne policije Werner Mundhenke, ki je tudi prispel iz Lublina, kjer je bil načelnik štaba nekega policijskega polka. Tudi Mundhenke je ostal v Trstu do konca vojne, vendar je bil tako zaposlen v operativnem štabu za uničevanje tolpa, da je jeseni 1944 postal načelnik štaba poveljnika redarstvene policije v Trstu esesovski podpolkovnik in podpolkovnik zaščitne policije Wilhelm Kurth. Ker so se naloge nekaterih oddelkov poveljnika redarstvene policije v Trstu precej skladale z nalogami ustreznih oddelkov višjega vodje SS in policije v operativni coni »Jadransko primorje« in operativnega štaba za uničevanje tolpa, so bili vodje nekaterih oddelkov isti oficirji ali pa je nek oddelek imela le ena ustanova oziroma štab, druga dva pa ne. V operativnem (Ia) oddelku štaba poveljnika redarstvene policije v Trstu so bili major zaščitne policije Jaspers in podporočnik Pomplun in Josef Wallner ter nekaj podoficirjev. Oddelek za orožje in strelivo (Ib) je bil v Globocnikovem uradu, obveščevalni oddelek (Ic) je bil v operativnem štabu za bojevanje s partizani. Personalni oddelek (IIa/b) je vodil major zaščitne policije dr. Enzelsberger. Sodni oddelek (III) je bil pri najvišjem vodji SS in policije v Italiji, oskrbovalni oddelek (IVa) je vodil policijski častnik Dettmer, sanitetni (IVb) pa štabni zdravnik dr. Gammer (v tem oddelku je bil tudi častnik Schoberth), oddelek za zračno in plinsko zaščito (Lu.) je vodil stotnik Hellinger (pri njem je bil podporočnik Brenner), transportni oddelek (K.) je vodil častnik Schäfer, obveščevalni (N.) pa major Müller.

Podobno kot je imel poveljnik varnostne policije v vseh pokrajinah operativne cone svoje izpostave, je imel tudi poveljnik redarstvene policije tam od novembra 1943 svoje pooblaščenca, ki so se najprej imenovali štabni oficirji (Stabsoffiziere) redarstvene policije (enako kot pri državnih namestnikih v pokrajinah nemškega rajha), nato od januarja 1944 zvezni oficirji (Verbindungsoffiziere) redarstvene policije, nato nekaj tednov komandanti odsekov (Abschnittskommandeure) redarstvene policije in končno od srede leta 1944 dalje akcijski oficirji (Einsatzkommandeure) redarstvene policije. Čeprav ne poznamo natančnejših predpisov o njihovih pristojnostih, pa lahko že iz njihovega preimenovanja iz »oficirjev« v »komandante« sklepamo o povečanju njihovih pristojnosti in pomena. Že pri opisu položaja Globocnikovih pooblaščenec v pokrajinah smo videli, da je lahko tak pooblaščenec imenoval štabnega ali akcijskega komandanta redarstvene policije za vodjo personalnega urada v svojem štabu. Ne vemo sicer za take primere, vemo pa, da so nekateri štabni ali akcijski komandanti redarstvene policije, nastopali kot operativni oficirji v štabih Globocnikovih pooblaščenec v pokrajinah, npr. v Trstu in Gorici.

Za tržaško pokrajino so za štabnega oficirja redarstvene policije imenovali podpolkovnika zaščitne policije Tennstädt, ki je ostal na tem položaju do konca vojne, za goriško pokrajino je bil štabni oficir najprej major zaščitne policije Grotjahn v Gorici, pozneje pa major zaščitne policije Homburg, za reško ali kvar-

*SS-Hauptsturmführer Günther Labitzke.
(Izv. v BDC)*

nersko pokrajino je bil štabni oficir najprej orožniški major Kauba in pozneje stotnik zaščitne policije Maas na Reki, za Istro je bil major zaščitne policije dr. Helmut Herzog v Pulju, maja 1944 so za severno Istro imenovali posebnega komandanta odseka redarstvene policije v Pazinu, in to majorja zaščitne policije Ernsta Möllerja, v Vidmu (Udine) je bil štabni oficir najprej major zaščitne policije Homburg in po njegovem odhodu v Gorico major zaščitne policije Eckhard in končno orožniški major Alfred Dietz.

Naloga štabnih ali zveznih oficirjev (pozneje komandantov odsekov ali akcijskih komandantov) redarstvene policije je bila podobna nalogi njihovega nadrejenega poveljnika za vso operacijsko cono, tj. poveljnika redarstvene policije v Trstu, vendar le za njihovo pokrajino ali območje. Podrejene so jim bile sile redarstvene policije, ki so bile neprestano ali začasno na njihovem akcijskem območju. Ob sebi so imeli razmeroma majhen štab od 5 do 9 oseb.

Ena od zanimivosti v organizaciji redarstvene policije v operacijski coni »Jadransko primorje« je bila tudi ta, da je nemški okupator v severnih predelih te cone, ki so mejili na nemški rajh, imel tudi nekaj orožniških ustanov, organiziranih tako kot v nemškem rajhu ali v tistih zasedenih pokrajinah, ki jih je nameraval priključiti k nemškemu rajhu (npr. Spodnja Štajerska in Gorenjska). Tako je bilo od pomladi 1944 najprej za krajši čas v Trstu in nato do konca vojne v Vidmu (Udine) I. orožniško glavarstvo (Gendarmeriehauptmannschaft I), ki ga je vodil orožniški stotnik (pozneje major) Alfred Dietz, v Bovcu pa II. orožniško glavarstvo, ki ga je vodil esesovski stotnik in stotnik zaščitne policije Oehl in nato orožniški stotnik Förster. Nimamo pa podatkov o organizacijski in personalni sestavi nižjih orožniških organov (orožniških okrožnih vodstev in orožniških postaj), ki jih verjetno ni bilo. Vemo pa, da so bile nekatere manjše orožniške enote, npr. orožniški

SS-Hauptsturmführer Heinrich Schlünzen. (Izv. v BDC)

vodi. Proti koncu vojne so prišle nekatere orožniške enote tudi iz severne Italije (npr. orožniški vod orožniškega glavarstva »Umbrien«).

Nemška zaščitna policija (Schutzpolizei) kot sestavni del nemške redarstvene policije je imela v glavnih mestih pokrajin operacijske cone »Jadransko primorje« od junija 1944 dalje tudi teritorialno organizirane ustanove. V Trstu kot glavnem in največjem mestu operacijske cone je bilo poveljstvo zaščitne policije (Kommando der Schutzpolizei), ki je imelo štiri policijske revirje (Polizeireviere) in ga je vodil major zaščitne policije Johann Matz. V glavnih mestih drugih pokrajin so bili službeni oddelki zaščitne policije (Schutzpolizeidienstabteilungen), ki so jih vodili poročniki zaščitne policije Körner (Pulj), Lösch (Udine), Radzun (Gorica) in Zschernack (Reka). Oddelek v Trstu je imel po sistemizaciji 43 policistov, tistih v glavnih mestih drugih pokrajin pa po 32.

Temeljne enote zaščitne policije, ki jih je imel na voljo poveljnik redarstvene policije v Trstu, so bile čete, bataljoni in polki zaščitne policije, v katerih so bili predvsem nemški policisti. Lahko trdimo, da so to bile poleg nemških esesovskih enot do konca vojne zagrizene enote za boj proti partizanom. Iz njih so dezertirali le redki posamezniki; primer, da je pobegnila večja skupina, je znan le iz III. bataljona 10. SS-policijskega polka, pa še to je bilo okrog 70 Alzačanov, ki so se čutili Francoze in ne Nemce.

Prva enota zaščitne policije, ki je prišla v operacijsko cono »Jadransko primorje«, je bil II. bataljon 19. SS-policijskega polka (poveljnik podpolkovnik zaščitne policije Willi Hertlein), ki so ga takoj po kapitulaciji Italije poslali iz Gorenjske v Pulj, kjer pa je ostal le nekaj tednov. Jeseni 1943 je prispel v Trst III. bataljon 15. SS-policijskega polka (poveljnik major zaščitne policije Gerhard Schwerdt Fager, štab polka je bil v Vercelli v Italiji). Nato je prispel na Reko in v Opatijo I. bataljon SS-policijskega polka »Bozen« (poveljnik major zaščitne policije Daluege, štab polka je bil v Bolzanu). Junija 1944 je prispela iz Sovjetske zveze v Gorico temeljna nemška policijska enota v operacijski coni, tj. 10. SS-policijski polk pod poveljstvom esesovskega polkovnika in polkovnika zaščitne policije Ernsta Köhlerja. Köhler je kmalu postal policijski komandant za Spodnjo Štajersko in sta ga kot poveljnika

KNJIŽNA

*SS-Hauptsturmführer Friedrich Hinays.
(Izv. v BDC)*

navedenega polka nasledila majorja zaščitne policije Johannes Blank in Gustav Zuschneid. Polk je imel tri bataljone, ki so bili navadno v Gorici, Ajdovščini in Idriji, odkoder so se udeleževali ofenzivnih operacij proti enotam IX. korpusa in tudi proti enotam italijanskega odporniškega gibanja v Furlaniji. Sredi januarja 1945 je prispel v operacijsko cono, in to v Pontebbo, štab SS-policijskega polka »Alpenvorland« z dvema svojima bataljonoma (I. in III.). Poveljnik polka je bil najprej polkovnik zaščitne policije Menschik in pozneje polkovnik Kellner. Še prej pa je iz Verone prispel III. bataljon 12. SS-policijskega polka, o katerem nimamo natančnejših podatkov; vemo le to, da je bil vsaj nekaj časa neposredno podrejen višjemu vodji SS in policije.

Pod poveljnika redarstvene policije v Trstu je spadalo tudi nekaj samostojnih nemških policijskih čet in vodov. To so bile predvsem 21. in 182. policijska planinska obveščevalna četa v Trstu in Gradiški (poročnik Walter Pauker), policijska transportna četa v Trstu (poročnik Rill), 5. policijska tankovska četa, 2. četa tankovskih lovcev, policijska četa za posebno uporabo »Alpenland« v Pazinu (stotnik Mays), motorizirana transportna kolona v Tricessimu, 40. vod delavnic v Trstu, policijski pionirski vod, 27. motorizirani orožniški vod v Trstu (pozneje v Gradiški), orožniški vod v Tricessimu in morda še kakšna manjša policijska enota.

Poveljniku redarstvene policije v Trstu je bil podrejen tudi oddelek za vodno zaščito za vzhodni Jadran (Wasserschutz — Kommando »Ost-Adria«) pod poveljstvom Kapitän-Leutnanta Säckela (podoben oddelek »West-Adria« je bil v Benetkah).

Glede na velikost območja teh sil ni bilo ravno mnogo. Razlog za to je v velikem številu drugih enot — kvistlinških ali kolaboracionističnih iz operacijske cone same in iz Severne Italije, iz Sovjetske zveze (kozaki in Kavkazijci) in z Balkana (Nedičevci in četniki) pa tudi nemške vojske (nenehno najmanj dve

SS-Obersturmführer Helmut Prasch, ki je dobil od Reichsführerja SS zlato odlikovanje kot prvi primorski vojak. (Izv. v BDC)

diviziji) in oddelkov SS (vsaj 3 bataljoni) itd. Nekatere kvasilniške ali kolaboracionistične enote so tudi spadale pod poveljnika redarstvene policije v Trstu, druge pa spet neposredno pod višjega vodjo SS in policije Globocnika. O obojih bomo poročali v posebnem poglavju.

5. Gospodarska policija (Wirtschaftspolizei)

Poleg dveh glavnih vej nemške policije je bila v operacijski coni »Jadransko primorje« tudi posebna policija, in to: gospodarska policija (Wirtschaftspolizei). Naloga gospodarske policije je bila zlasti boj proti tihotapstvu, gospodarskemu kriminalu, črni borzi in navijanju cen, podkupovanju itd., tj. proti pojavom, ki so se s trajanjem vojne vse bolj množili in širili. Kaže, da se je za njeno ustanovitev zavzemal zlasti vrhovni komisar dr. Friedrich Rainer, spadala pa je neposredno pod višjega vodjo SS in policije Globocnika.

Dne 20. decembra 1943 je Globocnik obvestil prefekte, da ustanavlja gospodarsko policijo. Kaže, da so jo delili v dve veji, in sicer na mestno (Stadtswirtschaftspolizei, polizia annonaria civica) in obmejno (Grenzwirtschaftspolizei, polizia annonaria di confine). Predvidevali so, da bo imela mestna veja v Trstu 70, na Reki 25, v Vidmu 25, Pulju 20 in v Gorici 12 policistov. Obmejna gospodarska policija je bila zlasti ob Tilmentu in verjetno tudi ob meji z NDH v Gorskem Kotaru in Hrvaškem Primorju. Za vodjo gospodarske policije je Globocnik imenoval esesov-

SS-Obersturmführer Paul Möller. (Izv. v BDC)

skega majorja Fritza Wölbinga, ki je med dvema vojnama deloval v Avstriji in je bil poleti 1943 na Bledu in nato za krajši čas v Ljubljani. Marca 1944 je visoki komisar dr. Rainer imenoval Wölbinga tudi za državnega komisarja za pobijanje črne borze (Staatskommissar für die Bekämpfung des Schleichhandels). Kaže, da je bil Wölbingov namestnik v gospodarski policiji esesovski major Ernst Biberstein, strokovni referent pa vladni svetnik Hackl. Podobno kot pri varnostni policiji in varnostni službi je bil tudi pri gospodarski policiji osrednji urad (Wirtschaftspolizeizentrale) v Trstu, izpostave (Wirtschaftspolizeiaussenstellen) pa v glavnih mestih in nekaterih večjih mestih pokrajin (npr. v Postojni). Vodje nekaterih izpostav so bili italijanske ali tudi slovenske narodnosti (v Gorici npr. stotnik Armando Molino).

6. Nemška policija in kvistlinške enote

Eden izmed temeljnih namenov nemškega okupatorja v operacijski coni »Jadransko primorje« je bilo izrabljanje ljudskih sil za vojne potrebe nemškega rajha. Visoki komisar dr. Rainer je 29. novembra 1943 izdal »odredbo o obvezni vojaški službi«, ki je imela zanimivo predzgodovino. Dr. Rainer se je namreč uprl temu, da bi vojaške ustanove italijanske fašistične republike v severni Italiji mobilizirale vojaške obveznike tudi v operacijski coni »Jadransko primorje« in je to njegovo stališče načelno potrdil tudi Hitler. Vendar sta morala oba upoštevati vsaj navidezno celovitost italijanske države in pustiti v operacijski coni vsaj nekatere italijanske vojaške ustanove, tj. 204. regionalno vojaško poveljstvo v Trstu (204. Comando regionale militare), ki ga je vodil general Giovanni Esposito, in pokrajinska vojaška poveljstva 30—34 (comando provinciale militare) v glavnih mestih pokrajin, razen v Ljubljanski pokrajini. Ta poveljstva so lahko zbirala prostovoljne prijave za vstop v italijansko fašistično vojsko, vendar so nato le okrog 5 odstotkov vseh vojaških obveznikov pustili v to vojsko in še ti so morali oditi iz operacijske cone.

SS-Hauptsturmführer Heinrich Schmidke. (Izv. v BDC)

V uvodu omenjene odredbe je dr. Rainer povedal, da so vsi prebivalci cone dolžni dati vse svoje moči za vojno. V prvem členu je določil, da obvezna vojaška dolžnost zajema vse italijanske državljane tistih letnikov, ki so določeni v fašističnem zakonu o civilni mobilizaciji z dne 31. oktobra 1942. V drugih členih je določil, da lahko obveznik izpolni svojo vojaško obveznost z orožjem v roki ali pa brez njega in da je dovolj, da vstopi prostovoljno v domobranske oddelke, obnovitveno službo, nemško vojsko, oddelke SS in nemško policijo, organizacijo Todt ali pa v enote nove italijanske vojske. Dovolj je tudi, da obveznik dela v podjetju, ki ga je vrhovni komisar zaznamoval za vojno pomembno, ali pa se prostovoljno prijavi za delo v nemškem rajhu. Odredba je tudi grozila s kaznijo vsem tistim, ki bi se nameravali izogniti vojaški obveznosti. Če povzamemo, lahko rečemo, da naj bi bila vojna služba obvezna, odločitev za vstop v eno ali drugo v odredbi navedeno vrsto službe pa prostovoljna. Vendar je bila praksa drugačna: najbolj so nemške oblasti omejevale odhod v italijansko republikansko vojsko, najbolj pa pritiskale za vstop v razne oborožene formacije, ki so spadale pod nemško policijo ali pa so obveznike kar prisilno mobilizirale v te formacije.

Novo odredbo je dr. Rainer izdal 6. decembra 1943, in to »odredbo o ustanovitvi domobranskih oddelkov za pomoč pri vzdrževanju reda in varnosti v operacijski coni »Jadransko primorje«. Domobranske oddelke sestavljajo domači prostovoljci, ki so sposobni za nošenje orožja, poveljujeta pa jim višja vodja SS in policije v Trstu in Ljubljani. Ker bom v tem poglavju v glavnem navajal oborožene formacije, ki so nastale po tej okupatorjevi odredbi o domobranstvu, bom te enote imenoval domobranske in kvislinske, čeprav izraza nista povsem ustrežna, za vse pa drži, da so bile kolaboracionistične.

Kolaboracionizem v drugi svetovni vojni ni bil pojav, ki bi bil izključno omejen le na nekatere narode in družbene razrede ali sloje. Ljudi so k zavestnemu sodelovanju s fašizmom, italijanskim ali nemškim, vzpodbujali razni razlogi, nacionalni, socialni, ideološki in drugi razlogi, bili pa so tudi kolaboracionisti, ki se bistva svojega početja še zavedali niso. Tukaj seveda ni prostor za izčrpnjšo obravnavo

Polkovnik zaščitne policije Hermann Kintrup. (Izv. v BDC)

tega zanimivega vprašanja, nekaj misli o italijanskem in slovenskem kolaboracionizmu pod nemško okupacijo v Slovenskem primorju sem navedel na drugem mestu (Kdo je razstrelil spomenik padlim v prvi svetovni vojni v Gorici? Goriški letnik, II/1975, str. 143—154). Tukaj nas ne zanimajo samo tisti kolaboracionistični oddelki, ki so nastali v operacijski coni, temveč tudi tisti, ki so prišli vanjo od drugod, pa so spadali pod nemško policijo. Zato jih bomo tukaj navajali bolj po načelu njihove podrejenosti, kakor pa njihovega izvora. Glede na podrejenost ločimo v operacijski coni »Jadransko primorje« med seboj najprej dve veliki skupini: tisto, ki je spadala pod nemška vojaška poveljstva (razni italijanski gradbeni, zavarovalni, topniški in drugi oddelki, od katerih nobeden ni bil večji od bataljona) in ono, ki je spadala pod nemška policijska poveljstva, in sedaj nas zanima seveda samo slednja.

Glede na podrejenost kolaboracionističnih oddelkov, ki so spadali pod nemško policijo, spet ločimo med seboj dve veliki skupini. Prva je tista, ki je spadala neposredno pod višjega vodjo SS in policije Globocnika, druga pa je bila Globocniku podrejena le posredno, ker je spadala neposredno pod poveljnika redarstvene policije v Trstu. Ni mogoče zanesljivo pojasniti, zakaj ta delitev; morda je treba odgovor iskati v tej smeri, da so do jeseni 1944, torej celo leto, spadali pod Globocnika le slovenski in hrvaški domobranci.

a) Kolaboracionistični oddelki pod neposrednim vodstvom višjega vodje SS in policije v Trstu

Kaže, da je imel nemški okupator glede ustanavljanja slovenskih in hrvaških domobranskih oddelkov precej večje načrte, kakor pa jih je mogel uresničiti. Nek vir navaja celo številko 20.000 mož, vendar so uspeli prostovoljno ali prisilno rekrutirati največ od 2000 do 2500 mož. Aprila 1944 so poročali, da že urijo 2000 mož in da bodo ustanovili 5 domobranskih glavarstev (Landschutz-Hauptmannschaften)

in 14 domobranskih območij (Landschutzbereiche), česar tudi niso uresničili. Še julija 1944 je domobransko vodstvo v Trstu pisalo, da mora biti domobrancev petkrat več, kot jih je, vendar so do jeseni 1944 uspeli ustanoviti le 17 čet Slovenskega narodnega varnostnega zbora v moči okrog 1850 mož. Inspektor SNVZ je bil polkovnik Anton Kokalj v Trstu oziroma Postojni. Čete so nato združili v bataljone in 1. slovenski udarni polk v Ajdovščini oziroma Postojni, ki mu je poveljeval polkovnik Kokalj in na koncu major Ivan Debeljak. Poudariti je treba, da sta velika večina oficirskega kadra in tudi del moštva prišla iz Ljubljanske pokrajine. SNVZ je imel tudi svojo policijo, in sicer policijske oddelke v Trstu, Postojni, pri Št. Petru na Krasu, v Ilirski Bistrici in Kobaridu, v katerih je bilo konec julija 1944 skupno okrog 85 domobranskih policistov. Dne 8. 2. 1945 so v SNVZ ustanovili še domobranski orožniški zbor, ki ga je vodil major Drago Šinkovec.

Med Hrvati v operacijski coni so na Sušaku uspeli ustanoviti le bataljon hrvaških domobrancev, konec zime 1944—1945 so imeli poseben štab za ustanovitev hrvaškega domobranskega polka (komandant podpolkovnik Dragutin Moderčin), vendar polka niso ustanovili. Eden temeljnih razlogov za takšen neuspeh okupatorjeve mobilizacije ljudskih sil med slovenskim in hrvaškim prebivalstvom operacijske cone sta prav gotovo moč in širina narodnoosvobodilnega boja in okoliščina, da pred prihodom nemškega okupatorja na tem območju ni bilo kontra-revolucionarnih oddelkov, kot so bili npr. v Ljubljanski pokrajini.

Drugi kolaboracionistični oddelek, ki je spadal neposredno pod Globocnika, je bil t. i. Srbski prostovoljski korpus (Serbischer Freiwilligen Korps), sestavljen iz pristašev srbskega kvstringa generala Milana Nedića. Korpus so pripeljali jeseni 1944 iz Srbije preko Avstrije v jugovzhodni del operacijske cone. Sestavljali so ga štirje polki v Ilirski Bistrici, Mučičih, Št. Petru na Krasu in v Prestranku ter bataljon 5. polka na Premu. Poveljeval mu je general Kosta Mušicki v Postojni, štel pa je okrog 4000 mož.

Tretji neposredno Globocniku podrejeni kolaboracionistični oddelek je bila četniška dinarska divizija na Krasu, Vipavski dolini in na Pivki. Tja so jo pripeljali pozimi 1944—1945 iz Hrvatske in Bosne in jo je vodil vojvoda pop Momčilo Đujić. Sestavljali so jo štirje korpusi, in to dalmatinski, liški, bosanski in Jévdévičev, ki so imeli vsak po štiri bataljone. Skupno je ta divizija štela okrog 7.400 mož. Zgodaj spomladi 1945 so nameravali pripeljati tja še črnogorske četnike, vendar je prispela le predhodnica, medtem ko se je glavnina umikala na sever in jo je zelo prizadel ustaški napad na Lijeve polju. Ostanek je zajela Jugoslovanska armada sredi maja 1945 na avstrijski meji.

Globocniku so neposredno podredili tudi italijansko divizijo X. MAS, ko je novembra 1944 za nekaj časa prispela v operacijsko cono. Divizijo, ki ji je poveljeval »črni princ« Valerio Junio Borghese, so razmestili v goriški pokrajini in je sodelovala v operacijah proti narodnoosvobodilni vojski, ter pri tem tudi utrpela hude izgube (npr. bataljon »Fulmine« v Trnovem). Konec januarja 1945 so divizijo premestili v Furlanijo (poveljstvo v Čedadu), nato pa je odšla iz operacijske cone v Benečijo.

Neposredno pod Globocnika je spadala tudi italijanska 41. črna brigada »Tullio Cividin« v Trstu, ki so jo ustanovili jeseni 1944 po vzgledu na fašistične skvadristične črne brigade v Severni Italiji (vodil jih je tajnik fašistične republikanske stranke Alessandro Pavolini). Črni brigadi »Tullio Cividin«, ki je imela okrog 500 fašistov, je najprej poveljeval podpolkovnik Antonio Vidusso in nato tajnik fašistične republikanske stranke za tržaško pokrajino Bruno Samba, njegov pomočnik je bil podpolkovnik Carlo Gioppo-Rini (komandant I. bataljona je bil major Nicolà

Akcijski komandant redarstvene policije za tržaško pokrajino podpolkovnik Tennstädt. (Izv. v MLRS)

Catalano in pozneje major Massimo Saraceni, ki je bil prej poveljnik II. bataljona). Poleg dveh bataljonov je imela brigada tudi štabno četo. Konec novembra 1944 je Globocnik brigado podredil komandantu SS in policije za tržaško pokrajino, SS-Sturmbannführerju Georgu Michalsenu, ki je o tem 7. 12. 1944 izdal posebno povelje. Michalsen je brigado preuredil tako, da je imela potlej štabno četo in 4 pehotne čete, od katerih je bila ena rezervna. Tri čete je podredil zavarovalnemu komandantu za cesto Trst—Reka, majorju Dietrichu Allersu in kaže, da so bile te čete razmeščene ob tej cesti, npr. v Velikih Munah, Podgorju itd., medtem ko sta bili rezervna in štabna četa na voljo akcijskemu komandantu redarstvene policije za tržaško pokrajino podpolkovniku zaščitne policije Tennstädtu.

Podobno brigado, in sicer 38. črno brigado (38. brigata Nera di Udine), so fašisti jeseni 1944 ustanovili v Vidmu, v Gorici pa so jo ustanavljali in kaže, da je do konca vojne niso utegnili formirati. Pavolini je 12. 2. 1945 ukazal, naj v Gorici ustanovijo bataljon skvadrstov (Battaglione Squadristi di Gorizia) in ga vključijo v videmsko črno brigado. In pisma goriškega tajnika fašistične republikanske stranke Giuseppeja Beuzzarja 27. 3. 1945 zveemo, da so nemške oblasti do januarja 1945 nasprotovale ustanovitvi črne brigade v Gorici in da v centru za mobilizacijo skvadrstov v Coneglianu Venetu ustanavljajo »jedro, ki bo dalo življenje brigadi ‚Venezia Giulia‘ in bo ta sestavljena večinoma iz fašistov iz Jadranskega primorja.« Poročal je, da je zbranih okrog sto fašistov in izrazil upanje, da jih bo kmalu tisoč.

Za usmerjanje vseh kolaboracionističnih oboroženih oddelkov v operacijski coni »Jadransko primorje« si je Globocnik vzpostavil celo organizacijo nemških ljudi.

SS-Sturmbannführer Fritz Wölbing, vodja gospodarske policije v Trstu. (Izv. v BDC)

Lahko mirno rečemo, da je bilo več stotnikov in majorjev nemške zaščitne policije v tej organizaciji, kakor pa v samih enotah nemške policije na tem območju. Globocnik je vse kolaboracionistične oborožene oddelke delil v dve veliki skupini, in to v t. i. domače (landeseigene) in tuje (fremde), včasih pa je iz t. i. domačih izvzel še italijanske in jih označeval kot italijanske, tako da je imel za domače v ožjem pomenu besede le slovenske in hrvaške.

Za usmerjanje t. i. domačih oddelkov je Globocnik najprej ustanovil »inšpekcijo za domače oddelke« in ji je na čelo postavil policijskega poročnika dr. Rossbacherja. Temu je bilo podrejenih nekaj inšpektorjev, ki so bili večinoma stotniki zaščitne policije ali orožništva. Čez nekaj časa je iz inšpekcije nastal vodstveni štab za domače oddelke (Leitstab für landeseigene Verbände), ki ga je vodil poročnik dr. Rossbacher. Podrejen je bil neposredno Globocniku. Rossbacherjev štab je bil organiziran kot vojaški štab, vendar ni imel vseh oddelkov. Vemo le za oddelek Ia (za izobrazbo), ki ga je vodil esesovski poročnik Hübscher, oddelek Ib (za orožje in strelivo), ki ga je vodil orožniški poročnik Matthe, in oddelek Ic (obveščevalna služba), ki ga je vodil esesovski poročnik Weiland, bivši adjutant komandanta SS-bataljona kraških lovcev.

Pri komandantih SS in policije v pokrajinah je imel Rossbacherjev štab vodje domobranstva (Landschutzführer) za pokrajine, ki so se imenovali tako najbrž zato, ker so takrat večino t. i. domačih oddelkov sestavljali domobranci slovenske, hrvaške in italijanske narodnosti. Vodja domobranstva za tržaško pokrajino je bil najprej orožniški stotnik Winkel (pozneje orožniški stotnik Ortland) s sedežem na Via Monte Cengio 5, za Istro je bil orožniški stotnik Möller v Pulju, za goriško pokrajino orožniški stotnik Hörr (pozneje orožniški stotnik Karl Wittgen) s sedežem v Gorici na Via Leopardi 3, za kvarnersko orožniški poročnik Hainzl (pozneje orožniški podporočnik Rubow) na Reki in za Furlanijo orožniški stotnik Eberhard Niemann (pozneje orožniški stotnik Eberhardt) v Vidmu. Tem domobranskim vod-

Vrhovni komisar dr. Friedrich Rainer in predstavniki kolaboracionistov na gradu Miramar 20. aprila 1945. (Izv. v MLRS)

jem v pokrajinah so bili podrejeni domobranski okrožni vodje (Landschutzkreisleiter). Znano je, da sta bila v tržaški pokrajini vsaj dva okrožna vodja, in to v Postojni in Trzinu (Monfalcone), v Istri celo trije, in to za severno Istro v Pazinu, za srednjo Istro v Poreču in za južno Istro v Vodnjanu. Za druge pokrajine ne vemo natančneje, kje so bili domobranski okrožni vodje; za Furlanijo vemo le to, da so bili v Palmanovi, Čedadu, Pordenonu, Tolmeču (Tolmezzo) in v Vidmu in da so bili v goriški pokrajini vsaj trije, in to za severni (Tolmin), zahodni del (Gorica) in vzhodni del (Ajdovščina). Iz nekega vira je razvidno, da so bili domobranski okrožni vodje podrejeni neposredno komandantom SS in policije v pokrajinah, medtem ko so bile domobranske šole podrejene neposredno vodstvenemu štabu za domače oddelke.

Domobranski vodje v pokrajinah in na terenu so le usmerjali razvoj domobranskih enot, medtem ko so tem enotam poveljevali lastni poveljniki. Domobranski vodje so usmerjali tudi razvoj tistih domobranskih enot, ki niso bile neposredno podrejene Globocniku, temveč poveljniku redarstvene policije v Trstu.

Delo vseh vrst kolaboracionističnih oddelkov so neposredno usmerjali nemški zvezni ali svetovalni oficirji (Verbindungsoffiziere, Beratungsoffiziere), ki so živeli v teh enotah ali v njihovi bližini. Pri Slovenskem narodnem varnostnem zboru je bil najprej svetovalni oficir orožniški stotnik Rieck in nato orožniški poročnik Peitler, pri I. slovenskem domobranskem polku pa je bil svetovalni oficir orožniški stotnik Heinrich Jütte in nato poročnik Peitler. Znano je, da je bil svetovalni oficir pri Srbskem prostovoljskem korpusu (t. i. Nedičevci) major Stahlbock, zvezna oficirja pri I. in II. polku tega korpusa sta bila stotnika Kaupp in Weber. Pri četniški diviziji »Dinara« je bil svetovalni oficir stotnik zaščitne policije Teltz, medtem ko je bil prvi svetovalnik pri četniškem vojvodi popu Momčilu Đujiću poročnik zaščitne policije Konrad. Globocnikov zvezni oficir pri diviziji X. Mas pa je bil polkovnik zaščitne policije dr. Hartmann, nekdanji štabni oficir redarstvene policije v Rimu.

Kot rečeno, so bile domobranske šole podrejene neposredno vodstvenemu štabu za domače oddelke v Trstu, ne glede v kateri pokrajini so bile. Iz skupih podatkov, ki so nam na voljo, lahko sklepamo, da so bile domobranske šole v vseh pokrajinah operacijske cone »Jadransko primorje«, ki so v policijskem pogledu spadale pod Globocnika. V tržaški pokrajini sta bili dve šoli za domobransko moštvo, in to v Via Combi 15 in v vojašnici Sv. Ivana v Trstu (konec oktobra 1944 preseljena v Postojno), v Furlaniji so bile tri, in to v gimnaziji v Vidmu, v Ukvah (Uggowitz) in v Palmanovi, v goriški pokrajini sta bili dve, in to v Via Leopardi 3 in pri Sv. Mihaelu v Gorici, v Istri so bile tri, in to v Pulju, Poreču in Pazinu, v kvarnerski pokrajini pa dve, in to na Reki in na Sušaku. Poleg teh šol za moštvo, skozi katere je verjetno šla večina domobranskega moštva (za slovensko lahko to trdimo zanesljivo), sta bili vsaj še dve šoli za domobranske podoficirje in oficirje, in to v Devinu in Čedadu. Žal nimamo podatkov o natančnejši organizacijski sestavi vseh teh domobranskih šol, pri čemer bi nas seveda zanimala bolj vloga nemške policije. Nek vir pravi, da je bil vodja šole v Pazinu nemški stotnik Seidel, v Pulju esesovski poročnik Zinsmeister, da je bil izobraževalni vodja v šoli pri Sv. Ivanu v Trstu marca 1944 orožniški stotnik Rieck in pozneje komandant te šole stotnik Heinrich Jütte. Nekoliko podatkov imamo za domobransko podoficirsko in oficirsko šolo v Devinu. Junija in julija 1944 je bil komandant šole esesovski stotnik Adolf Bareuther (vodja šole je bil stotnik SNVZ Radivoj Fajdiga in nato stotnika Vilko Cuderman in Peter Horn) vodja tečajev je bil takrat esesovski stotnik Gustav Hanelt, med instruktorji pa policijska oficirja poročnika Wenighofer in Pirnetti, italijanski stotnik Novello ter esesovski podoficirji Heyder, Huber, Luthardt, Mouhlen, Polak, Kuttrus itd. Izobraževalni program za domobranske šole je 5. junija 1944 predpisal Rossbacherjev vodstveni štab za domače oddelke v Trstu.

V domobranski šoli v Trstu (verjetno v tisti, ki je bila na Via Combi 15) je bil poveljnik esesovski stotnik Franz Schwarzenbacher, instruktor pa je bil esesovski podporočnik Kurt Franz. V tej šoli so urili italijanske domobrance; morda tiste, ki so jih nato poslali v stražarski bataljon SS. Franz se je pozneje preselil v Gorico, kjer je na Via Leopardi 3 odprl šolo za slovenske domobrance. Kaže, da so tudi iz te šole pošiljali osebje v omenjeni bataljon, kajti Franz je bil v Gorici v oddelku G. stražarskega bataljona SS. Zanimivo je, da je znani zločinec iz Treblinke uril tudi slovenske kolaboracioniste.

Vse nemško osebje, ki je bilo vmesni člen med nemškimi policijskimi ustanovami in kolaboracionističnimi enotami v operacijski coni »Jadransko primorje«, so imenovali »nemške okvirne sile« (deutsche Rahmenkräfte) ali »nemško okvirno osebje« (deutsches Rahmenpersonal). To so bili nemški esesovski in policijski ter orožniški oficirji in podoficirji; nek vir pravi, da so jih jemali predvsem iz SS-bataljona kraških lovcev in iz šolskega tabora Sennkeim. Vodil jih je »der Führer der deutschen Rahmenkräfte im Leitstab für Landeseigene Verbände« orožniški stotnik Winkel v Trstu.

(Nadaljevanje prihodnjic)

Boris Višnovec

Naše družbene bolezni

Minila so več kot tri desetletja, ki smo jih preživel v svobodi. V tem obdobju burnega razvoja je dobila dežela novo podobo in načrtane so bile neizbrisne poteze na poti k napredku. Sedaj lahko ocenjujemo, v kolikšni meri smo dosegli pred desetletji zastavljene cilje. Zgrajena je močna materialna baza za proizvodne dejavnosti, uresničujejo se vidiki osvobajanja človeka-neposrednega proizvajalca in zagotavlja se njegova nadaljnja rast.

Hkrati s tem, ko so bili z zagonom postavljeni temelji nove družbe, smo predpostavljali, da bo marsikaj, kar smo smatrali kot dediščino preteklosti, izginilo samo od sebe. Tu mislimo na vse tiste deformacije, ki predstavljajo žarišča človekovih stisk in protislovij in se prelivajo iz sveta človekovega notranjega doživljanja v ožje in širše okolje. Pojave alkoholizma, samomorov, mladinskega prestopništva, prostitucije, mladoletniškega nemira in v zadnjem času pojav drog, obravnava znana v okviru socialne patologije. Te pojave lahko označimo kot dediščino preteklosti, v kolikor so posledica naših navad in obnašanja, ki so se oblikovale v tistih zgodovinskih momentih, ki so opredeljevali naš nacionalni značaj, vseh stisk preteklosti, katere so ustvarjale pasivnost in neodločnost, vse kar nam je preprečevalo, da bi aktivno delovali in samostojno odločali o lastni usodi. Ta zgodovinski moment je iz sociološkega vidika še malo raziskan in lahko govorimo bolj o domnevah. Lahko pa rečemo, da je ta faktor v mnogočem odpadel, ko si je v zadnji vojni narod izbojeval nacionalno in socialno osvoboditev in ko smo po vojni pričeli sami odločati o lastni usodi. Pomemben mejnik je gotovo tudi uvajanje delavskega samoupravljanja, sistema, ki zahteva zgrajene osebnosti, katere so v vsakem trenutku sposobne odločati o lastni usodi in o usodi celotne družbe. Zamišljen je sistem, ki lahko polno zaživi le, če bodo z njim upravljale ustvarjalne osebnosti, ki dojemajo silnice razvoja družbe in sveta kot celote. Skratka nastaja sistem, ki v svoj obstoj vključuje osveščene človeka, kulturno razgledanega, aktivnega in tvornega in tudi osebnostno trdnega, da bo zmožni premagovati napore izgradnje družbe in samega sebe.

Ob teh ugotovitvah pa se moramo zavedati, da moramo poleg uspehov odkrito obravnavati tudi vse negativne pojave, ki bremene družbo in jo ovirajo pri napredku. Torej moramo obravnavati vse vrste pojavov, ki tvorijo socialno patologijo.

Ti pojavi z graditvijo nove družbe niso izginili, temveč so pričeli posebno v zadnjem času celo naraščati. Pojavili so se tudi med mlajšimi generacijami, ki osebno so še niso dovolj izoblikovane. Delno so ti pojavi dediščina preteklosti, deloma pa jih lahko opredelimo kot spremljajoči pojav nastajanja razvitejših oblik proizvodnje, ko se trgajo vezi, ki so človeka vezale na zemljo, nastala so nova mesta in industrija, uvajajo se novi odnosi v družini, na delovnem mestu, sproščajo se zavore in rušijo tabuji in avtoritete. Zopet se tu javljajo domneve, podatke mnogokrat povzemamo iz tujih raziskav, spremljamo globalno dogajanje v svetu, v znanosti pa so še premalo raziskani psihološki in sociološki vidiki prehoda v nove načine proizvodnje in v nove odnose, ki nastajajo med ljudmi. Vsekakor pa lahko rečemo, da ti novi odnosi v novi družbi zahtevajo človeka na višji stopnji osveščenosti kot v vseh predhodnih obdobjih naše zgodovine, ko so namesto nas odločali drugi, zahtevajo sposobnejšega in močnejšega človeka. Tem zahtevam ni vsakdo kos. Lagodnost, pasivnost, odmiki od splošnih poti družbenega razvoja privede sčasoma tudi do notranjih stisk in dvomov v lastno moč. Vse oblike kapitulanstva in pozerstva, precejševanja pomena materialnih dobrin, vse oblike neosveščenosti in nestrpnosti, nedoraslosti in nemoči, nezadovoljive pripravljenosti za premagovanje težav so hkrati tudi izhodišče, ki vodi k deviacijam. Gotovo bi našli še druge vzroke, ki so pogojeni v osebni zgradbi posameznika in v splošni premajhni usposobljenosti, da bi človek premagoval krizne situacije.

Zavedati se moramo, da so pri človeku nujne v določenih fazah osebnostnega razvoja določene stiske in drugi negativni pojavi, vzroke zanje pa smo mnogokrat premalo upoštevali in jih odrivali »na rob družbene zavesti«. Razčlenjevanje in znanstveno odkrivanje in raziskovanje silnic človekove rasti, strukture osebnosti, vrste motivacije in stimulacije, moralno-etičnih kvalifikacij, so gotovo pogoji za zdravo rast družbenega organizma in zahtevajo resno obravnavo. Nakazano je široko področje dela, s katerim se bodo morale morda spoprijemati tudi prihodnje generacije. Naša dolžnost pa je, da se jih zavedamo in o njih odkrito in brez zadržkov spregovorimo.

Alkoholizem

V Sloveniji smo pač vselej dodobra izkoriščali pogoje, ki jih je nudila природа in so gotovo precej naklonjeni za gojitev in dobro uspevanje vinske trte. Ob težkem delu so potem prišli trenutki, ko se je človek pošteno poveselel, ko je utopil v pijači misel o garanju in vseh nevšečnostih, ki so ga težile. Prevladalo je prepričanje, da postane svet lepši, če nekoliko globlje pogledaš v kozarec in da skrbi odplaknejo požirki dobre kapljice. O tem pojejo narodne pesmi, ki postanejo veselejše, kadar govore o hribčkih, na katerih raste vinska trta, o trgatvi in o rujnem vincu in o veselju, ki prevzema ljudi, kadar so rahlo okajeni. Drugače pa so napevi naših narodnih pesmi med najbolj otožnimi v Evropi in polni nekega daljnega, slutenega hrepenenja. Morda smo tudi po naravi nekoliko težki in se lahko sprostimo šele potem, ko odpadejo ‚zavore‘. Lahko krivimo običaje. Večkrat citiramo svoje zaprepaščenje, morda s kancem škodoželjnosti, da v nekaterih vaseh dajejo otrokom za malico ‚kaj krepkega‘ in da ponekod uspravajo dojenčke s požirkom ‚šnopca‘. Sploh pa polagoma postanemo prepričani, da brez alkohola pravzaprav ne gre. Vzamemo ga za moč, za slabost, za dobro voljo, ker smo žalostni, ker nam je dolgčas, privoščimo si samo še en požirek, ruknemo ga, eksamo, poskušamo. Verjetno tako globoko zakoreninjeno, prepričanje ni mogoče izkoreniniti čez noč.

Pri vsem tem pa prej ali slej ugotovimo, da z nami nekaj ni v redu, ko postajamo živčni, ko nas obide slabost, ko prično težave v družini in v službi in te težave zopet zdravimo na preizkušen, tradicionalen način, ki se je doslej vedno obnesel. Vendar si lahko priznamo, da smo zelo nedosledni. Medtem ko nas strokovnjaki poučujejo in prepričujejo, da je alkoholizem zlo in spremljamo zaskrbljujoče podatke o škodi, nastali zaradi alkoholizma, istočasno lahko v istih časopisih in na TV gledamo vabljljive reklame, ki nas seznanjajo z ekskluzivnimi pijačami. Malokateri film, ki ga gledamo v kinu ali na malem ekranu, je brez poštenega prizora v gostilni ali točilnici, kjer filmski junaki vračajo moške požirke. Pri tem skoro ni opaziti nekih bistvenih razlik med filmi bogatih in filmi, v katerih nastopajo revni. Tolažimo se, da drage uvožene pijače kupujemo za tuje turiste. Nihče še ni raziskal, koliko te pijače pospravimo sami. Razumljiveje bi se nam zdelo, če bi turisti povpraševali po pijačah dežele, po kateri potujejo. To je nekako tako, kot da bi mi dokazovali, da hodimo v Italijo in Španijo piti jugoslovanska vina. Morda pa si s pitjem tujih pijač zdravimo marsikatero komplekske, namišljene in zaresne in s tem dokazujemo svoje svetovljanstvo.

Poglejmo, ob katerih prilikah vse pogledamo v kozarec. Srečanja z znanci. Slovesi. Poslovni sestanki. Valeti. Godovi. Obiski. Prvega in zadnjega v mesecu. Če smo utrujeni, slabe volje. Če nas razjeze doma ali v službi. Zapijemo rojstvo in smrt, poroke in ločitev, če nas nekdo grdo pogleda ali če gremo na izlet. Turistična in poslovna potovanja po domovini in tujini. Študijske ekskurzije. Zvrnemo ga kozarček, predno sedemo za volan. Proslavimo jubileje, praznike. Šolarji dokazujejo sebi in svetu, da so odrasli. Ženske tako dokazujejo svojo emancipacijo. Gotovo nismo našeli vseh prilik, ki jih izkoristimo, da se podpremo z dobro kapljico. Psihiater dr. Janez Rugelj je ta fenomen označil takole: »Pije se vedno in povsod. Značilno za nas je, da se v naših krajih ne more ničesar zgoditi brez uživanja alkohola. Zaradi pitja od otroških let naprej izkusi človek, ki ima čustvene probleme, krize, stiske, da jih laže prebrodi takrat, kadar je slučajno nekaj popil. Na osnovi slučajnega izkustva, ki ga omogoča naša kultura, seže po kozarcu. Potem prične vedno pogosteje segati po kozarcu.«

In posledice: Alkoholik dela v poprečju deset let manj kot nealkoholik. Dva meseca na leto se nahaja v bolniškem staležu. Predčasno se invalidsko upokoji. Alkoholik se osebno spremenja, kar negativno vpliva na odnose v družini in v delovnem okolju. Številne so nesreče pri delu pod vplivom alkohola, površnost, okvare strojev, obratne nesreče, požari. Težko je oceniti moralno škodo na področju vzgoje otrok. Otroci alkoholikov se mnogokrat tudi vdajo alkoholu. Pri 80 % problemov, ki jih obravnavajo socialni delavci, je v ozadju alkoholizem. Delomrzištvo, postopaštvo, kriminal in prostitucija so povezani z alkoholizmom. Problemi, ki nastanejo v službi oziroma v družini, so mnogokrat posledica alkoholizma.

V Franciji so pred leti izračunali, da gre zaradi alkoholizma v nič 13 % narodnega dohodka. Lahko sklepamo, da je pri nas položaj podoben. Pod vplivom alkohola je storjenih 80 % kriminalnih dejanj. Pogoste so prometne nesreče, ki jih zakrivijo vozniki v vinjenem stanju. V Sloveniji imamo nad 80 000 alkoholikov. Ob vsakem alkoholiku trpijo najmanj še trije ljudje. Tako je v Sloveniji prizadetih zaradi alkoholizma najmanj 300 000 ljudi. Popijemo 15 litrov čistega alkohola na prebivalca letno. To pomeni 150 litrov desetodstotnega vina. To je prek 150 litrov cvička. Na štiričlansko družino zneso 600 litrov vina. Življenjska potreba alkoholika pa je 2, 3, 4, 5 litrov vina, oziroma 20 steklenic piva, oziroma pol litra konjaka na dan. To je njegova življenjska potreba. Večina ljudi, ki sprva nekontrolirano po-

piva, se pozneje vda alkoholu in kot osebe propadejo, oziroma ne oblikujejo svojih sposobnosti. Zaskrbljujoče pa je, ker alkoholizem narašča tudi med mladimi. V porastu je alkoholizem pri ženskah.

Tu bi morali sedaj obširno spregovoriti o momentih, ki so odločilni, da se alkoholik odloči za zdravljenje. V tem smislu moramo še veliko napraviti za prosvetljevanje ljudi, ki trpe zaradi alkoholizma. Spregovoriti bi morali tudi o osamljenosti, notranjih stiskah in o medsebojnih odnosih, ki so mnogokrat krivi, da prepogoste segamo po kozarcu. Spregovoriti bi morali tudi o prizadevanjih za čim bolj normalno vzgojo otrok, navajanju na delo, usposabljanju za prijateljstvo in ljubezen. Alkoholizem pa ni stvar samo zdravnikov in psihiatričnih ustanov, kjer so zadolženi za zdravljenje alkoholikov.

Sedaj se alkoholiki lahko zdravijo v kliničnih in ambulantnih ustanovah kot je recimo bolnišnica za zdravljenje alkoholikov na Škofljici, kjer pa so v zadnjem času zmanjšali intenzivnost zdravljenja. Zmogljivosti slovenskih bolnišnic in dispanzerjev omogočajo, da se na leto zdravi tisoč, največ tisoč petsto alkoholikov. Zdravljeni alkoholiki se po zdravljenju v bolnišnici vključujejo v Klube zdravljenih alkoholikov, ki so jih v zadnjih letih ustanovili 123 po vsej Sloveniji. V klube je vključenih okoli 3000 alkoholikov, vendar pa še preko 70 000 alkoholikov pije in propada naprej. Tu pa nastopi tudi tisti moment, ki zagotavlja prosvetljenost nas vseh, ker brez vključevanja širše skupnosti v pomoč pri zdravljenju alkoholizma, so vsi ukrepi, ki se sprejmejo, nezadostni. Gre za način, kako gledajo na alkoholike in pozneje na zdravljenega alkoholika v podjetju, v družini in v soseski, kjer živi. Pomembna je splošna klima, ki tolerira pitje bolj, kot si upamo priznati. To pa je rezultat tako nerazgledanosti kot poznavanja problema in premajhne osveščenosti.

Mi sicer alkoholike obtožujemo za njihovo agresivnost, to pa zato, da si kot posamezniki in družba znebimo občutkov krivde, saj smo mi sami nekdanjega zmernega pivca, kot družba, kot narod navajali, da je postajal odvisen od alkohola. Alkoholik je pač bolnik, ki ni sposoben stvari trezno ocenjevati, ker je odtujen, bolan, odrinjen na rob družbe. Ne more si sam pomagati. Ako kdo zasluži obsodbo, jo zaslužimo vsi, ki smo trezni, pa dopuščamo, da alkoholik propada. Predvsem pa bi morali delati na tem, da bi mladi spoznali, da v življenju ni mogoče ničesar doseči na lahek način. Danes smo mnogokrat usmerjeni tako, da bi radi hitro dosegli veliko. Tu pa moramo govoriti o pozitivnih zgledih, ki nas navajajo na delovno življenje in ki propagirajo neke trajne vrednote, ki osmislijo življenje.

Ko bo podana neka splošna klima, ki bo obsojala alkoholizem na splošno, ko se bomo zavedli vseh posledic, ki jih povzroča nekontrolirano pitje ter spoznali sam način zdravljenja in ponovnega usposabljanja alkoholikov, se bodo tudi alkoholiki lažje odločili za zdravljenje. Pomembno pa je tudi, kako se bo v okolju, kamor se bo zdravljeni alkoholik vrnil, gledalo na njega in kako se bo vključil v normalno življenje. Tu se bo zopet srečal z istimi ljudmi, z istimi problemi, kakršni so ga pred tem prisilili v alkoholizem. Sedaj bo zopet odvisno tudi od nas, od okolja, kamor se bo vrnil, kako bo to okolje s svojo osveščenostjo in sposobnostjo razumevanja pomagalo zdravljenemu alkoholiku preteči razdaljo, ki jo je zamudil v desetletjih, ko je popival. Tedaj, ko se alkoholik navaja na pitje in potem ko se vrne kot zdravljeni alkoholik v družbo, smo vsi soudeleženi pri tem, kako mu bomo stali ob strani. Tako lahko govorimo o alkoholizmu kot o širšem družbenem problemu. Zdravljenje alkoholizma in preprečevanje navajanja k alkoholizmu je lahko del neke širše družbene akcije, ki bo uspešna, če bo vsak od nas dal svoj prispevek pri odkrivanju pravega obraza alkoholizma.

Tu gre za emocionalno klimo, čustveni odnos in za prizadetost, ki zagotavlja zaščito pred alkoholizmom, če se v osnovi spremeni naš odnos do alkohola. Samo strožja kaznovalna politika morda ne bo dosegla toliko, kot če bomo zavzeli odklonilen odnos do alkoholiziranega drogiranega obnašanja (v družini, na delovnem mestu, na javnih prostorih). Premalo je, če starši govore otrokom, da je pitje škodljivo, če sami pijejo. Pričeti moramo s sistematičnim poukom o alkoholizmu v šolah. Mnogo bo storjenega, če bo prevladalo prepričanje, da je pitje preveč in prepogosto nevarno (tu ne mislimo, da se je potrebno pitja povsem vzdržati). Predvsem bi morali odklanjati prefinjeno propagiranje alkoholizma v filmih in v sredstvih javnega obveščanja. Ko pa kot družba spremljamo in pomagamo zdravljenu alkoholiku, da se vzdržuje pijače, se moramo zavedati, da smo dolžni sočloveku nuditi pomoč zaradi tovarištva, razumevanje, ki izhaja iz enostavne človeške solidarnosti in topline, ki jo potrebuje človek, ki se nahaja v stiski. Zavedati se moramo, da bomo tako pomoč morda nekoč potrebovali tudi sami. To zavest, ta občutek pa lahko spodbujamo s širšo družbeno akcijo. Tako kot je v vojni človek laže prebrodil vse težave s skupnim nastopom, laže v miru premaguje občutek prepuščenosti samemu sebi, če bomo z razumevanjem pristopili k človeku v stiski. Ti vidiki solidarnosti in pomoči sočloveku se gotovo uporabljajo in omogočajo tudi pristope pri zdravljenju v grupi in v skupini v društvu zdravljenih alkoholikov. Občutek pripadnosti skupini, občutek zavzetosti in človeške solidarnosti, spoznavanje problemov sočloveka, ko ob razumevanju tujih tegob laže premagamo tudi svoje težave. Tu lahko govorimo tudi o zgledu, ki nas je reševal v vojni in ob težkih preizkušnjah. Mogoče se premalo zavedamo in premalo izkoriščamo možnosti, ki so nam na razpolago, ko upravljamo sami s seboj. To je torej tista moč, ki jo človek črpa iz medsebojnih odnosov in iz občutka pripadnosti določeni skupnosti. Morda smo do sedaj mnogokrat premalo poudarjali in izkoriščali možnosti, ki nam jih ta družbeni vidik preprečevanja patologije nudi.

Te možnosti predstavljajo tudi prednost sistema kot celote, saj so dosedaj vsi sistemi puščali obrobno populacijo prebivalstva ob strani. O tem vidiku je dr. Janez Rugelj dejal: »V prejšnjih družbenih sistemih so za mejno populacijo, v katero spadajo alkoholiki, odslužene prostitutke, kriminalci, delomrzneži, potepuhi, ustanavljali psihiatrične bolnice in so to populacijo držali v zaporih po deset, dvajset let. Mi smo te hiralnice imenovali zavode za usposabljanje, v resnici pa so prav tako hiralnice. Zdrava družba se je zaščitila pred bolno na ta način, da jo je izločila.

Kar mi delamo v Jugoslaviji v zadnjih letih, pred enajstimi leti so pričeli z usposabljanjem alkoholikov na Hrvaškem, pred petimi leti smo pričeli pri nas v Sloveniji, je pravzaprav edinstven poizkus, ki dokazuje, da je v samoupravnem socializmu mogoče kljub strahovitim odporom na vseh ravneh množično družbeno usposobiti, rehabilitirati en del te mejne, marginalne populacije človeške družbe. Podatki na Hrvaškem in ponekod drugod po svetu kažejo, da je mogoče rehabilitirati tudi zaporniško populacijo.

Samoupravni socializem nudi možnosti, da jih osveščeni predstavniki stroke in politike izkoristijo in se v tem smislu zavzamejo.«

Samomori

V okviru pregleda socialno patoloških pojavov pri nas bi skušali na drugem mestu nakazati problematiko samomorov. Pri tem moramo upoštevati, da to ob-

širno problematiko lahko dodobra razumemo šele, ko jo osvetlimo z ugotovitvami različnih znanosti, ne samo medicine oziroma psihiatrije. Tudi ob študiju samomorov bi morali dodatno podati sociološke vidike raziskav ob upoštevanju vseh tistih zgodovinskih trenutkov, ki so sooblikovali značaj našega človeka. Raziskati pa bi morali tudi vse vidike sedanosti, ko se trgajo preživele strukture preteklosti, ustvarjajo nove oblike medčloveških odnosov in ko postavlja doba tehničnega napredka pred človeka obremenitve, na katere ni vselej pripravljen. Pri tem mislimo predvsem na tiste vidike socialno patoloških pojavov, ki izvirajo iz okolja in načina življenja, zanemarili pa bi tiste pojave, ki se kažejo kot posledica dednih bolezni, poškodb in organskih motenj.

Pomembno je, da zavest o škodljivosti in razširjenosti teh pojavov prodre v širše plasti ljudi, ker bo s tem mogoče izvajati učinkovitejšo družbeno akcijo v zvezi s preprečevanjem tako alkoholizma kot tudi samomorov. Pri tem je pomembno, da se trudimo graditi takšne odnose med ljudmi, v družini, na delovnem mestu in v šoli, ki bodo rezultat višje splošne kulture in tiste osveščenosti, ki bo v osnovi ustvarjala neugodno klimo za razširjenje socialno patoloških pojavov.

Teorija označuje samomor kot filozofsko izničenje oseba, agresivno dejanje ali pa klic na pomoč. Ob analizi samomorilnih dejanj glede na njihovo psihološko ozadje bi lahko dejali, da se organizmu in osebnosti postavi na pot tolikšna množica socialnih in bioloških ovir, na poti k samoostvarjenju ga zavro vsakršni pritiski; lahko se izneveri ritmu narave, pravi meri med dejavnostjo in sprostitvijo, fizičnim in umskim delom; lahko ga potegne za seboj hlastavica za jedjo, pijačami, drogami, bogastvom, oblastjo, kar vodi k preobremenitvam človeka. Družba je v prvi vrsti dolžna olajšati trpljenje samomorilnim ljudem, hkrati pa pogumno raziskovati te pojave.

V letu 1971 je bila po podatkih Slovenija med deželami, ki so znane po največji pogostnosti samomora v svetu. Koeficient samomora (število samomorov v enem letu na 100 000 prebivalcev) je v tem letu znašal:

Madžarska 36,1 NDR (1970) 30,5, Danska 24,8, Češkoslovaška 24,2, Finska 21,8, ZR Nemčija 20,9, Švedska 20,3, Jugoslavija 13,8, Slovenija 28,5.

V letu 1973 smo v Sloveniji zabeležili 481 uspelih samomorov (moških samomorilcev 358, ženskih 105; med moškimi samomorilci je bilo 31,9 alkoholikov). Koeficient samomora je bil 27,1.

V letu 1974 je bil v Sloveniji koeficient samomora 29,7, kar pomeni 532 oseb. Upoštevati pa moramo, da bi marsikatero od teh smrti lahko preprečili.

Sprožilni momenti teh samomorov, navedeni po vrstnem redu, so sledeči: družinski, oziroma zakonski spor; telesna bolezen in invalidnost; strah pred sodnimi ukrepi; ljubezenski konflikt; osamljenost; izguba svojca; ekonomske, stanovanjske težave; šolski neuspeh. Največ oseb, ki dela samomor, se obesi, na drugem mestu je utopitev, nato ustrelitev, zastrupitev, povoženje. Samomorilnih poskusov je bilo v letu 1973 prijavljenih 626. Tu moramo upoštevati, da je zajetih le del v resnici izvršenih poskusov, ker ostane mnogo neprijavljenih. Med samomorilnimi poskusi prevladuje več žensk kot moških in v poprečju poskušajo samomor mlajše osebe, medtem ko je med uspelimi samomori starostno poprečje višje.

Posamezni avtorji so primere samomorilnih dejanj analizirali glede na njihovo psihološko ozadje in odkrili so celo vrsto mehanizmov, ki kažejo naravo samomorilnega dejanja. Psihiater prof. dr. Lev Milčinski je o tej prikriti prisotnosti možnosti samomorilnega dejanja dejal:

»Res je pomembno spregovoriti o skriti pripravljenosti za samomorilno ravnanje. Kajti to, kar je po ljudskem mnenju vzrok samomora ene ali druge osebe, se izkaže navadno le kot sprožilni dejavnik dejanja. Skrbne analize kažejo, da so samomorilna dejanja povečini le zaključek dolgega procesa, ki začneja često že v rani mladosti, v času, ko se oblikuje osebnost in ko si človek pridobi, morebiti pod vplivom neugodnih družinskih okoliščin, lahko poteze črnogledosti, malodušnosti in kapitulantstva, nesposobnosti nastopiti v bran za svoje pravice in podobno, se zaradi tega v življenju zapleta, dokler mu ne stopi na pot ovira, ki je zanj spricho njegovih osebnostnih značilnosti nepremostljiva. Takrat se pa ponudi kot izhod — samomor.«

Dobro je vedeti, da je točno ena četrtnina oseb, ki so svoje življenje zaključile s samomorom, kdaj prej to že poskušala. Ko skušamo obnoviti zgodbo samomorilca, bomo odkrili v njegovi preteklosti mnogokrat več ali manj očitnih samomorilnih groženj in gest.

Gotovo bi morali v zvezi s samomori podrobno obravnavati še dejstvo, da postaja samomorilno obnašanje pogostejše z boljšanjem nacionalnega in ekonomskega položaja. Kakšne stiske, tesnobe, notranje spopade in protislovja doživlja človek v obdobju industrializacije, urbanizacije in mondializacije. Kako ta stanja privedejo človeka v malodušje, alkoholizem in na samomorilne misli, to poleg psihiatrije raziskuje tudi sociološka znanost. Vprašati se moramo tudi, kakšen odnos imamo do osnovnih življenjskih vprašanj in kakšno vlogo igrajo poznani filozofski sistemi in različne tehnike poglobljanja v duhovni svet. Vprašanje je, koliko smo sposobni človeka prepričati, da bo opustil samomorilne misli. Tu se dotaknemo pomembnega vprašanja preprečevanja samomorov. Poleg tega, da si prizadevamo ohraniti življenja oseb, ki so se s samomorilnim namenom poškodovale in je njihova rešitev odvisna od razvoja medicinskih ved, moramo osebe, ki so že poskušale samomor v primarnih zdravstvenih ustanovah zdraviti in spremljati, dokler so ogrožene. Predvsem pa je pomembno tako imenovano primarno preprečevanje samomora, ki govori o naši splošni pripravljenosti in solidarnosti človeka, da brez nagrade ponudimo za nekaj mesecev kriznega obdobja samomorilnemu ogroženemu človeku svoje priateljstvo.

O tem primarnem preprečevanju samomora, je dejal tovariš Milčinski: »Kaj bi torej bilo treba storiti, da se v ljudeh niti ne bi ustvarjala pripravljenost za samomorilno dejanje niti se javljale v svetu obremenitve, ki utegnejo človeka pobuditi k takemu ravnanju. Znamo sicer ozdraviti ona globoka depresivna stanja, ki neredkoma spravijo človeka tudi na samomorilne misli in če vemo, da človek v različnih obdobjih zapada taki depresiji, potrnosti, imamo tudi sredstva, ki preprečijo, da bi se potrnost vnovič javila; ni pa mogoče storiti tako, da bi dedno nagnjenje do takšne bolezni povsem izkoreninili med ljudmi. Ali pa: Kako naj spremenimo vrednostne sisteme in vzgojne vzorce, ki ustvarjajo »narodni značaj«, v primerih, ko domnevamo, da je ta kriv številnih samomorov v nekem ljudstvu? Kako odpraviti številne tako različne zunanje pritiske in vplive — meteorološke, politične, pa iz ožjega okolja izhajajoče — ki dajo končno vzpodbudo za samomorilno dejanje? Primarno preprečevanje ostane še daljni cilj. To pa nas ne sme zavirati pri raziskovanju samomorilnosti.

Danes je to vendar jasno, da takšna raziskovanja niso stvar enega samega strokovnjaka, niti ene same stroke, temveč le raziskovalne skupine, ki združuje psihiatre, sociologe in druge strokovnjake.«

Zato pa moramo še veliko storiti pri poglobljanju neke splošne kulture, ki predvideva dvig duhovnega standarda, neke splošne kulture, ki postavlja upoštevanje sočloveka na prvo mesto, ter zajema dobre odnose na delovnem mestu, vključuje priznanja za pozitivna prizadevanja in ustvarjanje občutka vzajemnosti in polne angažiranosti. Tako družbeno klimo bi lahko imenovali neko osnovno stanje prilagojeno človeku in njegovim potrebam, v katerem se oblikuje zdrava osebnost, ki lahko tudi sama premaguje kritične situacije, ne da bi bila pri tem ogrožena. Tu se dotaknemo tistih momentov, ki spodbujajo občutek aktivnega, polnega zavzemanja za napredek skupnosti in vseh vzgibov, ki osmislijo življenje in tudi odklanjajo samomorilne težnje. Sem lahko vključimo tudi prizadevanja vsakega posameznika za napredek celotne družbe, skratka spodbujanje dela, ki pogloblja ta občutek skupne pripadnosti, ob katerem odkriva človek primere pristnega tovarišstva in prijateljstva, odkriva bogastva spreminjanja sveta in občutka, da je pri tem spreminjanju soudeležen.

Deviantni pojavi med mladino

Ob obravnavanju alkoholizma in samomorov morda nismo dovolj očitno poudarili, da ima večina teh odklonov izhodišča že v samem otroštvu, oziroma neustrezne razmere in stanje v otroštvu ustvarjajo pogoje za poznejše deviacije.

Med različne oblike deviantnosti med mladimi štejemo delikvenco, huliganizem (različne oblike nasilja brez razumnega razloga), alkoholizem, potepuštvu in brezdelje, narkomanije, samomore, hiپیizem in politični ultraradikalizem. O razširjenosti teh pojavov pravzaprav nimamo temeljitih podatkov. Bolj ugibamo s pomočjo verjetnostnega računa, kot pa da bi imeli zanesljivo evidenco, oziroma statistične podatke. Mladinska delikvenca npr. z manjšimi nihanjem navzgor ali navzdol od leta 1971 ostaja na približno istem nivoju. To velja za našo republiko, medtem ko ugotavljamo za isto obdobje za vso Jugoslavijo porast mladinske delikvence.

Narašča pa kategorija otrok in mladostnikov z motnjami vedenja in osebnosti. Leta 1960 je bilo registriranih v statistiki v Sloveniji 1842 takih otrok in mladostnikov, leta 1974 pa že 7970. Tudi letna poročila centrov za socialno delo in oddelkov socialnega skrbstva pri občinskih skupščinah ne dajejo bolj optimistične podobe. Večinoma poročajo o naraščanju mladinske delikvence, o naraščanju izgredev in primerov ekscesivnega alkoholizma, o širjenju narkomanije med mladimi. Mnogokrat pa ne dobimo prave podobe o deviantnih pojavih med mladimi zaradi premalo poenotene evidence različnih služb: centrov za socialno delo, vzgojnih posvetovalnic, psihiatričnih dispanzerjev, senatov za prekrške in sodišč ter Uprave javne varnosti. Lahko rečemo, da nam niti razširjenost, niti kakovost deviantnih pojavov med mladino ni povsem jasna in v celoti razčiščen pojem.

Na VIII. mednarodnem kongresu mednarodnega združenja neprilagojene mladine so skušali povzeti oblike deviantnega vedenja med mladimi, ki vznemirjajo sodobni svet. Spisek teh pojavov vsebuje: odklanjanje družine, zavračanje obiskovanja šole in zavračanje dela, malomaren, neodgovoren odnos do denarja, odklanjanje potrošniške miselnosti, težnja po skupnem življenju in združevanju, hiپیizem, pobegi in potovanja, nove oblike mysticizma, nesmiselna agresivnost in vandalizem, agresivnost uperjena proti samemu sebi, nihilizem in pesimizem, občutenje osamljenosti, nezainteresiranost za preteklost in strah pred bodočnostjo, zavračanje reklamiranih tabujev, kar se izraža v težnji po spolni svobodi, v povečani prostituciji in v homo-

seksualnosti, težnje po izenačevanju med spoloma, narkomanija in alkoholizem, ki se širi med mladoletniki in tudi med otroki. Nekatere od naštetih oblik deviantnosti (odklanjanje družine, zavračanje šole, nihilizem, pesimizem, nestrpnost, pasivnost in utrudljivost, težnja po združevanju), bi našli v vsakem opisu mladostnikov in jih lahko štejemo za normalne in karakteristične za to razvojno fazo odraščanja, kot je značilno in normalno za triletnega otroka, da trmoglavijo in nima kontrole nad fizičnimi potrebami.

Še najbolj zanesljive podatke imamo o delikvenci. Tako je sekcija za mladinsko sodstvo pri Slovenskem sodniškem društvu 8. junija 1973 pripravila posvetovanje z osnovno temo: »Več preventivnega in koordiniranega dela z neprilagojenimi otroki in mladostniki.« Prva ugotovitev poročil je bila, da mladinsko prestopništvo bistveno sicer ne narašča, da pa se jača intenziteta mladoletniškega prestopništva. Med kaznivimi dejanji so najbolj pogosta dejanja zoper družbeno in zasebno lastnino, vendar se opaža porast nasilja. Druga ugotovitev je, da večina mladoletnih prestopnikov izhaja iz delavskih in neurejenih družin, da je veliko število staršev alkoholikov, da so obravnavani mladoletniki čustveno prikrajšani in tudi drugače socialno diferencirani, šolsko in delovno neuspešni, kljub normalni razvitosti, da je med njimi precejšnje število prizadetih zlasti zaradi ugotovljenih mikrocerebralnih možganskih poškodb. Veliko število obravnavanih mladoletnih prestopnikov je storilo kazniva dejanja in pokazalo druge zunanje znake neprilagojenosti že v zgodnji otroški dobi.

Nadaljnja ugotovitev je bila, da se navedenih neugodnih vplivov vse prepozno zavemo, običajno šele takrat, ko imamo pred seboj že ustaljeno deviantno osebnost z neugodno perspektivo, da jo bomo obravnavali tudi po polnoletnosti kot družbeno neprilagojeno.

Seveda bi morali razčistiti tudi vprašanje družbene tolerance in popustljivosti do posameznih odstopanj v vedenju med mladimi in tudi vprašanje doslednosti, ki jo izvajamo pri vzgoji. Vprašati se moramo, kakšna je dejanska značilnost mladega človeka danes, upoštevati njegovo kritičnost in vse značilnosti, ki so porok razvoja osebnosti in zorenja mladega človeka. Vprašati se moramo, kako sistematično oblikujemo humanost in kako nudimo pomoč, ki jo mladi v obdobju zorenja sicer navidez odklanjajo, jo pa vsekakor potrebujejo v vseh krizah odraščanja in kam se lahko mladi obrnejo po nasvet in pomoč, kadar jo potrebujejo. Vprašati se moramo, če obvladamo vse odtenke dialoga med starejšimi in mladimi ali nastopamo preveč avtoritativno.

Ako bi povzeli nekatere izkušnje Svetovalnega centra v Ljubljani, kjer delajo na preprečevalni dejavnosti, kamor vključujejo individualno svetovanje mladih, obenem pa poskušajo uvajati tudi sodelovanje staršev na skupinska srečanja mladih, kjer bi ob medsebojnih pogovorih bogatili drug drugega s spoznanji. Tu so nam nakazali, da imajo poleg telesnih in duševnih dejavnikov, ki marsikdaj pogojujejo nastanke določenih težav, veliko vlogo prav ravnanja odraslih oziroma vzgojiteljev v odnosu za otroka. V prvih petih letih življenja je zastavljena osnova, ki jo s kasnejšimi ravnanji le dograjujemo. Toda ne samo vzgoja v zgodnji otroški dobi, ampak tudi ravnanja in vzgojni postopki odraslih v obdobjih zorenja, so izredno pomembni in usodno vplivajo na zorenja in oblikovanje osebnosti. Najpogosteje se pri obravnavi otrok v Svetovalnem centru srečujejo s težavami, ki izvirajo iz pretiranega utesnjevanja mladega človeka, nerazumevanja in pomanjkanja sposobnosti življenja v osebnost otroka, odsotnost ali zmanjšano spoštovanje osebnosti otroka. Res je, da tudi prevelika zaščita otroka, varovanje, obsipavanje z materialnimi dobrinami izredno negativno vplivajo na otroka in ga marsikdaj vodijo v pasivnost,

ki jo večkrat obsojamo. Hkrati pa premalo pazimo, da pri otroku in mladostniku razvijamo samoaktivnost, samoodgovornost za lastna ravnanja. Kajti reči, da sta za resnične odklone mladih odgovorna le vzgoja in način ravnanja odraslih, je enostransko presojanje. Tudi mlad človek lahko v pozitivnem ali negativnem smislu veliko prispeva k oblikovanju osebnosti z večjo lastno zavestjo o odgovornosti. Pri oblikovanju sodobnega, celovitega sistema vzgoje mladega človeka, bi morali omogočiti sprostitvev lastne ustvarjalnosti mladega človeka in zagotoviti možnosti za nevsiljiv razvoj osebnosti, hkrati pa upoštevati svet intimnosti, notranjih kriz in stisk, ki se bodo vedno porajale. Pri vzgoji morda mnogokrat mlade preveč usmerjamo v medsebojno tekmovanje in ne v sodelovanje. Česar nimajo, si ob mnogokrat težkih preizkušnjah iščejo sami, sodelovanje in medsebojno prijateljstvo, ki ga mnogokrat ne dobe doma, skušajo najti v skupini vrstnikov, ob tem nekontrolirano izrabljajo prosti čas in ob posedanju po lokalih pridejo v družbo neprilagojenih vrstnikov. Gotovo nam ta vidik združevanja v skupine kaže na določeno težnjo, ki je prisotna v mladih in jo morda premalo izkoriščamo z organiziranimi oblikami izrabe prostega časa. Tu je zopet moment, kjer lahko poseže družba z neko dolgoročno akcijo, ki je logično nadaljevanje celotnega sistema vzgoje. Ob tem da bi morali več vlagati v preventivno in kurativno dejavnost. Pri preprečevanju prestopništva bi morali najti oblike preživljanja prostega časa, ki so mladim blizu. Pri vključevanju v delo pa bi gotovo kot del vzgojnega procesa morali bolj dosledno iskati metode odkrivanja in razvijanja talentov posameznikov in jih vključevati v dejavnosti, ki jih zanimajo. Občutek aktivnega, polnega angažiranja za pozitivne cilje je zopet tisti faktor, ki lahko osmisli življenje in odteguje mlade od vsega negativnega in za družbo nesprijemljivega. O načinu življenja odraslih in o zgledih, ki lahko vplivajo na mlade pa bi lahko dodatno razmišljali. Navedli bi še besede dipl. psihologa in direktorja Svetovalnega centra Azre Kristančič: »Prepričanje, da naš otrok potrebuje to, kar sami nismo imeli kot otroci, vpliva, da vse preveč obsipavamo mladega človeka z vsem, od materialnih dobrin do različnih spoznanj. Pozabljamo pa mu dati tisto, kar pogosto tudi nam odraslim manjka — mero v jemanju od življenja. Najti razmerje med dajanjem in jemanjem je velika življenjska modrost, ki jo lahko učijo tisti, ki so se do teh spoznanj dokopali.«

Droge

Ob zaključku pregleda socialno patoloških pojavov in o njihovi razširjenosti v Sloveniji bi podali še krajši sestavek, v katerem bi spregovorili o pojavu drog pri nas. Uporaba drog in narkomanija naraščata predvsem med mladimi, tako zaradi razširjenosti drog v svetu kot zaradi naše večje odprtosti navzven. Pri tem pa se z ljudmi, ki se ukvarjajo s snovmi, katere vplivajo na človekovo duševnost, ukvarja tako medicina kot policija.

V zadnjih letih nas je pojav drog nekoliko bolj vznemiril, ko so organi javne varnosti odkrili nekaj zbirališč narkomanov in pa, ko so bili registrirani številnejši primeri narkomanije v srednjih šolah in pa v internatih. Trenutno imamo v Sloveniji okoli 1000 registriranih narkomanov, vendar domnevajo strokovnjaki, da moramo to številko pomnožiti najmanj s tri, če želimo dobiti bolj zanesljivo število mladih narkomanov v Sloveniji. Epidemija, ki se je pred kakimi desetimi leti pričela v ZDA, je pljusknila preko zahodnih evropskih držav tudi na naša tla. Tu lahko omenimo uživanje drog kot so hašiš, LSD in opijeve snovi. Pred kakimi dvanajstimi

leti pa so pričele v dispanzerje vse pogosteje prihajati zaposlene gospodinje, ženske proti 30. letu starosti, ki opravljajo ‚dva šihta‘, enega v svoji delovni organizaciji, drugega pa doma in so v želji, da bi se rešile glavobolov in utrujenosti in se včasih malo razvedrile, segale po tabletah — fenalgotu, plivadonu in podobnih ter se navadile na uživanje teh tablet. Ko so nastopili znaki kronične zastrupitve, so se oglasile same ali so prišli na posvet svojci. Lahko rečemo, da je uživanje omenjenih tablet zavzelo velik obseg.

Seveda pa ne smemo »narkomanije« obravnavati preveč enostransko. Poznamo zelo hude droge (npr. opijevi alkaloidi) in bistveno blažje (npr. marihuano), ki so v svojih posledicah v običajnih dozah manj škodljive kot prej omenjene tablete ali pa tudi alkohol. Kot posledico uživanja hudih drog poznamo splošno telesno pešanje, duševno »izvotljenje«, pa socialni propad z iztirjenjem v zločinstvenost (zlasti v zvezi z nabavljanjem droge). Tudi droge, ki so manj nevarne, kot opijeve snovi, npr. hašiš ali LSD v večjih količinah pri dolgotrajnem uživanju lahko privedejo do krajših ali daljših blodnjavih stanj ali dolgotrajne duševne toposti.

Med motivi, ki bi jih lahko navedli za vzrok jemanja mamil bi lahko naštel: radovednost, iskanje novih čutnih užitkov, želja, da bi te vrstniki, ki imajo takšno izkušnjo za seboj, sprejeli medse kot zrelega; kljubovanje družinskemu ali širšemu družbenemu okolju; potreba po blažitvi čustvenih napetosti, tesnobe, občutkov manjvrednosti. Poleg teh vsakdanjih motivov pa kakega mladostnika v poskušanje drog požene želja po spoznanju neke neznane resnice. Zlasti LSD so reklamirali, da prinese »razširjenje zavesti«. Lahko bi tudi dejali, da mladi iščejo v mamilih spodbudo za svojo domišljijo. Manj so ogroženi oni mladi, ki goje različne interese, na splošno pa danes mladi neradi povzemajo standardne vzorce razvedrila, kakršne jim ponuja potrošniška družba v želji, da bi jih usmerila na svoje tire.

O možnostih za uspešno preprečevanje širjenja mamil je prof. dr. Lev Milčinski dejal naslednje: »Najprej je treba družbo in posebej one njene dejavnike, ki se v praksi srečujejo s temi vprašanji in ljudmi, solidno, strokovno *informirati* in jim pomagati do enotnih in razumnih in človeško sprejemljivih stališč do vseh različnih drog in odvisnosti, vključno do pri nas najpomembnejše — alkohola in alkoholizma. Tisk je v pogledu informacij o drogah doslej napravil verjetno več škode kot koristi. Represiji se pri *preprečevanju* razširjenja drog najbrž ni mogoče izogniti, je pa vselej dvorezen meč, ker vabi k opoziciji, mladi pa ob starejši generaciji preizkušajo svoje moči. Pri *zdravljenju* narkomanij pa so represivni ukrepi lahko izrazito škodljivi.«

Hkrati s temi ugotovitvami bi morali zavzeto iskati tista stanja srca in razuma, ko postane uživanje drog nepotrebno in poiskati odgovore pri tistih, ki razmišljajo o odtujenosti sodobne družbe duhovnim vrednotam. Spraševati bi se morali, kje so vzroki neuspeha mladih, od kod izhajajo čustveni primanjkljaji, ki so vzroki bega v omamo. Kako smo uspešni kot starši in kot vzgojitelji. Kako smo sposobni spodbujati zagon mladih in njihovo ustvarjalnost, njihovo prtajeno željo, da bi zavzeli do sveta ustvarjalen odnos. Se dovolj zavedamo, da je suha razumskost premalo, temveč da obstajajo še dodatni momenti, ki spodbujajo občutek polnega in smiselnega življenja. So hotenja, ki jih nosimo v sebi in ki se skušajo ogledati v svetu okoli nas, je pot spoznanj in so rezultati našega dela, ki nas lahko spodbujajo ali razočarajo. So številne zakonitosti, ki oblikujejo podobo neke družbe. So prelivanja med posameznikom in družbo. Najpomembnejše pa je, da se zavemo sveta okoli sebe, možnosti, ki nam jih nudi življenje v svoji enkratnosti. So preobrazbe, ki jim prisostvujemo in na njih lahko vplivamo. Lahko dojamemo življenje in smrt v vsej

svoji mnogoterosti. Tedaj ne potrebujemo ničesar kot življenje samo. Znali ga bomo ceniti, ko bomo dojeli njegove neskončne možnosti, raznoterosti dejavnosti, ki so nam blizu, vse bogastvo, ki je skrito v ljudeh in do katerega se dokopljemo, če za hip pozabimo na samega sebe. V tistem trenutku, ko se bomo ozrli po svetu okoli nas, bomo pozabili na sebe. Svet pa nam bo odkrival skrivnosti življenja. Del tega pa je tudi nujnost spoznanja in želje po odkrivanju, so vzpodbude, da se zavemo moči, ki so v nas. To je umetnost ljubezni do življenja in do ljudi, več kot vsi goli podatki, ki se nam vtisnejo v spomin. To so modrosti, do katerih se skušajmo dokopati.

Sestavek je bil pripravljen po intervjujih in po prispevkih, ki so jih v ta namen prispevali: psihiater dr. Janez Rugelj, psihiater prof. dr. Lev Milčinski, dr. Vinko Skalar, dipl. psiholog Azra Kristančič. Nekateri podatki o mladinskem prestopništvu so povzeti iz Biltena Slovenskega sodniškega društva (oktober 1973).

Benjamin Gracer

Pesmi

Solza resnice

*Če samo drobna
solza resnice
ostane za mano:
naj jo razlije veter
izpere dež
izsuši sonce . . .
da je ne ubesedijo kdaj
lažniva usta.*

Vest

*K vragu ljubica
pa ta tenka vest
ta tenka vest
med kosmatimi:
človek človeka
rabi
 uporabi
 izrabi
 obrabi —
kakor stroj!*

Zvone Kržišnik

Pesem o razrednem boju in revoluciji

2

Nikoli se pesem ni pustila ločiti od življenja, pa naj je to zabredlo v še tolikšne krize. Ostala je stanovitna v svoji zvestobi človeku, pa naj je nalagal vanjo epski spomin, ali razdajal skoznjo zaupno izpoved. Pesem je sledila humani naravi skozi čase in kraje, kot njen nedeljiv element; spremljala je človeka skozi monotonijo in preobrate, skozi mir in vojno. Zaznamovala je dure in móle, ki so izmenično zveneli na človeški klaviaturi, razpeti med paradižem in peklom doživetij. Tudi vselej takrat, kadar so se v človekovi zavesti do skrajnosti zaostrele dramatične dileme, je pesem ostala navzoča.

Pesem upora

Ko je slovenski človek v tridesetih letih tega stoletja bredel skozi krivice, skozi socialno gorje in narodnostno zatiranje, je še zmerom našel v sebi moč, da je s pesmijo izpovedal svojo tožbo, vse bolj pa tudi že uporniško osveščenost in vizijo pravičnejšega jutrišnjega dne.

Komunisti — kaznjenci v Sremski Mitrovici so peli svoje kólo nakljub telesnemu in duševnemu trpljenju, nakljub stradežu, gumijevkam, samicam — nakljub nesvobodi, ki je človeški eksistenci pač najstrašnejše breme. Koliko duhovne moči je bilo v teh arestantih, da so mogli pritegniti grotesknemu pozivu:

»Hajd u kolo, robijaši, kolo zaplešimo...«

In koliko vere, da so v onih razmerah zaupali refrenu:

*»Ko pa pride dan svobode,
čujte robijaši,
bomo peli Mitrovčanko,
brez okovov naših!«*

Čeprav je bilo izročilo naše revolucionarne pesmi v tridesetih letih že kar razsežno, saj se je kopicilo izza začetkov socialdemokratskega gibanja v podobi delav-

ske in še od prej v podobi narodne budnice, je mogoče prisoditi šele pesmim kot je Mitrovčanka značaj aktivnega upornišva. Peti delavsko pesem v prvomajskih jutrih, ob raznih proletarskih srečanjih, na izletih, proslavah in v prosvetnih domovih je bilo pač nekaj drugega, kakor pa skladati in peti podobno pesem pod terorjem v političnih ječah in koncentracijskih taboriščih. Robijaška tanka pesmarica, nastajajoča po Obznani in šestojanuarski diktaturi, je bila neposredna predhodnica obsežnega opusa, katerega nastanek je sprožilo leta 1941 rojstvo Osvobodilne fronte.

V Sremski Mitrovici je nastala tudi pesem *Nabrusimo kose*. Na osnovah stare burske melodije, ki so jo bili po svoje pre naredili že tudi poljski revolucionarji, je Milan Apih spravil v življenje nanovo prirejen napev in spesnil zanj tudi slovensko besedilo:

*Nabrusimo kose, že klas dozoreva
in žetve bogate napočil je čas.
Naj jeklo zapoje, naj pesem odmeva,
nabrusimo kose, zrel je klas.
»V boj za svobodno življenje!«
gre klic od vasi do vasi,
ker sicer nas čakata sužnost, trpljenje,
za nas več izbire druge ni!*

Ni naključje, da se je ta pesem rodila leta 1937, zakaj takrat, po Titovem prihodu na krmilo KP Jugoslavije, se je delovanje te revolucionarne vodnice začelo demokratizirati in se obračati k vsem ljudskim plastem v narodu. Tudi ni naključje, da je pesem nastala v politični kaznilnici, zakaj tam je bilo zbranih veliko najustvarjalnejših komunistov ter drugih borcev za delavske in kmetske pravice. Klic »Nabrusimo kose!« je prodril skozi rešetke, skozi kordone paznikov in policajev in prek sivih zidov jetnišnice tja, kjer so potrebovali njegov bojni zven: na vasi, v tovarne, med najširše množice. Pesem je obljubljala žetev — revolucijo in osvoboditev.

Tri leta pozneje je Milan Apih v Bileći spesnil in zložil »Bilečanko«, da bi s tovariši konfiniranci ob njenih zvokih proslavil 1. maj. Enako kakor »sredi pušk in bajonetov« v mračnih sprevedih bileških kaznjencev, se je pesem močno priljubila zapornikom po drugih političnih ječah stare Jugoslavije. Še zlasti, ker jo je Moša Pijade imenitno prevedel v srbohrvaški jezik. Kmalu je Bilečanka dočakala vrsto priredb in je dobesedno ponarodila ...

*Sredi pušk in bajonetov,
sredi mrkih straž,
se pomika naša četa
v hercegovski kras.*

*Ko brez pušk in bajonetov,
prosta nam bo pot,
stopala bo naša četa,
svobodi naprot'!*

Bolj kot se je bližal začetek obračuna z reakcionarno državo, ki jo je bilo obupno težko imenovati domovina, pogosteje in udarnejše se je izvijala pesem upora iz grla slovenskega ljudstva. Naj so samozvani voditelji in politiki še tako verjeli frazi, ki so jo sami izumili, namreč, da so Slovencem po tradiciji tuje revolucio-

narne misli in revolucije, takšno mišljenje ni v ničemer spreminjalo dejstev. Domala nezaslišana je bila slepota vsakogar, kdor ni občutil vrenja v delavskih središčih, med naprednim delom visokošolske mladine in v mnogih kmečkih okoliših. Pomenilo je tudi popolno zanimanje in neupoštevanje narodne zgodovine, ko so površno pripisovali ljudstvu lastnosti, ki so bile značilne zgolj za staro, neprebujeno meščanstvo in njegove voditelje ter razne drobtinčarske politike in vobče buržuje. Izza najstarejših izročil, izza uporov Ljudevita Posavskega in verskih bojev, ki so našli odsev v Krstu pri Savici, izza kmečkih uporov in turških bojev, izza junaštva slovenskih mož v avstrijskih pešpolkih, izza Kustoce in Solferina, izza dobrovoljskih enot v Dobrudži in na Solunski fronti, izza revolucionarnih nastopov po prvi svetovni vojni in ne najmanj izza protestnih delavskih gibanj v kraljevini — je bil Slovenec človek dejanja, treznega poguma in pristne bojne morale.

Nerad je prelivljal kri za tujca in za zlagane vrednote — toda, kadar ga je stiska ali krivica pritisnila ob zid, je znal odločno, z zanosom braniti svoj dom in obstanek.

Ta resnica glasno zveni iz slovenske uporne pesmi. Njena zvestoba življenju in bojni odločitvi je izražena preprosto in pesniško neokrašeno, toda neizpodbitno:

*Kosec koso brusi a žanjica žanje,
kmet pravico terja, ali je ne najde.
Naprej v borbo, za pravdo in svobodo,
za pravdo in svobodo slovenskega naroda!*

To je bila ena izmed prvih, ali pa sploh prva zavestna uporna pesem, ki je postala last slovenskega kmeta tostran kmečkih puntov. Nastala je leta 1933 na ljudskih izletih v Beli Krajini. V dobi reakcionarne Stojadinovičevega režima je že bila razširjena po vsem slovenskem podeželju. Španski borci so jo ponesli celo v mednarodne brigade. Radi so jo peli tudi po naših delavskih središčih in pozneje v partizanih. Na posebnem lističu je bila priložena 6. marca leta 1936 Ljudski pravici in je tako izšla v 6000 izvodih. Ker note niso bile priložene, je šla naprej med kmečke fante, dekleta, dninarje, gozdne in druge delavce v različnih napevih, vendar je kmalu postala neke vrste himna kmečkih množic. V priredbi Radovana Gobca je pozneje postala programska točka številnih pevskih zborov.

Robijaška pa nekatera novejša delavska in kmečka pesem so tedaj že pred ljudsko vstajo odsevale partizansko občutje in duha. Če le kdo, se je pomena te ljudske umetnosti zavedala Komunistična partija. Le-ta ni bila gluha za soodvisnost osvobodilne volje množic in njihove pesmi.

Od prvih dni, ko je Osvobodilna fronta dvignila oborožen upor in so slovenske gozdove začele naseljevati partizanske čete, je rasla tudi potreba — izpovedati bojna hotenja in čustva s pesmijo. Teža odločitve, idejna premočrtnost, vera v moč jugoslovanske in slovenske skupnosti, programska jasnost so se zazrcalile v ljudskem množičnem spevu. Stara ukrajinska pesem, ki se je širila po Sovjetski zvezi v bojih z belo gardo, je brž postala domača po napevu in ritmu tudi našim partizanom. Še zlasti ko je Dušan Drolc-Čort spesnil slovensko besedilo: Naglo puške smo zgrabili... Melodija se je od začetka vejila v več različic, pozneje pa se je dokončno izoblikovala s priredbo Karla Pahorja.

*Naglo puške smo zgrabili
in v gozdove z doma šli,
ko sovražnik naš je hotel,
da bi sužnji bili mi.*

*Kmalu več ne bo fašistov,
nov svoboden svet bo vstal,
nad slovensko domovino,
svobode prapor bo vihral.*

Čas, ko se je slovensko ljudstvo sprijelo na življenje in smrt s fašistično premočjo, je prinesel v uporniško pesništvo še eno, povsem novo razsežje. Osvobodilna fronta je izkoristila krizni položaj, ko so nas v boju zoper združeno reakcijo morale podpreti napredne sile vsega sveta. Napor za slovensko narodno in socialno neodvisnost se je iztrgal iz nekdanje zaprtosti ter se zlil z osvobodilnimi napori vseh zaslužjenih ljudstev.

Ta proces je našel zvest odblesk v uporniški kulturi, umetnosti, pesmi. Sorodna patriotična čustva so skrajšala razdalje in podrla lastninske pregrade med sicer svojskimi narodnimi kulturami. Revolucionarna pesem, še včeraj skoraj izključna last naroda, ki jo je ustvaril in prvi pel, je naglo postajala posest vsega mednarodnega borečega se občestva. Ginevale so siceršnje zakonitosti avtorstva. Te zakonitosti so se uklanjale enemu edinemu zakonu svetovnega humanizma.

Iz srca je spregovorila slovenskim upornikom »Pikapolonca« pesem Pancha Ville in mehikanskih upornikov. Táko, kot se je prilegala njihovi čudi in rabi, so prevzeli pesem norveških rodoljubov »Naša je ta zemlja«. Všeč jim je bil sorodni angleški napev, saj jih je spodbujal njihov poziv »Ne vdajmo se«. Navdušil jih je skrivnostni zanos kitajske pesmi »Na vzhodu žari«. Veliko sorodnega so jim dajale ruske melodije, a največ, sevé, ljudske in umetne stvaritve drugih jugoslovanskih narodov. Ob začetku vstaje je že bila dobro znana »Asturiana«, pesem, ki so se je bili naučili španski borci od asturskih rudarjev. Prepesnjeno besedilo se je glasilo:

*Povej, kam greš, čr nolaska,
povej, kam greš, ti šaljivka,
povej, kam greš, čr nolaska
ob treh, ko jutro se komaj budi.*

*V šempetrsko grem kasarno.
Obiskat grem komunista,
ki so zaprli v Ljubljani ga ti
morilci fašistični.*

Po zakonu skupne mednarodne posesti je zanesljivo tudi prenekatera slovenska partizanska pesem našla pot v pesmarico in srca drugih narodov.

Ob koncu oktobra 1942 se je pesniku Mateju Boru spontano oglasil ritem, ki mu je nekako ponazarjal oglašanje partizanskih strojnic iz Polhograjskih Dolomitov. Iz tega občutja in iz hrepenenja po svobodi v gozdovih se mu je izoblikoval izviren melodični motiv, ki mu je kaj kmalu pridružil besedilo. Skupaj s pesnikom je novo pesem prva zapela njegova soproga Nina, malo pozneje jo je poprijel Levstikov partizanski bataljon na Dolenjskem. Nenavadno hitro je nato koračnica nastopila svojo pot po Sloveniji pa tudi zunaj slovenskih meja:

*Hej, brigade, hitite,
razpodite, zatrite
požigalce slovenskih domov!*

*Hej mašinca, zagodi,
naj odmeva povsodi
naš pozdrav iz slovenskih gozdov!*

*Dokler tu so brigade,
kdo nam zemljo ukrade?
Na Slovenskem smo mi gospodar!*

Bolj kot je partizanstvo številčno naraščalo, večja je bila žeja po skupni uporniški pesmi in vse več je bilo tudi ustvarjalcev. Mnogi ljudje, ki nikoli poprej niso napisali verza, so začeli prirejati stare ljudske domoljubne in delavske pesmi za partizansko rabo. Starim napevom so prikrojevali nova besedila.

Prenekateri zagovornik oblikovne artistične estetike je že zavihal nos, češ, kaj je imela takšna tvornost skupnega z umetnostjo. Saj je res v mnogih primerih šlo zgolj za posnemanje, za epigonstvo, za nerodno verzifikacijo. Celo marsikdaj, ko so se partizanske pesmi lotevali izšolani pesniki in skladatelji, je nastajalo iz teh prizadevanj predvsem aktivistično delo.

Takšne poenostavljene ocene v temelju izpodbija neka močnejša resnica. Vrednosti partizanskega pesništva, skladanja in petja ni mogoče ocenjevati po običajnih kriterijih. Ta vrednost se oblikuje po sami nujnosti, naj najde sleherno bojno dejanje, ki ga gibljejo pomembni človeški vzroki in nagibi, svoj izraz v pesmi kot prvinski izrazni pomočnici človeškega čustva in dela. Skladnost med takšnim dejanjem in njegovim odsevom v pesmi ovrednoti oba — dejanje in pesem. Čeprav partizanska pesniška besedila pogosto izražajo poziv k rušenju starega sveta, surovost boja, sovraštvo do nasprotnika in maščevalnost, pridobijo takšni klici, dasi so na prvi videz v neskladju z običajnimi umetnostnimi sporočili, vendarle globoko etično težo. Premagujočo antitezo namreč nahajajo v pojmihi: hrepenenje po svobodi, gradnja novega sveta, zavestno žrtvovanje, dejalno hrepenenje po globlji vsečloveški harmoniji. Dragocenejše vsebine niti umetnost niti življenje samo ne more doseči. Naj je izražena ta vsebina tudi v manj dognani obliki, naj ji kdaj pa kdaj krnijo prepričljivost aktivistični poudarki — njene osnove ostajajo nedotaknjene. Ker je treba presojeti to pesem (kakor sleherno drugo) po edino veljavnem načelu: kdaj in zakaj je nastala, predstavljajo njeni mobilizacijski poudarki vrednost, ne pa nekakšen domnevni minus. Navzlic svoji preproščini in ljudsko neposredni tendenci je partizanska pesem po polčetrtem desetletju ostala živa in mlada — medtem pa je čas zgloidal kup vsebin, form, slogov, smeri, načinov in manir, ki so najavljali večnostne ambicije. Zakaj se je tako dogodilo? Preprosto zato, ker umetnostne aktualnosti ne obranja navidezna, ampak dejanska potreba in resnica.

Ta zakon ohranja partizansko pesem pri življenju skozi desetletja. Zato se denimo, ljudje še danes ob neštetih priložnostih ogrevajo za napev, ki sta ga sredi nemške ofenzive v novembru 1944 vsak po svoje zložila skladatelja Karel Pahor in Marjan Kozina na besedilo Toneta Seliškarja. Pesem »Na juriš« ostaja aktualna, ker samozavestno izpoveduje vrednost boja, hrabrosti in življenjske vere, tedaj kvalitete, ki so enako človeško pomembne v vseh časih in položajih:

*Na juriš, na juriš, na juriš!
Krik borcev vihra skozi hoste,
sovragove vrste so goste.*

*Udari, navali, usekaj, izpali!
Na juriš, o hej, partizan,
pred tabo svobode je dan!*

Juriši, preboji iz obročev, težavne odločitve, zven srca in orožja, sreča ob zmagi... Drugič žalost, bolečina ob smrti očetov, mater, sinov, prijateljev, tovarišev. Zdaj trpljenje, beda, rane, glad, hrepenenje ob tabornem ognju, zdaj spet neuklonljivo upanje, bojevitost, kljubovanje stiskam, toplo tovarništvo, nesebičnost... V partizanski pesmi ni najti prvine, ki bi ne bila pristno človeška. Ta pesem vselej zvesto zaznamuje utripe človečnosti v vnanjem in notranjem dogajanju. In iste vrline, ki jih je potreboval partizan, če je hotel premagati nasilnega, premočnega sovražnika, potrebuje tudi današnji in jih bo potreboval jutrišnji človek, če bo hotel nadvladati nasprotja v svojem bivanju.

Med najlepšimi slovenskimi partizanskimi pesmimi, ki jih preveva žalost in čustvo nenadomestljive izgube, je tista o komandantu Stanetu. Heroj Franc Rozman-Stane, komandant Glavnega štaba, se je smrtno ponesrečil dne 7. novembra 1944. Komaj dva meseca pozneje je Karel Pahor na besedilo Cvetka Zagorskega že zložil na kočevskem Rogu žalostinko, katere čustvenost ni bila samo izraz osebnega navdiha, ampak izraz bolečine vse slovenske partizanske vojske. Med prvimi jo je pel zbor »Srečko Kosovel«.

*Zastave bojne, počastite mu spomin!
Potem zvihrajte v boj z armado do Ljubljane!
In ves slovenski rod hvaležno v pozne dni
junakov slavnih naj spomin časti!
Od zmag do zmag nas vodil je tovariš Stane.*

V tej pesmi se umetniška erudicija in oblikovno znanje srečujeta z globoko ljudsko izpovednostjo. Tako sta se v njej prepletla oba genetična vira, ki sta izza davnine porajala ljudsko pesništvo: na eni strani skupni ljudski, narodni interes, na drugi strani pa ustvarjalna moč osebnosti, ki je tisti interes v sebi pregnetla, ga stilizirala in izrazila v podobi novega umetnostnega akta.

Na Sutjeski ter v prejšnjih in poznejših krvavih bojih črnogorskih proletarskih brigad se je izoblikovala ljudska pesem o komandantu Savi Kovačeviću. Savin boj in junaška smrt sta prerasla v legendo. Med drugimi glasbenimi umetniki, je pesem pozneje priredil Radovan Gobec. Pri drugih jugoslovanskih narodih, zlasti pri tistih z močnejšo tradicijo junaške epske pesmi pa se je ohranilo več nedotaknjenih samorodnic o komandantu Savi.

*Sav kraj Bosne do mora
zna ga zemlja sva.
Svud se slavom pročuo
komandant Sava.*

*Huči, teče Sutjeska,
krv pliva po njoj,
divizija Savina
bije teški boj.*

*Što to tuži Sutjeska
u taj pozni sat?
Mrtav kraj nje ležaše
slavni komandant.
Hej, hej, hej, hej,
komandant Sava.*

Kakor je bila slovenska osvobodilna vojska nedeljiv del Titovih armad, tako je bila slovenska partizanska pesem del skupne jugoslovanske pesniške ustvarjalnosti na temo upora. Že med osvobodilno vojno so prihajale med slovenske borce pesmi z juga. Mnoge izmed njih so se priljubile na mitingih, ob srečanjih naših in bratskih enot, v partizanskih bolnišnicah; po osvoboditvi smo jih odkrivali več in več ter jih uvrščali v partizanske pesmarice. »Kozara«, odsev krajiške žaloigre; »Mitraljeza« z vedrim besedilom Vladimirja Nazora; pesem o Matiji Gubcu in novi »kmečki pobuni«; melanholična, v domovinski zanos izzvenela makedonska budnica »Bolen mi leži«; žrtveno zavest izpovedujoča »Pesem partizanskih mornarjev«; koračnice, vesele popevke, žalostinke, brezštevne kitice Titovega kóla — vse to pisano besedno in glasbeno ljudsko umetništvo smo Slovenci prejeli in ga pridružili lastni partizanski zapuščini.

Ena izmed najimpresivnejših pesmi, kar jih je rodil upor jugoslovanskih narodov, je tista o Konjuh planini. Njeno besedilo je spesnil po ruskem napevu Miloš Popović-Đurin.

*Konjuh planinom vjetar šumi, bruji.
Lišče pjeva žalovite pjesme.
Javori i jele, borovi i breze
svijaju se jedno do drugoga.*

*Konjuh planinom vjetar šumi, bruji.
Lišče pjeva žalovite pjesme.
A na vrh planine zastava se vije
crvena od krvi proletera.*

Ta ljudska umetnina bo živel v daljno prihodnost. Pričala bo, kako je partizanska četa pokopala tovariša husinjskega rudarja.

Nemalo partizanskih pesmi je takšnih, da ne opevajo samo splošnih lastnosti, situacij in stanj v uporu, marveč se vežejo na določene zemljepisne pojme, na imena osebnosti in podobno. Pesem je posebej poudarila mnoge pojme in dogodke, ki so bili bodisi edinstvenega vojaškega pomena, bodisi da so pomenili nepozabno osebno doživetje. Prenekatera divizija, brigada ali celo četa je imela lastno himno. Nenaavadno pogosto srečujemo v partizanskih pesmih imena komandantov, bolničark, mitraljezcev in sploh vseh tistih, ki so dajali zglede junaštva in drugih vrlin. Bitke, ki so zahtevale največ žrtev, ali pa so bile najbolj zmagovite, so bile deležne neposrednega pesniškega pričevanja. Planine Konjuh, Kozara, Romanija, Igman, Ilova Gora, Bohor, Kočevski Rog, Pohorje in mnoge druge; reke Sutjeska, Neretva, Sava, Drina — nešteto teh imen se je znašlo v partizanski ljudski, pa tudi v umetni pesmi.

Kako globoko sled je puščal osvobodilni boj v našem narodu, je videti tudi iz tega, da je potegnil vase toliko umetnikov. Med ofenzivami in pohodi so naši dneve oddiha, da so pisali pesmi in drame, slikali, kiparili, komponirali. Delo sklada-

teljev je bilo še posebno pomembno, saj so borci komaj čakali na nove melodije. Seveda so nove viže hkrati tudi prirejali za pevske zборе.

Posebno se je to glasbeno delo razmahnilo na spomlad 1944 v Beli krajini pa v IX. korpusu na Primorskem. Komisar Glavnega štaba Boris Kidrič ni bil samo vojak in politik, ampak je bil tudi pobudnik in marljiv organizator kulturnega življenja v enotah. Še zlasti se je trudil, da bi zasejal pesem v partizanske bolnišnice. Na njegovo pobudo je bil, denimo, ustanovljen Partizanski invalidski pevski zbor. V Belokranjske bolnišnice je poslal skladatelja Pahorja, naj izbere ranjene borce, ki imajo posluh in dobre glasove. Mojster jih je dobil samo sedemnajst, takih s hudimi ranami, zakaj tisti, ki so lahko hodili, so silili nazaj v bataljone. Junija 1944 je zbor prvič stopil na oder. Zapeli so tako kot nekoč v enotah, iskriivo in bojevito, pa tudi pevska kultura se jim je že močno poznala. Ljudstvo in borci so sprejeli njihov nastop z nepopisnim navdušenjem. Tako je invalidski pevski zbor začel svojo kulturnoumetniško pot, ki traja do današnjih dni. Pel je na neštetih prireditvah in mitingih, v zavezniških bolnišnicah v Italiji, v Dalmaciji; po osvoboditvi je nastopal na velikih ljudskih zborovanjih, pri sprejemih državnikov in sploh povsod, kjer so si zaželeli slišati najboljšo zborovsko izvedbo partizanskih pesmi. Po Pahorju so bili zborovi dirigenti — Pavel Šivic, Ciril Cvetko, Janez Kuhar in Radovan Gobec.

Nemogoče je v kratkem izboru prikazati velikanski opus pesmi upora. Partizanska kultura vobče in pesem še posebej je bila pomemben del orožja, s katerim so jugoslovanski narodi premagali modernega Džingiskana. Partizanska pesem je pomagala našemu ljudstvu prebroditi stisko, kakršna ga v vsej zgodovini še ni zadel. Ob usodni dilemi biti — ne biti mu je stala ob strani, ga bodrila, podžigala. Izvabljala je ta pesem iz našega človeka tisto, kar je bilo v njem najvrednejšega: srčnost, vero v zmago in lepši jutrišnji dan, nesebično tovarišstvo, predvsem pa tisto domovinsko ljubezen, ki nikoli ne obnemore pred samožrtvovanjem. V kovačnici narodnega značaja je pesem upora opravila svojo nalogo. Neizrekljivo veliko je prispevala k duhovni presnovi človeka, ki se je bil odločil, da bo iz hlapca postal gospodar.

Florjan Laimiš

Vzhodni Timor — cena za resnico in svobodo

Na sprejemu ob muslimanskem prazniku ob koncu septembra v Džakarti je indonezijski predsednik general Suharto ali »kralj z Jave«, kot mu tudi pravijo, še pozdravljaj povabljenec s tradicionalno frazo: »maaf lahir dan bathin«, to je z željo, da bi vse ljudi v državi povezovala iste misli in ista dejanja. Predsednik se je vljudno smehljaj, videti je bil sproščen in samozavesten. Toda, evropski opazovalci v Indoneziji dobro vedo, kako nevarno je zaupati takšnemu vtisu, kajti v resnično bistvo javanskega nasmeha ni mogoče prodreti. V Indoneziji je politični položaj skoraj vedno vsaj do polovice v temi, je nejasen. Nobena stvar ne stopi na plan v vsem svojem obsegu, ni pa tudi stvari, ki bi ostala popolnoma skrita, medtem ko so npr. lani nekateri predlagali takojšnjo oboroženo intervencijo na Timorju, se je general Suharto hladnokrvno odločil za posredno vplivanje na potek dogodkov. Vzhodna polovica otoka je bila pod portugalsko upravo že od 16. stoletja. Predlanskim, po strmoglavljenju fašističnega režima na Portugalskem, so razglasili politiko dekolonizacije svojih čezmorskih posesti. V skladu s temi načeli naj bi vzhodni del Timorja dobil samostojnost leta 1978. Ta del otoka ima okoli 650 000 prebivalcev, točnega števila pa ne pozna nihče. Skoraj 90 % prebivalstva je nepismenega in živi dokaj bedno življenje.

Obstoj vzhodnega Timorja, neodvisnega in uradno avtonomnega, je bil zelo kratek. V drugi polovici septembra so v Džakarti opozorili, da bodo vse tuje ladje, ki bi se brez dovoljenja približale obalam Vzhodnega Timorja, takoj potopljene. Decembra lani je celo bivša kolonialna metropola Portugalska, prekinila diplomatske odnose z Indonezijo zaradi dogodkov na Timorju. Generalna skupščina ZN je ob sodila vojno intervencijo in zahtevala, da se indonezijske čete takoj umaknejo z vzhodnega Timorja. Na seji varnostnega sveta je govoril tudi predstavnik gibanja FRETILIN (Frente revolucionaria de Timor Leste Independente) s Timorja. To gibanje je razglasilo neodvisnost bivšega kolonialnega ozemlja. Sile gibanja so vrgle iz glavnega mesta Dilija proindonezijske sile, ki so jih z orožjem podpirali indonezijski vojaki s svoje polovice otoka. Predstavnik gibanja FRETILIN je pred člani Varnostnega sveta trdil, da so indonezijski vojaki ubili več tisoč prebivalcev Vzhodnega Timorja.

Tudi portugalski guverner na Timorju polkovnik Pires je poskušal še kaj ukreniti. Toda, ko se je začela na Timorju državljanska vojna, se je iz Dilija umaknil na bližnji otok Atauro, od tam pa je odpotoval v Avstralijo, da bi o usodi Timorja razpravljaj z avstralsko vlado in da bi navezal dodatne stike s portugalsko vlado oziroma portugalskim veleposlaništvom v Canberri. Kaj prida ni uspel, niti toliko ne, da bi proindonezijsko gibanje UDT izpustilo 23 portugalskih vojakov. Številka

je sicer majhna, vendar je le pomenila četrtno vse portugalske garnizije na Timorju. Takšno ravnanje in tudi sama indonezijska intervencija na Timorju pa nista presenetila režimov v indonezijski sosesčini. Ze prej so v krogih glavnega mesta napovedovali možnost intervencije, če bi se v sosesčini Indonezije stabiliziral režim, ki bi ga oblasti v Džakarti lahko ocenile kot nevarnega za Indonezijo.

Večina vojaških voditeljev je bila mnenja, da je na mestu direktna vojna intervencija, da bi en ali dva bataljona rednih čet v nekaj dneh ali celo urah rešila ves problem. Slo je namreč za stroške za vzdrževanje 40 000 beguncev oziroma izgnancev z Vzhodnega Timorja. Se bolj pa je Džakarta skrbelo dejstvo, da gospodarstvo propada in da bodo nadaljnji boji terjali nove žrtve in sušili državno blagajno. Indonezija je uvedla strogo blokado pomorskih poti okoli Timorja, da FRETILIN ne bi prejemal pomoči od zunaj, sama pa se je začela uriti in oskrbovati vojsko, ki se je obrnila proti timorski revolucionarni fronti.

Konec septembra lani so se borci FRETILIN spopadli z indonezijskimi komandosi. Spopad je trajal polnih pet ur. Kot je že v navadi ob zbiranju podatkov, ki prihajajo skozi filtre svetovnih agencij, niso imeli komandosi oziroma kot je uradno rečeno, proindonezijsko usmerjeni privrženci gibanja UDT (Uniao Democratica Timorese) nobenih žrtev, ranjena je bila le neka bolničarka Rdečega križa, gibanje FRETILIN pa je imelo 15 mrtvih. Ko pa je čez dva dni nekaj granat, ki so jih izstrelili borci timorske revolucionarne fronte padlo na indonezijsko stran meje, ni bilo od tedaj dalje na tem sektorju otoka nobenih spopadov več. Podatek torej, ki je več kot zgovoren.

Z utemeljitvijo, da FRETILIN prihaja na indonezijsko stran, da bi kradel živino, je Džakarta poslala nekaj sto vojakov, da bi utrdili mejo in okrepili patrolje. Od tedaj dalje tudi novinarji niso smeli več čez mejo, niti do taborišč proindonezijskega gibanja UDT. Ta prepoved je bila verjetno posledica vtisa, ki so ga vojaki UDT nekaj dni prej naredili na tujce, ko so obiskali njihovo taborišče. Ker so izgubili serijo bitk pri Diliju, Likviki, Maubari in drugje, so bili voditelji gibanja UDT, 33-letni novinar Francisco Xavier Lopes da Cruz in drugi oficirji, videti poraženi in brez vsake volje. Morala okoli 300 borcev, njihovih žena in otrok, ki so sedeli v sotorih ali pa v zavetiščih iz palmovih vej, je bila komaj kaj boljša kot morala že omenjenih 23 portugalskih vojakov, zdaj talcev, ki so v obupnem razpoloženju sedeli pod bananovci in z dolgočasni preštevali banane. Poveljnik Da Cruz, svojčas je urejal glavno timorsko glasilo »Glas Timorja«, je odkrito vzdihoval: »Bolje bi bilo, če bi prišli indonezijski vojaki in vse to končali«.

Nihče ne ve natančno, koliko svojih sil je morala Indonezija oddvojiti za invazijo in kolikšna je zdaj njena okupacijska posadka. Nihče ne ve, koliko civilnega prebivalstva je padlo v bojih in kdo ga je pobil. Še več, nihče ne more zanesljivo povedati, koliko ljudi živi na Vzhodnem Timorju, kajti že sicer nerazvito gospodarstvo je povsem uničeno. Prebivalstvo glavnega mesta Dilija, včasih je štelo 30 000 ljudi, se je zmanjšalo na eno šestino.

Dejstvo je, da je Vzhodni Timor pod vojaško okupacijo in da so voditelji strank, ki so sovražno razpoložene do gibanja FRETILIN, od septembra lani pod indonezijsko kontrolo. Dejstvo je tudi, da Indonezija sistematično napačno prikazuje dejanski položaj, vendar marsikaj le še ostaja pri ugibanjih, kajti Indonezija je prepredila tujim opazovalcem, da bi sami ocenili dejanski razplet. Čeprav ni mogoče obiskati Vzhodnega Timorja, je le nekaj elementov, ki ponazorujejo dejanski položaj. Eden od njih je število vojakov, ki jih je morala Indonezija določiti za invazijo, nato pa okupacijo ter izgube, ki so jih te sile verjetno utrpeli. Računajo, da je bilo v invazijskih silah okoli 20 000 vojakov. Padlo jih je od 200 do 400. Najvišjo število o padlih je posredovala avstralska obveščevalna služba. Ranjenih je bilo okoli 500 Indonezijcev.

Čeprav morda te številke niso natančne, le kažejo, da so bile v hudih bitkah angažirane precejšnje vojaške sile in da je padel skoraj vsak 20-ti vojak. Na tej osnovi ni težko sklepati, da so se borci FRETILIN ogorčeno branili, kar spet priča o njihovi popularnosti med ljudstvom. Na začetku letošnjega leta je bilo na Timorju še okoli 2000 borcev FRETILIN, zdaj pa analitiki računajo, da jih je morda še okoli 500. Po invaziji decembra lani so namreč Indonezijci začeli konec januarja letos veliko ofenzivo, da bi timorskemu gibanju odvzeli precej obsežna ozemlja, ki jih je še vedno kontroliralo. Toda, julija letos osvobojeno ozemlje še ni bilo likvidirano. Borci FRETILIN še vedno oddajajo svoj radijski program in prenašajo govore svojih voditeljev.

Francisco Xavier do Amaral (v sredini), predsednik in ustanovitelj osvobodilnega gibanja FRETILIN (Frente Revolucionaria de Timor Leste Independente) na Vzhodnem Timorju. Gibanje je 28. novembra 1975 razglasilo Demokratično republiko Vzhodni Timor

Fretilin, revolucionarna fronta za neodvisnost vzhodnega Timorja, je bila še lani poleti le manjša skupina levičarskih intelektualcev iz Dilija. Ustanovljena je bila po prevratu na Portugalskem 25. aprila 1974., zgedovala pa se je po drugem gibanju za osvoboditev portugalskih kolonij, gibanju FRELIMO v Afriki. Čeprav je bila timorska revolucionarna fronta precej podobna kakšni napredni študentski zvezi, je bila le de facto vlada Vzhodnega Timorja. Politični voditelj gibanja je Xavier Amaral, 40-letni carinik. Velja za zmernega, čeprav neizkušnega politika. Njegov najožji sodelavec je 26-letni Jose Ramos Horta. Lani je večinoma predaval na avstralskih univerzah, da bi dobil podporo za svoje gibanje.

UDT je demokratična zveza Timorja. Njeni pripadniki so dobili podporo ostarelih portugalskih elementov, med drugim lastnikov plantaž kave in članov kitajske skupnosti na Timorju. Vodstvo UDT so sestavljali ljudje, stari okoli 30 let, med njimi že omenjeni novinar Da Cruz. Ker se med ljudstvom niso mogli zasidrati, so se s svojo maloštevilno vojsko umaknili na mejo z indonezijskim delom otoka in čakali, da so drugi opravili delo, zaradi katerega so se sicer organizirali.

Deluje tudi čisto proindonezijska stranka, imenovana APODETI (Associação Popular Democratica Timorese). Prevladuje mnenje, da gre za skupino izrazitih timorskih kvisingov, vendar niso prijeli za orožje, kot na primer UDT. Stranka je zahtevala referendum, zavzemala pa se je za priključitev dežele k Indoneziji. V Diliju so se APODETI zadrževali okoli indonezijskega konzulata, pripadniki FRETILIN pa jih niso nikoli napadali. Njihove rdeče-bele zastave so bile za indonezijske rušilce na morju znamenje, da se APODETI še držijo v mestu.

Dalje, KOTA ali »Sinovi bojevnikov«, to je plemensko gibanje, ki ima po enih cenitvah 200, po lastnih pa 30 000 članov, ki jih vodi sin nekdanjega ermerskega radže Martins, dolgoletni pripadnik portugalske tajske legije v Angoli. Znan je po svojih ostrih izjavah, še posebno rad pa grozi Avstralcem, lastnikom nekaterih najlepših plantaž na Timorju.

Se ena sila menda deluje na Timorju, Trabalista, tako imenovana delavska stranka. Nihče je ne pozna. Kdo ve od kod sta prišla dva njena predstavnika v taborišče UDT in izjavila njihovim voditeljem, da se hočeta priključiti protikomunističnemu gibanju. Zanesljivo pa sta govorila jezik domačinov. Če vsi ti voditelji in njihovi pristaši še delujejo na Timorju je zapleteno vprašanje. Nekateri voditelji teh strank so že opustili svoje funkcije in celo zbežali iz domovine. Njihove izjave so značilne — trdijo, da so mnogi, ki so svojčas pričakovali in pozdravili indonezijsko intervencijo, spremenili mišljenje, odkar je Vzhodni Timor okupiran. Priključitev Timorja k Indoneziji je kljub vsemu dokončna. Od 20. julija letos je Timor 27. provinca Indonezije.

Janko Poljanec

Hudi časi — vedro čelo

Dobra tri desetletja so že minila od osvoboditve in še nekaj več od časov, ko so se v premorih med bitkami, akcijami in pohodi iskriale partizanske domisljice. Vedra šaljivost namreč ni docela zamrla niti v najtežjih trenutkih, medtem ko se je v zatišnih urah, za zapečkom, ob tabornem ognju ali na mitingih ta neuklonljiva radoživost še bolj razživela. Zlepa ni zmanjkalo dovtipov, dobrohotnih zbadljivk, satiričnih verzov in komičnih prizorov — bodisi na račun sovražnikov, zaveznikov ali še pogosteje na račun soborcev — ki so na utrjene obraze priklicali vsaj bežen nasmešek in vsaj za hip razvedrili tudi najbolj mračna čela naših partizanov.

Ti ukradeni trenutki, sproščene minute v dolgih dnevih, polnih negotovosti in tegob, so bili neprecenljiva dragocenost in po svoje tudi značilnost našega narodnoosvobodilnega boja. Utrujenim borcem so dajali novih moči in jim vedno znova vračali vero v končno zmago. Pregarjali so malodušje in ohranjali moralo ničkolikokrat prav tedaj, ko je šlo najbolj za nohte. Zato bržkone tudi danes še vedno ne moremo v celoti oceniti izrednega pomena partizanskega humorja, ki ni ugasnil niti v trenutkih najtežjih preizkušenj; po vsej verjetnosti pa ne bi bilo pretirano, če zatrdimo, da vedre domisljice, ki so krožile med borci, niso bile nič manj dragocene od prelite krvi.

Številne zapisane ali kako drugače ohranjene vesele pripovedi iz partizanskih dni so zato svojevrstno pričevanje o najtežjih okoliščinah boja in obenem o ljudeh, ki niso klonili. Kajti smeh je bil in je tudi danes ena izmed bistvenih značilnosti samozavesti. Brez samozavesti in ponosa pa si

tudi ni mogoče predstavljati uporniškega duha, ki se je v odločilnem trenutku z vso silo predramil v naših ljudeh.

Veliko prigod, anekdot in drugih dragocenih plodov ljudske domiselnosti iz časov narodnoosvobodilnega boja se je doslej ohranjalo bodisi v živem izročilu bodisi je bilo raztreseno v knjižnih, revialnih in časopisnih publikacijah. Velik del tega gradiva je v letih po vojni znova zaživel, nemara še večji del pa je obtičal v arhivih ali pa se je celo za zmeraj izgubil. Zato se je uredništvo Pavlihe ob trideseti obletnici osvoboditve naposled odločilo znova zbrati in pregledati kopico humorno obarvanih zapisov in utrinkov ter jih še pravi čas rešiti dokončne in nezaslužene pozabe. Dela se je lotil uredniški odbor, v katerem so sodelovali Milan Apih, Ludvik Burger, Borut Ingolič, Božo Kos, Drago Seliger in Irena Špenko, ki so iz gore na vseh straneh raztresenega gradiva izluščili več kot 600 krajših in daljših sestavkov ter jih pripravili za knjižno objavo. Tako je sčasoma nastala zasnova za obsežno knjigo (620 strani), nekakšen zbornik partizanske duhovitosti iz vseh naših pokrajin in iz vseh obdobjev boja, ki jo je v sodelovanju s CP Pavliha izdala založba Mladinska knjiga.

Največ besedil so uredniki našli v dokumentaciji Muzeja ljudske revolucije in Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, veliko gradiva pa so povzeli tudi po publikacijah, ki so izšle zunaj meja naše ožje domovine, tako da je postala podoba partizanskega humorja še popolnejša, bolj živa in poglobljena. »Nemogoče je bilo zajeti kaj več kot samo delček vsega tega,« so zapisali v uvodni besedi uredniki, ko so

opisali potek in koncept svojega dela. »Trudili smo se, da bi v ožji izbor zajeli čim bolj avtentične prispevke, da bi bila zbirka motivsko čim pestrejša in seveda zanimiva in razumljiva tudi za najmlajše. Zato smo dodali partizanski slovarček. Vse drugo delo, ki ga bo nedvomno treba enkrat opraviti, pa še čaka...«

Dobro polovico te vedre, a marsikje tudi z bridkostjo pretkane knjige sestavljajo ponatisi besedil — seveda večidel anonimnih avtorjev, preprostih šaljivcev, pa tudi pronicljivih duhovitežev in prodornih satirikov — ki so bila v minulih letih že objav-

ljena v Pavlihi, Borcu ali TV 15. Drugi del knjige ima naslov Humor v partizanskem tisku, tretji pa prinaša zanimiv izbor iz jugoslovanskih zbirk partizanskega humorja, ki so jih že pred leti objavili Rade Bašić, Andrija Koprivica, Sait Orahovac, Blažo Žugić, Pavao Cindrić in še nekateri.

Ilustracijo za naslovno stran knjige Hudi časi — vedro čelo je prispeval Marjan Amalietti, številne vinjete pa Božo Kos. S kariaturnami iz Pavlihe, Ježa, Bodljikavega ježa in drugih humorističnih listov popestreno izdajo je likovno uredil in opremil Julijan Miklavčič.

Črtomir Šinkovec

Albert Klun: Prekomorci v narodnoosvobodilni vojni

Pri Partizanski knjigi v Ljubljani je nedavno izšla zajetna, skoraj 1000 strani obsegajoča knjiga Alberta Kluna: Prekomorci v narodnoosvobodilni vojni. Opremil jo je Tadej Tozon in je posvečena prekomorcem, padlim in umrlim za svobodo.

O nastanku in ustanovitvi prekomorskih brigad, o narodnoosvobodilnem gibanju primorskih fantov in moč v posebnih delovnih bataljonih, o prebijanju naših ljudi po zloumu Italije iz zaporov in kaznilnic, internacij in konfinacij v zbirno oporišče nove Jugoslavije v Bariju, o gibanju primorskih Slovencev in Istranov v severni Afriki in na Bližnjem vzhodu, o razmerah v posebnih kazenskih bataljonih, zlasti tistih na Sardiniji, imamo po zaslugi nedavno umrlega Srečka Vilharja, in Alberta Kluna, že dokaj obsežno literaturo, ki kolikor se da podrobno in dokumentirano, pripoveduje o zgodovinskem času, ko je naš človek, kjerkoli je že bil, začutil zavest in domovinsko dolžnost — bojevati se za osvoboditev domovine in pri pomoči k zmagi socialistične revolucije.

Ta maksima in vodilo, ko se je šlo za biti ali ne biti, je usmerjala bojujoči se narod na domačih tleh, kakor tudi razkropljene po tujini, kjer se je naš človek daleč od domačega kraja in često prepuščen sam sebi in svoji presoji, odločal za boj, čeprav je bil ta boj povezan z goro trpljenja, velikimi žrtvami in često tudi s smrtjo. V tem boju so živele tudi v njem uresničene dolgoletne sanje: bojevati se proti fašizmu, ga

streti in končno priključiti Slovensko Primorje in Istro k matični domovini.

Kot že rečeno, o prekomorcih imamo že obsežno literaturo in Klunova knjiga je že šestnajsta po vrsti na to temo, zato je tudi nekakšen dopolnjen povzetek že napisanega v knjigah, kar je sad pozneje najdenih dokumentov in drugega ustnega, rokopisnega in arhivskega gradiva. Že v uvodni besedi v knjigo je podana razčlemba vseh dejavnikov, ki se nanašajo na boj prekomorskih brigad in kako jih je pot vodila v našo narodnoosvobodilno vojsko. Znano je, s kakšnimi žrtvami sta izšli iz boja prva in druga prekomorska brigada. Tretja prekomorska brigada, ki se je bojevala v okviru 4. armade in je bila razglašena za udarno, je v krvavih bojih mnogo prispevala k osvoboditvi Dalmacije in Like. Pri Ilirski Bistrici je prisilila h kapitulaciji 97. nemški armadni korpus, kjer se je vdalo 16.000 vojakov in oficirjev. Prav ta brigada je ponesla zastavo svobode do Soče, do naših etničnih in narodnostnih mej na zahodu.

V nadaljnjih poglavjih Klunove knjige lahko beremo o delovanju četrte in pete prekomorske brigade, o usodi štajerskih, gorenjskih in koroških fantov, ki so bili mobilizirani v nemško vojsko, pa so ob prvi priložnosti pobegnili v Francijo k zavezniškom in se v Angliji odločili za narodnoosvobodilni boj na domačih tleh. Dalje lahko v knjigi beremo o letalcih prekomorcih, o pomorščakih, ki so prispevali k skupni

stvari svoj častni delež, o odredu NOVJ na Bližnjem vzhodu, to je, o primorskih fantih, ki so jih Angleži zajeli že konec leta 1940 in v začetku leta 1941. Med 113.000 italijanskih vojakov, je bilo razmeroma veliko naših fantov. V knjigi se lahko seznamimo o posebnih enotah, ki so delovale na raznih preskrbovalnih točkah v Bariju, Gravini, Brindisiju itd., o bataljonu Antonia Gramscija, v katerega so na pobudo KPI vstopili tudi Italijani, o padalskem bataljonu, ki ga je urila zavezniška padalska šola, dalje o pomožnem bataljonu, ki je skrbel za varnost, in o bataljonu KNOJ, ki je bedel nad varnostjo posameznih vojaških objektov. Posebno zanimivo je poglavje o naših fantih, ki so se znašli kot italijanski vojaki v Albaniji in Grčiji, pa so pobegnili k al-

banskim in grškim partizanom, po zlomu Italije pa so prišli v Makedonijo, kjer so se združili v slovensko četo, ki je delovala v okviru makedonske NOV. V knjigi je poudarjeno tudi kulturno prizadevanje posameznih prekomorskih enot, zlasti pevski zbori in slovensko petje je bilo posebno orožje v boju za svobodo, saj so slovenski pesmi izredno radi prisluhnili zavezniški vojaki.

Omenimo naj še to, da je v knjigo vključenih kar 187 življenjepisov najpomembnejših sodelujočih v prekomorskih brigadah. Ob tem so navedeni tudi viri in gradivo, abecedni seznam krajev in dežel, omejenih v knjigi.

Toliko na kratko o Klunovi knjigi, več naj bi bralcu pripovedovala knjiga sama.

Iztok Ilich

Victor Marchetti — John D. Marks: CIA in kult obveščevalne dejavnosti

O domala vsemogočni zloglasni ameriški vladni organizaciji CIA vemo danes veliko in hkrati še vedno zelo malo. Stolpci svetovnega časopisja so polni najrazličnejših poročil o akcijah in nezakonitih vmešavanjih te organizacije; izšlo je že nekoliko knjig in bilo objavljenih na stotine intervjujev s pomembnimi člani CIA; njihove operacije so prepletene z romantičnimi miti, obenem pa so tudi obdane z napačnimi predstavami in prikrite z uradnimi prevarami, ki so jih največkrat razširjali prav njeni ljudje in s tem uspešno slepili javnost. Zato vse doslej poti do vse in prave resnice o CIA nikakor ni bilo lahko poiskati, še manj pa o njej javno spregovoriti.

CIA je tako še danes središče in obenem primarno orodje kulta obveščevalne dejavnosti. Njeno področje obsega obveščevalno in protiobveščevalno dejavnost, propagando in dezinformiranje, psihološko vojskovanje in vojaško dejavnost, prodira v zasebne ustanove in jih spretno izkorišča, če je treba pa ustanavlja tudi svoje nove posebne organizacije, imenovane »posest«. Agente in najemnike si pridobiva s podkupovanjem in hkrati z izsiljevanjem tujih uradnikov, ki morajo zanjo opravljati tudi najneprijetnejše naloge. Naredi, skratka, vse, da bi dosegla svoje cilje, ne da bi pomislila na

moralo oziroma moralne posledice svojih akcij. Najmočnejše orodje CIA kot izvršilne roke ameriške zunanje politike pa so njena aktivna vmešavanja v notranje zadeve držav, katerih vlade hoče ameriška vlada nadzorovati ali nanje vplivati.

Nenavadno zanimivo in razburljivo dokumentarno pričevanje z naslovom CIA in kult obveščevalne dejavnosti pa je gotovo prva knjiga, ki v celoti razkriva resnico o tej zloglasni ameriški vladni ustanovi, ki se je povsem izmahnila nadzoru javnosti, postala sama ena od najbolj skrivnostnih organizacij sploh in si obenem zagotovila aktivno vlogo v politiki svetovnega žandarja. Seveda je bilo že poprej o Centralni obveščevalni organizaciji napisanih veliko knjig in člankov ter posnetih tudi več radijskih in televizijskih oddaj, vendar zlepa še nobeno delo ni tako neusmiljeno razgalilo tolikšnega števila dejstev in le malokateri avtor je mogel nastopiti s tako avtoriteto, kot sta nastopila pisca te knjige. Victor Marchetti je namreč sam kar 14 let delal za CIA, John Marks pa je to organizacijo spoznal med dolgoletnim delom pri ameriški zvezni vladi. Njune skupne bogate izkušnje in obsežno znanje so zagotovilo, da osrednja trditev njune knjige drži: da se je namreč CIA oddaljila od svoje osnovne naloge —

obveščevalne dejavnosti — ter se preoblikovala v organizacijo, ki skrbi v glavnem za tajne operacije, za nezakonite in nemoralne posege v tujih državah ter v zadnjih letih čedalje pogosteje tudi v samih ZDA.

Svoje ugotovitve in trditve sta pogumna avtorja seveda vselej temeljito argumentirala. Med drugim jima je uspelo celo dokazati, da so člani obveščevalnega kulta, vključno s predsedniki (ki so vedno vedeli za velike akcije CIA in pogosto zanje dali celo pobudo) nemalokrat lagali, da bi zaščitili CIA in obenem prikrili svojo odgovornost za njeno dejavnost. Tako je Eisenhowerjeva vlada lagala ameriškemu ljudstvu in preostalemu svetu glede sodelovanja CIA v gvatemalskem državnem udaru leta 1954, glede podpiranja neuspešnega upora v Indokитайski leta 1958 ter o poletu F. G. Powersa z letalom U-2 leta 1960 nad Sovjetsko zvezo. Kennedyjeva vlada je lagala o vlogi CIA pri neuspeli invaziji kubanskih emigrantov v Prašičjem zalivu, Johnsonova vlada je spet lagala o obsegu angažiranja ameriške vlade in CIA v Vietnamu in Laosu, Nixonova vlada pa je lagala glede poskusov CIA, da bi vplivala na čilske volitve leta 1970 itn. »Za privrženca obveščevalnega kulta,« še poudarjata avtorja, »sta postala hinavščina in varanje običajna tehnika, ki naj bi preprečila, da bi javnost zvedela za

tajne operacije CIA in za odgovornost vlade pri tem. In ti ljudje, ki zahtevajo, da jih imajo drugi za poštenjake in resnične domoljube, bodo celo trdili, če jih ujamejo v njihove lastne mreže prevar, da ima vlada naravno pravico lagati svojemu ljudstvu.«

Se posebno pozornost pa zbuja ob pričujoči izdaji dejstvo, da je bila ta knjiga prva v zgodovini ZDA, ki jo je vlada temeljito cenzurirala. Po določilih sodnega sklepa je CIA namreč ukazala iz predloženega rokopisa obeh avtorjev črtati kar 339 odlomkov različnih dolžin. Po skoraj leto dni trajajočem spopadu na sodišču, ki je bil v ZDA tudi brez primere, je vlada naposled dovolila objaviti 171 izločenih odlomkov (ki so v knjigi natisnjeni polkrepko), glede ostalih pa vse do danes ni popustila (ti odlomki so v knjigi nakazani kot prazna, označena mesta in ustrezajo resnični dolžini črtanih odlomkov), kar vse dovolj zgovorno kaže, kako uspešno deluje »klasifikacijski sistem« CIA.

Obsežno delo o vseh skrivnostih zgradbe in delovanja mogočne organizacije, ki je nista mogla v celoti nadzorovati niti predsednik niti Kongres, je prevedel Jože Plešej, izšlo pa je pri založbi Mladinska knjiga. Predgovor k slovenski izdaji je napisal Egon Conradi, opremo knjige, ki bo gotovo presenetila tudi »dobro obveščene« bralce, pa je zasnoval Julijan Miklavčič.

V oceno smo prejeli

Franci STRLE: *Veliki finale na Koroškem*. Samozaložba. Skice narisala Sonja Butina, zunanjo opremo izdelal Urh Slamič. V 5000 izvodih natisnila in vezala tiskarna Učnih delavnic. Ljubljana 1976.

Janko OMAHEN: *Tri iz medvojnega dnevnika*. Spomini. Opremila Metka Krašovec. Založila in izdala Založba Borec. Ljubljana 1976.

Novo mesto. Kulturnozgodovinski vodnik. Zbral in uredil Tone KNEZ. Likovno uredil in opremil Jovo GROBOVŠEK. Založil in izdal Dolenjski muzej. Novo mesto 1976.

V Kurirčkovi knjižnici pri Založbi Borec je izšlo šest knjižic za najmlajše bralce:

1. *Pomladna razprodaja*. Antologija šaljivih pesmi slovenskih pesnikov. Ilustrirala in opremila Marjanca Jemec-Božič.

2. France ŠUSTERŠIČ: *Zgodba o jabolku*. Ilustrirala Marička Koren.

3. Draga TARMAN: *Moj domek*. Črtice iz življenja nekaterih živali. Ilustrirala in opremila Jelka Reichman.

4. Karel GRABELJSEK: *Moje akcije*. Avtorjeva doživetja v partizanih je opremil in ilustriral Božo Kos.

5. Smiljan ROZMAN: *Majhne besede — velike reči*. Zanimive zgodbe iz vsakdanjega življenja je ilustriral in opremil Milan Bizovičar.

6. Zvonimir BALOG: *Dežela smejalka*. Prevedel Ivan Minatti, ilustriral in opremil Marjan Manček. Vse te knjige so namenjene cicibanom in pionirjem kot učno branje za šolsko leto 1976—1977.

Serge VACULIK: *Rdeča baretka*. Prevedel France Šusteršič. Opremila Cveta Stepančič. Založila in izdala Založba Borec. Ljubljana 1976.

Hudi časi — vedro čelo. Izbor prigod, anekdot, in domislic iz NOB. Uredil uredniški odbor: Milan APIH, Ludvik BURGER, Borut INGOLIČ, Božo KOS, Drago SELIGER in Irena SPENKO. Ilustracija na naslovni strani Marjan Amalietti. Vinjete: Božo Kos. Likovno uredil in opremil Julijan Miklavčič. Izdala in založila Mladinska knjiga v sodelovanju s časopisnim podjetjem Pavliha. Ljubljana 1976.

Viktor MARCHETTI—John D. MARKS: *Cia in kult obveščevalne dejavnosti*. Prevedel Jože Plešej. Opremil Julijan Miklavčič. Grafično oblikovala Dunja Furlani. Založila in izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1976.

Lado AMBROŽIČ-NOVLJAN: *Dvanajsta brigada*. Knjižnica NOV in POS 16. Opremil Vladimir Lakovič. Skice izdelal Vladimir Štimac. Tehnično uredil Jože Čertalič. Založila v nakladi 2200 izvodov Partizanska knjiga in odbor Dvanajste brigade. Ljubljana 1976.

Hans-Otto MEISSNER: *Sorge*. Roman na podlagi resničnih dogodkov. Prevedel Janko Moder. Opremil Matjaž Vipotnik. Založila in izdala založba Borec. Ljubljana 1976.